

Egészségügy, kommunikáció, cigányság

Tartalom

Csépé Péter:
ELŐSZÓ
Ambrus Péter:
BEVEZETŐ

ELŐADÁSOK ÉS TANULMÁNYOK

Ambrus Péter:
A SZEGÉNYKULTÚRA
Gyukits György - Ürmös Andor - Csoboth Csilla - Purebl György:
FIATAL ROMA NŐK VÉLEMÉNYE EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTUKRÓL ÉS EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSUKRÓL
Józan Péter:
MORTALITÁS ÉS TÁRSADALMI HELYZET
Ladányi János:
A CIGÁNYSÁG DEFINÍCIÓS PROBLÉMÁI ÉS A SZEGREGÁCIÓ
Márkus Katalin:
A CIGÁNY LAKOSSÁG EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA ÉS AZ ÁPOLÁS
Örkény Antal:
SIKERES ROMÁK
Rozsos Erzsébet:
A BETEGEK JOGAI AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN
Szirtesi Zoltán:
LEHETSÉGES KONFLIKUSFORRÁSOK ROMÁK ÉS EGÉSZSÉGÜGYI DOLGOZÓK KÖZÖTT
Szuhay Péter:
A TÖBBSÉGI TÁRSADALOM CIGÁNYSÁGKÉPE ÉS A CIGÁNYSÁG KÉPE ÖNMAGÁRÓL
Zádori Zsolt:
A ROMÁK EGÉSZSÉGÜGYI ÁLLAPOTA

AJÁNLOTT IRODALOM

Előszó

A Soros Alapítvány 1999-ben interetnikus képzési programot hirdetett a roma betegek és az egészségügyi szakszemélyzet kapcsolatának, így végső soron a roma betegek egészségügyi ellátásának javítására. A program olyan alternatív oktatási formák kidolgozását támogatta az orvosok és egészségügyi dolgozók képzésében, melyek elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtottak a roma betegek és az őket ellátók között felmerülő, elsősorban kommunikációs problémák kezelésére.

A nyertes pályázatok (a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézete, Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikája és Családorvosi Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Egészségügyi Főiskolai Karának Ápolástudományi Tanszéke, a győri Széchenyi István Főiskola Egészségügyi és Szociális Intézete valamint a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kara) programjai segítséget adtak a roma betegek ellátásához, valamint a közvetlen betegellátáson kívül a roma etnikummal történő kapcsolattartás erősítéséhez az egészségfejlesztés, ápolás és szociális ellátás területén.

A programban támogatott intézmények munkáját egy szakmai és menedzsment csoport segítette, mely figyelemmel kísérte a programok előrehaladását, ellenőrizte a források megfelelő felhasználását és összehangolta az egyes programok tevékenységét. A csoport segítséget nyújtott a programok fenntarthatóságának és intézményesülésének megtervezéséhez. Mindemellett három továbbképző hétvégét szerveztünk, melyeken a programvezetők beszámolóit és tapasztalatcseréje után a szakma legjobbjai tartottak előadásokat és konzultációkat. Ezen előadások és konzultációk szerkesztett anyagát tartalmazza ez a könyv, mely szándékaink szerint jól használható segédanyag lehet a hasonló céllal szervezett képzési programokban.

Budapest, 2002. február 9.

Csépé Péter

Bevezető

A Soros Alapítvány által támogatott interetnikus, alternatív képzési formák sokszínűsége, igen változatos keretek közötti megvalósulása, valamint a képzési metodikák egymástól eltérő változatai, a megvalósult programok egyik erőssége. Mindez arra utal, hogy a pályázók saját szakterületük és oktatási intézményeik sajátosságaihoz igyekeztek adaptálni az alternatív képzési formákat. Ugyanakkor a szakmai, módszertani továbbképző és információcserét biztosító hétvégék is bizonyították: a változatos didaktikai megközelítések mellett erős igény alakult ki a metodikai alapok minimumának valamiféle egységesítésére. Természetes követelmény ez olyan esetben, amikor a képzési formák újszerűsége elsősorban tartalmi és nem formai okokban keresendő. A módszertani kérdések így elsősorban tartalmi kérdésekké váltak. A legfőbb

kérdés ezáltal nem a „hogyan” - amire a felsőfokú oktatási intézmények keretei között bevált, vagy legalábbis adaptálható didaktikai eszközök állnak rendelkezésre - hanem a „mit” oktassunk kérdése vált.

Ez nem véletlen. Hiszen az oktatási programok - minden sokszínűségük ellenére - a cigány közösségek sajátosságainak megismerését tűzte ki céljául, hogy a beteg és gyógyító szakemberek közötti kommunikációs zavarok csökkenthetőek legyenek. Más szóval: az általános kommunikációs technikák oktatása mellett, minden esetben előtérbe kerültek és központi szerephez is jutottak a társadalomtudományok, ezen belül is, elsősorban a szociál- és kulturális antropológia. A képzési programok legfőbb problémája nem is az volt, hogy az egészségügyi képzésben ezek a tudományágak nem súlyúknak megfelelő mértékben kerülnek oktatásra és így a hallgatók ide vonatkozó ismeretei meglehetősen csekélyek, (bár ez sem elhanyagolható szempontnak bizonyult), hanem az, hogy a társadalomtudományok milyen kevés ismerettel rendelkeznek a legnagyobb magyarországi kisebbségről. A rendelkezésre álló - ezáltal oktatható - ismeretanyag valójában nem standardizált, mindenki által elfogadott tudományosan bizonyított tényanyag, hanem a társadalomtudományok valóságfeltáró részeredményeinek válogatása. Didaktikai szempontból nem elhanyagolható probléma az sem, hogy a szaktudományok megközelítési módjai mellett egy más irányultságú, mára már meglehetősen nagy terjedelmű, ideológiai szempontok alapján született publikációk halmaza tart igényt arra, hogy tudományos szakirodalomként definiálják őket és mint ilyet oktassák is. Ezek az anyagok rendkívüli fontosságukat annak köszönhetik, hogy nem csak a cigány kisebbségek köréből származnak, hanem a cigánykisebbség önmeghatározására tesznek kísérletet.

A didaktikai probléma abból adódik, hogy az oktatási programok amelyek a forrásoknak adnak prioritást. Egyrésztől fennáll a túletnicizálás, másrésztől annak a veszélye, hogy a társadalomtudományok eredményei körüli viták ismertetésének színtereivé válhatnak, így a már meglevő (nem túl sok) standard ismeretanyag átadása helyett azt is relativizálják, amiben többé-kevésbé tudományos konszenzus van.

E bevezetőnek nem lehet célja a rendkívül összetett és bonyolult problémakör érdemi megvitatása. Csak jelezni kívánja azokat a megfontolásokat, amire a szakmai továbbképzés tematikája és jelen kötet szerkesztésének elvei alapulnak.

A két kötetre tervezett kiadvány, két önálló egységre tagolódik. Az első kötet azoknak az előadásoknak a szerkesztett változatát tartalmazza, melyek a továbbképzések keretén belül hangzottak el. Ezeket az előadásokat egészítettük ki néhány, nehezen hozzáférhető tanulmány, tanulmányrészlet, vagy publikálás alatt álló tanulmány közlésével. A kötet jelzi a második közlések forrásait is. Az így kiegészített forrásanyagok, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért, nem az előadások elhangzásának, vagy a már publikált anyagok megjelenésének időbeli sorrendjét követi, hanem a szerzők neve szerint alfabetikusán vannak elrendezve.

A kötet végén található válogatott bibliográfia ajánlott irodalomnak is számít. A válogatás igyekszik tágabb kontextusba helyezni a képzési programok tematikáját, figyelembe veszi a továbbképzés keretei között lezajlott módszertani vitákat és közli a konkrét néprajzi kutatások fellelhetőségét is.

Az így összeállt első kötet - a szerkesztői szándék szerint - nemcsak az oktatóknak jelent hasznos segédanyagot, hanem a hallgatók számára tananyagilag kiegészítésnek vagy akár kötelező tananyagként is hasznosítható szöveggyűjteményt kínál. Az ajánlott irodalom a hallgatók számára is lehetővé teszi a tájékozódást, illetve feldolgozásuk önálló feladatként kiadható és ezáltal tanulmányi teljesítményeik értékeléséhez is hozzájárul.

A második kötet/amely technikai okokból, később kerül kiadásra) a megvalósult oktatási programok részletes tematikáján és metodikáján túl tartalmazza azoknak a szakmai- módszertani vitáknak a jegyzőkönyveit is, amelyek a szakmai beszámolók során készültek. A második kötetet olyan módszertani útmutatónak szánjuk, amit minden interetnikus képzési programot indító felsőfokú egészségügyi oktatási intézmény saját tematikájának összeállításakor és a konkrét képzési forma megválasztásakor didaktikai segédeszközként használhat. Ezen túlmenően - a szakmai viták jegyzőkönyveinek közlésével - szinte minden, az interetnikus képzéssel összefüggő kérdéskör, életszerű és sokoldalú problematikája felszínre kerül. Ezáltal a már folyó és a majdani megvalósuló oktatási programok számára a tapasztalatok bő tárházát nyújtja.

Budapest, 2002. március.

Ambrus Péter

ELŐADÁSOK ÉS TANULMÁNYOK

Ambrus Péter:

A SZEGÉNYKULTÚRA

(Tanulmány -1994.)

Első hallásra a fogalom megtévesztőnek tűnhet, hiszen a kultúra fogalma kettős jelentést hordoz. A köznapi értelemben vett kultúra a kulturális-szellemi alkotásokra, javakra és azok elsajátítására vonatkozik. Ez a kultúra szűken értelmezett fogalma. Tágabb értelemben azonban társadalomtudományi terminológia, ami egy-egy társadalom, vagy annak rétegei életét szabályozó rendszert jelent. A továbbiakban kultúra alatt egy adott életmódból következő, tradíciók által szentesített érték- és normarendszert értünk, ami meghatározza és szabályozza az adott életformában élők szokás-, gondolkodás- és magatartásformáit.

A szegények fogalmával a társadalom azon csoportjait jelöljük, melyek tartósan a társadalmi hierarchia legalján foglalnak helyet és a társadalom rendelkezésére álló anyagi és szellemi javaknak pusztán azon minimumából részesednek, melyek még lehetővé teszik számukra azon alacsony presztízsű munkák elvégzését, amelyekre a társadalomnak szüksége van, de más társadalmi csoportok már nem hajlandók elvégezni. Ide soroljuk azokat a rétegeket is, amelyek tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról, de a társadalom a javak minimumában (segélyek formájában) - a társadalmi béke érdekében - még részesíti őket. A szegénykultúra nem más, mint a társadalom egyik rétegekultúrája, ami szerves része a társadalom kultúrájának és bármennyire különbözzön is a többség számára meghatározó értékektől, kölcsönösen hatnak egymásra, akár úgy, hogy konfliktusban állnak egymással, akár úgy, hogy átvesznek egymás értékeiből stb. Ettől függetlenül, mint

önálló réteggaldrkltúra saját belső tvrvényszerűségei szerint dolgozza be kultúrájába a máshonnan átvett mintákat, ezzel mintegy át is értelmezi azokat.

A szegénykultúra által formált szokásrendszerek, magatartás- és viselkedésmódok rendkívül szívósak. A szegényléltből való kilépés egyáltalán nem vonja maga után a szegénykultúrából való kilépést is. Ezért naivitás azt hinni, hogy az egyes ember számára a rétegváltás gyors értékváltást is jelent: legfőljebb annak hosszú távú lehetőségét és ez az idő generációkban mérhető. Ez azonban fordítva is igaz: a most elszegényedő alsó középosztálybeliek anyagi szintje hova-tovább semmiben sem különbözik a szegények anyagi szintjétől, érték- és normarendjük, életstratégiájuk stb. azonban más. Ezért, ha kedvező anyagi helyzetbe kerülnek, státuszváltásuk zökkenőmentes és valós. A szegénykultúra egyik nagy ellentmondása a többi réteggaldrkltúrával szemben, hogy míg a szegényléltben e nélkül élni nem lehet, addig az ebből való kilépés egyik legnagyobb gátjává válik, és kellő anyagi háttér ellenére is konzerválja az eredeti szegény életmódot.

A szegénylélt és az ebből adódó kultúra sajátosságai

Az alábbiakban rendkívül általánosított és sematikus leírását adom a szegénylélt főbb jellemzőinek és az ebből következő gondolkodás-, szokás- és magatartásformák stb. jellegzetes formáinak. Eljárásunk kettős: a mindennapi létezés leírása és annak elviselésére szerveződött kultúra konkrét megnyilvánulásainak egybevetése; előrebocsátva, hogy modellszerű leírásunk mechanikus és leegyszerűsített lesz.

A szegénylélt legalapvetőbb meghatározója a hiány. Ez nem azt jelenti, hogy nem állnak rendelkezésükre bizonyos javak, hanem azt, hogy rendkívül korlátozott, a társadalom többsége megítélése szerint a megélhetéshez és/vagy a társadalom számára fontos funkciók elvégzéséhez még elegendő javak állnak rendelkezésükre. Legyenek ezek akár anyagi, akár szellemi javak. A rendelkezésre álló javaknak ez a fajta szűkösége adja a szegénylélt sajátos kényszerpályáját, ami nem más, mint az adott életforma felborulásának állandó veszélye, pusztán azáltal, hogy bizonyos szükségleteket ki akar elégíteni. Más szóval: minden egyes szükségletkielégítő döntésnél mérlegelni kell az egész életforma felborulásával járó kockázatokat is. Hiszen egy igény kielégítése tartósan lehetetlenné teszi más - az élethez nélkülözhetetlen egyéb - igények kielégítését. Mert akárhogy döntök, mindig valami más hiányként való megjelenéséről döntök. Vagy minden nap eszem egy keveset és akkor soha nem lakom jól, vagy egyszer végre jóllakom, de akkor három napig semmit sem eszem; vagy veszek a gyerekeknek egy cipőt, de akkor egy hónapig nem fűtök vagy éppen fordítva, stb.

A hiány tehát mindig jelen van, még ha mindig másnak a hiányaként is. A fentiekből következik, hogy mégis csak létezik egy olyan hiány, aminek jelenléte állandó és abszolút, valami olyan, ami valóban nincs; ez pedig a **stabilitás**. A stabilitás egész létformát átható hiánya az életformának legfőbb szervező elvévé válik, ezért a szegénység kultúrája végső soron nem más, mint az instabilitás stabilizálására tett állandó kísérlet. Valamilyen módon alkalmazkodni kell - mert megváltoztatni nem lehet - ehhez az instabil állapothoz, így legalapvetőbb érték és kényszerítő erkölcsi követelmény a stabilitás hiányának elviselése lesz. Az életvezetési modelleket, a gondolkodás-, viselkedés- és magatartásformákat szinkronba kell hozni a megváltozhatatlan valósággal. Maga az **instabilitás válik értékke** és alapvető erkölcsi normává. Vagyis a stabilizálás eredménye nem más, mint az instabilitás interiorizálása; az instabilitás személyiségformáló erővé vált.

Annak megértése, hogy a stabilitásra törekvő emberi természet - a szegény létformán belül - miért kényszerül önmaga ellentétébe átfordulni és mintegy negatív egyensúlyi állapotra berendezkedni, nem is olyan egyszerű, de azért magyarázata viszonylag átlátható: az anyagi és szellemi javak szűkösége és a társadalom többségétől való meglehetősen nagy távolság annyira saját léthelyzetükhöz préseli őket, hogy - miután a megfelelő szellemi-kulturális javak nem állnak rendelkezésükre - eszközük sincs annak kivédésére; csak egyetlen lehetőségük marad: személyiségük szintjéig alkalmazkodni. Nehezebben érthető, hogy milyen is ez a személyiség, milyen magatartásformák következnek ebből, milyen pozitív elemei vannak, ha vannak és végül miért hasznos ez a társadalom többségének. Erre az alábbiakban, a szegény életforma sajátosságainak ismertetése kapcsán próbálunk választ adni.

Előzmények

Az emberiség történetében egyáltalán nem volt szokatlan jelenség, hogy a társadalom különböző osztályai, rétegei tevékenységük és szakmaik szerint területileg is elkülönüljenek egymástól. Sőt ez volt a természetes. Gondoljunk csak a középkori Európára, ahol a társadalmi struktúrák a népesség területi elhelyezkedésében is egy az egyben megjelennek, nemcsak pontosan leképezik őket, de szimbolizálják a struktúrában elfoglalt helyet. Más szóval a területi elkülönülés egyúttal társadalmi elkülönülést jelent. Ez az azonos foglalkozási csoportokra is igaz. Például a középkori faluközösség - önellátáson alapuló életformája miatt - jórészt független gazdasági egység, egyúttal területileg is elkülönült gazdasági-kulturális szerveződés (közösség), bonyolult belső szabályzó rendszerekkel, jogi és igazgatási struktúrákkal, hagyományokkal, szokásokkal stb. A faluközösség legkisebb részegysége, a család sem más, mint egy sokrétű gazdasági tevékenységet végző viszonylag zárt szerveződés, amiben a tagok helyzete munkavégzésük szerint határozódik meg. Még szembe-szökőbb a területi elv érvényesülése a középkori városokban. Itt sokkal kisebb területen élő nagy lélekszámú, de különböző tevékenységeket folytató népességről van szó. Ha az azonos tevékenységet folytató faluközösségek zártak és területileg is elkülönültek, akkor a zsúfolt városokban ezek az elkülönülések -már csak a helyhiány miatt is - jóval pregnánsabban jelennek meg. A városrészek szakmák és foglalkozások szerint különülnek el egymástól, ahol a területi elv a zárt és autonóm szakmai közösségek megjelenítése. Az egyén tehát ebben a civilizációban kívülről jól körülhatárolt, belülről saját törvényekkel, szokásokkal, hagyományokkal rendelkező közösségekbe születik, ez lesz élete fő tere, ami nemcsak biztonságot ad, de kitörni sem túl könnyű belőle. Az emberek közötti kapcsolattartás csak szűk közösségén belül személyes, mert a társadalmi érintkezés - legyen az azonos, vagy különböző foglalkozási csoportokba tömörült szerveződés - a közösségek között történik. Az egyén számára a közösségből való kiesés a társadalomból való kiesést jelenti.

A bomló középkori viszonyok - az éhínséggel járó gazdasági válságok, a több évtizedekig tartó háborúk okozta elnéptelenedés, és főleg a piactgazdálkodás egyre erősebb és feltartóztatathatatlantérhódítása - emberek ezreit dobta ki eredeti közösségeikből akár úgy, hogy nem tudta őket eltartani, akár úgy, hogy e közösségek egyszerűen megszűntek. E történelmileg is hosszan tartó folyamatok eredményeként a városban tíz és tízezerrel éltek olyan, a legkülönbözőbb

társadalmi közegekből érkező emberek, akiknek egy közös vonásuk volt: gyökértelenek voltak és a fennálló struktúrában nem volt helyük. Még ha akartak volna, sem tudtak volna ezekbe a közösségekbe bekerülni, nemcsak zártságuk miatt, de a szerveződések milyensége miatt sem. Hiszen ezeket mindig valamilyen **szaktudással** párosuló tevékenységek hozták létre, ezek tartották össze és csak ezeken keresztül lehetett társadalmilag hasznos tevékenységet végezni, illetve társadalmilag legitím módon megélni. Társadalmon kívül kerülésük ellenére szerveződések az adott társadalom szerveződési sémáit követik, azaz mind szervezetiileg, mint területileg elkülönülnek; sajátos belső struktúrákat, tisztségeket, törvényeket, stb. hoznak létre és területi elkülönültségük, egyértelműen szimbolizálja társadalmon kívüli státuszukat. (Eléggé kifejező példa erre, ahogy a városon belül, vagy kívül levő romos területek, vagy a városi csatornák válnak a közösségek birodalmává.) Tömegük egyre nő, sajátos keverékét adva a rendi társadalom kötöttségeitől megszabadult rétegeknek, ahol szinte kibogozhatatlan szimbiózisban élnek együtt a városi (szegény) plebejus tömegek és bűnöző rétegek. Igen erős üldözésnek és elkülönítési nyomásnak lesznek kitéve. A bomló és szegregáló törekvéseiben egyre hatástalanabb középkori társadalom, a még gyenge, de már politikai öntudatra ébredező polgárság mellett, szembetalálja magát legelszántabb ellenfelével, a városi szegénységgel. (Melynek jó részét bátran nevezhetjük csőcseléknek.) Politikai szerepük a polgári forradalmak során rendkívül jelentőssé válik.

Kelet-Európában a fenti folyamatok nem voltak túl jellemzőek. (Már csak a városok hiánya miatt sem.) A két régió (Kelet és Nyugat Európa) közötti fáziseltolódás itt is erősen érzékelhető különbségeket hozott létre. A fáziseltolódásokra álljon itt egyetlen példa: míg Nyugat-Európa a XVII. század végén a túlnépesedéssel, a városokba özönlő nyomorgókat integrálni képtelen robbanásra kész konfliktusos helyzetekkel és a mezőgazdasági áru- termelésre alkalmas földek egyre szorítóbb módjával küzd, addig Magyarországon a termőföldek parlagon hevernek, épp most kezdik betelepítésükkel - igaz némileg modernizáltabb formákban - a régi paraszti struktúrákat rekonstruálni.

A török hódoltságot és ennek felszámolását követő háborúkat túlélte, de faluközösségeiből, egyúttal családi gazdaságaikból is kihullott emberek tömegei - a már ismertetett, középkorra oly jellemző közösségének elvesztésével járó társadalmon kívültre kerülésük miatt - nem térnek vissza eredeti társadalmi státuszukba, hanem, miután városokba áramlani nem tudnak, ritkán lakott területek azonban annál inkább vannak, itt a paraszti struktúrák között, de azoktól területileg elkülönülve hozzák létre sajátos társadalmon kívüli szerveződéseiket. Közvetlenebb állnak a paraszti életmódhoz és utánpótlásaikat is onnan kapják. Lehetőségeik korlátozottabbak, mint városi társaiknak, sokszor rá vannak utalva a falvak jóindulatára, ezért közösségeik önfenn tartó ereje gyengébb a városiaknál, így az ellenük folyó adminisztratív üldözés eredményesebb. Hasonló formációk Nyugat-Európában is régtől fogva léteztek, mint ahogy Magyarországon sem ekkor jelentek meg. A hatalom szempontjából létük elsősorban közbiztonsági kérdés, de míg nyugaton (ebben az időben már mindenképpen) a piaci viszonyok megszilárdulását veszélyeztetik, így a polgári rétegek ellenségei (is) lesznek, addig nálunk a hagyományos paraszti ellenszenv kifejezőivé válnak a nagybirtokos rétegek és az állami adminisztrációra elleni fellépésükkel. Társadalmi szerepük még a prekapitalista társadalom idején csökken.

A modernkori szegénység a középkori társadalmaktól lényegében különböző társadalom terméke, egy olyan társadalomé, ami éppen az önmagába záruló közösségi struktúrákat bomlasztotta fel, ráadásul igen drasztikusan, annak érdekében, hogy megteremtse a tömegtermelés tömeg-társadalmát. Jellemző módon ennek egyetlen útja volt: a középkori struktúrákban élő emberek tömegét anyagi és kulturális háttérüktől megfosztott nincstelen tömeggé kellett tenni ahhoz, hogy bekényszeríthetővé váljanak a tömegtermelés struktúráiba.

Az ipari forradalom hatására viharos gyorsasággal és gátálatlansággal létrejött tőkés nagyipar egyik sajátossága, hogy az elnincstelenített tömegeket nemcsak a gyárkapun belülről üzi és gazdasági kényszerrel ott is tarja őket, de teljes életüket a gyárakhoz láncolja azzal, hogy munkásai részére telepeket hoz létre, gondosan elkülönítve őket a társadalom többi részétől, egyúttal szigorúan ellenőrizve az emberek és hozzátartozóik telepen belüli életét. A gyárnegyedek létrehozása nem pusztán új típusú termelési struktúrákat, de új típusú **településszerkezetet** is jelent. Kelet-Európában ekkoriban terjed el a kvázi-tőkés nagybirtok, ami hasonló módon jár el. A mezőgazdaságban nincstelené váltaknak hoz létre - úgynevezett cselédházak - telepeket. Ezek sokszor akár egész cselédfalvakat jelentenek. Magyarországon a nagybirtok végül is sohasem válik valódi tőkés gazdasági formációvá, azon egyszerű oknál fogva, hogy az itt képződött hasznot a tulajdonosok nem forgatják vissza a mezőgazdaságba fejlesztés formájában, hanem felélik.

Az ebből adódó következmények témánk szempontjából rendkívül fontosak. Az 1860-as években beinduló industrializáció - egészen a XX. sz. közepéig - a kvázi-tőkés nagybirtok hegemoniája mellett zajlik, ezért végig részleges és gyenge. Az árutermelő, de nem tőkés nagyüzemként működő nagybirtok számára már a jobbágyfelszabadítás is nagy kihívásnak számított, hiszen éppen ezen alapult az egész rendszer. A modern kapitalista módon szervezett kis- és középbirtok pedig egyenesen létét fenyegető riválisnak tűnik. Ezért teljes erejével lép ellene - sikerrel, ugyanakkor a jogilag már független parasztot megkísérlé - némileg módosított formában - olyan gazdasági függési viszonyban tartani, ami a középkori jobbágyaságra emlékeztet. Ez a kísérlete sem nevezhető sikertelennek. Ebbe a függőségi rendszerbe még az óhatatlanul kialakuló kapitalizálódott kisbirtokot is képes bekényszeríteni, miután az pusztán marginális jelenség. Ez a nagybirtokon alapuló mezőgazdaság nemcsak kvázi-kapitalista, de már kvázi-feudális is. Régi és új struktúrák megkövesedett elegye, ami a benne élő népesség többségének képtelen megélhetési lehetőségeket nyújtani. Megindul a tömeges elvándorlás.

A múlt századvégi nagyipar kialakulása és az ezzel egy időben jelentkező polgárosodás egyik oldalról (ti. a társadalom addigi szintjéhez képest) rendkívül látványos, valójában azonban néhány ipari körzeten kívül Budapestre korlátozódik. Az itt létrejött nagyipar egyik sajátossága, hogy a szakképzett, nagyiparra jellemző munka-kultúrával rendelkező munkaerőt is importálja, illetve egy szűk hazai iparos réteget integrál. Ezek a munkásrétegek hamar, viszonylag zárt, generációkon keresztül sikeresen őrzött szakmai elité válnak, és bár a nagyiparba való beáramlás folyamatos, de az intenzív fejlődés hiánya miatt gyér, az utánpótlás is főleg a városiasodott populációból kerül ki. Ezt a tendenciát erősíti az is, hogy a számukra létrehozott telepek - melyek egy fejlettebb igény szintű réteg telepei - befogadóképessége rendkívül korlátozott. A polgárosodott rétegek igényei ugyan szintén munkalehetőségeket teremtenek - főleg ide képes benyomulni a vidéki szakképzetlen munkaerő -, de hatalmas tömegüket sem ez, sem, a városok egyéb igényei szűlte lehetőségek sem képesek felszívni. De mégis csak itt vannak némi lehetőségek. Ezért hatalmas nincstelen tömegek indulnak a városok és főleg Budapest felé. Gombamód szaporodnak a vad települések („bádogvárosok”), Budapesten összefüggő nyomornegyedek jönnek létre. **Mind a falvakban, mind a városokban kialakul a többségtől elkülönülve élő, gazdaságilag és társadalmilag tartósan marginális helyzetbe szorult populáció. A XX. századi modern szegénység és annak kultúrája.**

Az ötvenes években beindult modernizációs kísérletek - melyek a 30-as évek fejlettségi színvonalán álló technológiai struktúrának feleltek meg -, a szakképzés kiterjesztése és ennek eredményeként a szakmunkás rétegek nagymérvű emelkedése mellett a szakképzetlen munkaerőt - azaz a szegényrétegek többségét is - felszívták. A szegény rétegek egy része előtt valódi felfele irányuló mobilitási lehetőségek nyíltak meg. Ez nagyrészt a nagyüzemi mezőgazdaságra is igaz. Ugyanakkor ez a nem piaci alapokon nyugvó iparosítás képtelennek bizonyult a technológiai fejlődésre, ezért végig az olcsó szakképzetlen munkaerő újratermelésével próbálta a szükséges fejlesztéseket elodáztatni. A munkakényszer bevezetésével, az egészségügyi-szociális, stb. ellátások és juttatások munkaviszonyhoz kötésével és a mobilitási (a feljebb jutáshoz szükséges tudás megszerzésének lehetőségét biztosító) csatornák elzárásával, a szegényrétegeket a szakképzetlenség szintjén tartotta, viszont foglalkoztatta őket - igaz csak ilyen áron. A piacgazdálkodásra való áttérési kísérletek szinte azonnal az utcára dobták őket. És a szegény rétegek ma itt állnak szakképzetlenül, perspektívájukat veszítve, a társadalomtól való végleges leszakadás előtti stádiumban. De már nem szegénynegyedekbe zsúfolódva, hanem egész városrészeket kisajátítva és kultúrájukat formálva.

A szegénylét és -kultúra belső szerkezete

A szegénység sem társadalmilag, sem gazdaságilag nem egységes, különböző rétegei között meglehetősen nagy különbségek lehetnek. Az sem törvényszerű, hogy különböző szegény rétegek életét automatikusan a szegénykultúra szabályozza (pl. a szegény paraszti rétegek értékrendje sokkal inkább a paraszt-kultúra egyik variánsa volt, mintsem a szegénykultúráé, még ha sok közös mozzanat is található bennük.) A szegénység nem azonos a szegénykultúrával, mint ahogy a szegénykultúra maga is számtalan variánsban létezik. Mégis legáltalánosabb ismérvei azonosak.

A társadalom szövetéből való kiszakadás megrázó élménye, mint történelmi tapasztalat - melyet a kultúra hajszálygyökerei a modern szegénységhez eljuttatnak - a szegénykultúra egyik alappillére. A középkori (akár városi, akár paraszti közegben) társadalmon kívülre került csoportok igen karakterisztikus szokás- és magatartásformákat, sőt a többségtől különböző életformájukat (másságukat) és azok okait igazoló magyarázó elveket (ideológiákat) hoznak létre, amik gondolkodásformává rögzülnek és a népi kultúra művészi alkotásaiban is megjelennek. Az azonos pszichikai élmény és a létforma hasonlósága (de korántsem azonosossága) az oka annak, **hogy a modern szegénység kulturális mintái a premodern korban gyökereznek.** Ezek a minták - melyek a múlt kódéba vesző hagyományként élnek tovább - mintegy a moderátor szerepét töltik be. Kijelölik, és keretbe foglalják, ugyanakkor aktívan befolyásolják, és magukhoz igazítják azokat a kulturális paneleket, amiket a szegény tömegek magukkal hoznak, vagy amikkel a társadalom többi csoportjával való érintkezés során megismerkednek. Ezekre a „panelekre” két dolog jellemző: - a magukkal hozott elemek az átalakulóban lévő társadalmi rétegek státus-és értékviselkedését kísérő régi életformák felbomlásának a termékei, vagyis maguk a bomlástermékek rögzülnek és válnak kultúrát formáló erővé.

- a társadalmi érintkezés során hozzájuk lejutó panelek a társadalom többsége számára már kiürült, értéküket veszített, volt értékek. Azaz ezek a panelek **hulladékok.**

A szegénykultúra belső kohéziója oly erős, hogy ha a társadalom aktuális értékeinek egy részét is magáévá teszi (már pedig ez mindig megtörténik), akkor ezek a szegénykultúra „kohójában” annyira ötvöződnek a kultúra többi elemével, hogy alig hasonlítanak már az eredeti mintákhoz. Bár a szegénység korántsem a társadalmon kívülre, hanem a társadalom legaljára került és ott funkciókkal bíró emberi szerveződés, kultúrájának alapjaiban nemcsak a társadalmilag vesztes rétegek traumatikus tapasztalata, de egy ősből és erősebb törvényen kívüli kultúra hagyománya is munkál. Ez, pl. egy rendkívül jellegzetes kettősséget eredményez: az örök vesztes fatalisztikus beletörődését sorsába, ugyanakkor a törvényen kívül élő ellenséges érzületét a társadalom többi rétegével szemben. Ebben is az egész kultúra legjellegzetesebb sajátossága érhető tetten: a különböző, egymásnak élesen ellentmondó szokás-, magatartás-, stb. formák egymástól elválaszthatatlan egyszerre jelenlévősége, amit az e kultúrába született ember szubjektíve egységnek él meg, így személyisége egymással nem harmonizáló ellentétes végletek elegye, azaz **instabil** lesz, ezáltal az emberi létezés természetes rendjének fogadtatik el, hogy mindig minden felborul. És persze mindig minden felborul. A kultúra azonban ettől nem esik szét, **mert hiszen az állandó felborulás a kultúra természetes rendje.**

A szegénykultúra a maga teljességében - mint az egész személyiséget és az együtt élő közösség életét a többségtől eltérő módon szabályozó rendszer - **a szegénytelepeken** teljesebb ki. A szegénytelepek sajátos gettók. Sajátosságuk abban rejlik, hogy a társadalom többsége által már meghaladott és elfogadhatatlan igényszinten, de éppen ő általuk tudatosan ezen alacsony szinten rögzített, szigorúan elkülönített településformációk. Vagyis eleve mesterségesek és kényszer jellegűek. A telep, mint tárgyi környezet, mint az emberi kapcsolatokat, igényeket és szokásokat befolyásoló település-struktúra, már önmagában is más rétegek által élettérként nem hasznosítható **hulladék.** Az ide betóduló (vagy bekényszerített) szegényrétegek a magukkal hozott kulturális mintáik alapján lesznek kénytelenek létrehozni zárvány létük zárvány-kultúráját. A szegénykultúra telepi változata -amennyiben generációkon keresztül örökítődik - annyira elszakadhat a többségi kultúrától, hogy arról akár le is fűződhet, és nyíltan társadalomellenessé válhat.

A telepi élet legfőbb jellemzői: a túlszűfolttság, a magánszféra hiánya, a közösségi nyilvánosság kényszerítő jellege, a belső (lakó) és a külső terek közötti különbségek eltűnése, illetve nagyfokú egybemosódása. Maga a mesterségesen elzárt telep lesz az élet- és lakótér. Ezekhez - az egyébként alig elviselhető - sajátosságokhoz kell alkalmazkodni. Éppen ezért e sajátosságok fogalmazódnak meg értékként és mindenki számára kötelező erejű mintaként.

Ha a túlszűfolttság miatt nem lehet magánszféra és minden csak a nyilvánosság előtt történhet, akkor, aki nem e szerint él, és pl. megpróbál elkülönülni, azt szankciókkal sújtják (kiközösítik), azaz normát sértő megnyilvánulás lesz minden olyan törekvés, ami a közösség nyílt és egyetemes kontrollját megkérdőjelezi. Az ilyen viselkedésének nincs egyetlen olyan aspektusa sem, ahol figyelmen kívül hagyná (vagy pláne hagyhatná) ezt a tényt. A telepi kultúra embere soha nem képes közösségétől teljesen lefűződni, mert az személyiségének része lesz. Így válik otthonává maga a telep, függetlenül annak térbeli nagyságától és tagoltságától. Belakja annak összes nyílt és zárt (lakó) terét. Itt nincs magánlakás, mert azt senki élő nem lehet elzárni, nincs magán veszekedés, mert az a többiek előtt zajlik és döntőbíróként akár bele is szólhatnak, itt mindig mindenki megszólítható és kikérdezhető, itt együtt isznak, és együtt mulatnak és a gyerekek is együtt nevelődnek. Maga a család sem autonóm egység, mert a telepi közösség függvénye. De a telep kifele zárt. Belső életébe nem enged bepillantást. Amit gettósítanak, az gettósul.

Minden kulturális elzárkózás és minden társadalmi elzárás ellenére a telepek belső életére nagyon is hatással van a társadalom általános fejlődése. Ahogy az itt élők tartósan beilleszkednek a termelési struktúrába és stabilan a nagyipari munkásság részévé válnak, úgy hagyják el a telepeket és válnak az alsó középosztály tagjaivá. A magyarországi magyar szegénység többsége alig, vagy történelmileg viszonylag rövid - kb. 2-3 generációnyi - időt tölt szegénytelepi formák között. Nem így az utána jövők.

Cigányság - szegénység etnikai köntösben

Ma már a cigányság gazdaságilag, kulturálisan és társadalomban elfoglalt helye szerint is differenciált, ugyanakkor túlnyomó többségük a társadalom legszegényebb rétegeit adják. Saját etnikumukon belüli részarányuk eléri a 70-75%-ot (becslés). Míg a magyarországi népességnek kb. 5%-a cigány, addig a szegény népességen belüli arányuk mintegy 16-17%. (A magyarországi össznépesség kb. 25%-a tekinthető szegénynek.)

A telepi kultúra a cigány-szegénység legjellegzetesebb életformája, ezért nemcsak legreprezentatívabb képviselői a szegénykultúrának, de hova-to-vább ez a kultúra jelenti a magyarországi szegénykultúrát. Ez a szegénykultúra jóval távolabb áll a többségi kultúrától, mint nem cigány változatai. Említtük már, hogy a modernkori szegények - bármennyire is így élnek meg és kultúrájuk létrejöttésénél bármennyire is a középkorban valóban kiszakadó rétegek kulturális mintáiból építkeznek, - valójában soha nem estek ki a társadalom hálójából, csak - a társadalom átrendeződésének következményeként - annak legaljára kerültek. Ezzel szemben a cigányoknál egészen más a helyzet.

A cigányság soha nem szakadt ki a társadalomból, pont ellenkezőleg, kívül állt. Tömeges betagozódása csak az utóbbi 40-50 évben indult be. Ez a folyamat az elmúlt 5-6 évben leállt. Ennek következtében mára valós veszélynek tűnik, hogy többségük leszakad a társadalomról. Nem a most átstrukturálódó társadalom legaljára kerülésének veszélyéről van szó (hiszen többségük most is ott van), hanem arról, hogy újból kikerül belőle. Ha ez bekövetkezik, akkor valószínűleg egy - a társadalom egészével szembeni - rendkívül ellenséges, etnikai-szociális szubkultúra formáját fogja ölteni.

Sajnos történelmi visszatekintésre itt nincs módunk. Egy fontos mozzanatra mégis ki kell térnünk: a XV. sz.-tól több hullámba érkező cigány csoportok életmódja már nem pusztán kulturális, hanem civilizációs különbségeket jelentettek a többségi társadalom egészével szemben. (A „civilizáció” kifejezést itt csak annak a hatalmas különbségnek az érzékeltetésére használom, ami a cigányságot elválasztotta a többségtől. A cigányság ti. nem hozott létre önálló civilizációt, ellenkezőleg minden jel arra utal, hogy egy - számunkra és a cigány történelmi tudat számára is ismeretlen - civilizációból ki- és elszakadt népcsoportokról van szó. Ugyanakkor történelmileg egyedi jelenség, hogy az Európába érkező népekkel ellentétben a cigányság egészen a XX. sz. közepéig sem nem integrálódik, sem nem olvad be. Ennek egyik oka kétségkívül éppen az önálló civilizáció hiánya, valószínűleg ugyanis, hogy társadalmi-gazdasági szerveztségének családi (vérségi) és ennek alapján egymástól is elkülönülő csoportokra bomlása tette lehetővé az asszimilációs kényszer elkerülését. A XIX. sz. utolsó harmadában kerül sor tömeges letelepülésükre, ami egybeesik utolsó nagy magyarországi beáramlásukkal is. Ez a kor egyúttal a már tárgyalt kapitalizálódás és a nagybirtok állandósult strukturális válságának kora. Azaz ez a társadalmi átrétegződés és a modernkori szegénység kialakulásának időszaka.)

A cigányok letelepülése igen sajátos. Ez elszigetelt, a falvaktól bizonyos távolságra fekvő zárt, eredeti vándorló közösségeik vérségi-családi (vagy annak felfogott) formációit megőrizve történik. Lakott területen kívüli, de azokhoz közeli telepek önmagukban is jelzik: a társadalommal való érintkezések, (mint a megélhetési források) továbbra is társadalmon kívülről zajlanak. Azzal, hogy vándorlásuk során kialakult közösségi struktúrájukat megőrizve, izolált településekre zsúfolódnak össze, ahelyett, hogy közelednének, valójában - rövidtávon mindenképpen - távolodnak a többségi kultúráktól. Társadalmon kívüli letelepülésükkel oly mértékben konzerválták belső viszonyaikat, hogy ez már önmagában is rendkívül erős gátjává vált a későbbi integrációs lehetőségeknek. Ilyen lehetőségek azonban éppenséggel nincsenek a láthatáron. Pont ellenkezőleg: a falvak eltartó képessége ijesztő mértékben csökken, száz és százak menekülnek el, többségük a tengeren túlra. Az általánossá vált nyomor mellett nem kell különösebb indokokat keresni arra, hogy a cigányság legális megélhetési lehetőségei miért szűkülnek be egyre jobban és kerülnek egyre távolabb a legitim megélhetési forrásoktól. Ez persze növeli a távolságot a társadalom és a cigányság között, egyre konfliktusosabbá válik a köztük lévő viszony, nő a kirekesztő típusú előítélet és cigányellenesség. Különösen a falusi szegényrétegek körében - akiknek mellel a rendkívül szűk keresztmetszetű munkaerő-piacon sokszor riválisai is. Csökken a kereslet a cigány kézmű- és háziipari termékek iránt, hiszen ezekre elsősorban a legszegényebb paraszti rétegek tartották igényt. Ezért ezek a tevékenységek a letelepült cigányság körében rendkívül gyorsan „elfelejtődtek”. A telepi életbe zárt befűlt-téltlenség, a mindent szétziláló nyomor, a társadalommal és hatóságaival való állandó konfliktus válik - legalább 3-5 nemzedéknyi időre - meghatározó létformává a cigányság többsége számára. Nem árt emlékeztetni arra, hogy ez az időszak, amikor a falvakon belül a szegénysorok kezdenek szegregált telepi formát ölteni, illetve arra, hogy a majorsági stb. cseléd telepek, de városi telepek is ebben az időben válnak valódi szegény- és nyomortelepekké. Ezek a formációk, mint holmi végvárok, vagy ütköző zónák felfogják, és még mélyebb nyomják a cigányságot a társadalom többi részétől. A későbbiek során azonban éppenséggel a kapu szerepét töltik be, amin keresztül a cigányok egyáltalán beléphetnek az integrációs folyamatokba.

Az 1940-es évek végén beinduló extenzív iparfejlesztés a falusi nem cigány szegényrétegeket, sőt a vidéki munkaképes rétegek jórésztét is felszívja. A kiüresedett, és kellőképp lepusztult telepekre beáramlik a cigányság (sokszor kifejezetten adminisztratív kényszerrel). A cigányság tömeges méretekben betelepül a városokba és falvakba. Ez még akkor is igaz, ha a többségtől elkülönített telepekre költözik. Miközben a nagyiparba került nem cigány rétegek lassan megindulnak a szakmunkássá válás és az alsó közép-osztály státusza felé, a cigányság is belép a munkaerő-piac legaljára, elsősorban az építőipar és nehézipar szakképzetlen segédmunkásaiként. És többségük ott is marad, miután a modernizáció az olcsó, szakképzetlen munkaerő újratermelésén alapul. A nagyüzemi mezőgazdaság konszolidációja új - nem földművelői - munkalehetőségeket biztosít, éppen úgy, mint a falvak magánéreszterek rekonstrukciója (infrastruktúra, új házak, stb.). A budapesti (még megmaradt) telepekre is - lassan, de biztosan betelepülnek, majd túlsúlyra is jutnak. Ugyanez vonatkozik az ipari segédmunkások új típusú, ideiglenes, éjszakai szálláshelyeire, a munkásszállásokra. Az iparba való beáramlás mellett egyre erőteljesebben vonulnak be azokba a tevékenységi körökbe, amik eddig a hagyományos szegényrétegek megélhetési forrásai voltak, nevezetesen: az alkalmi és szezonális munkák területére. Fokozatosan kilépnek a telepekről - és részben saját erőből, részben állami támogatással kezdik a falvak régi házait (legalábbis egy részüket) megvenni, vagyis a falvak építkezései nemcsak munka, de új típusú lakó lehetőségeket is teremt. (Ezzel ellentétes folyamatok is zajlanak, az ún. „cs” telepek létrehozásával.) A nagyvárosok és különösen Budapest lakásépítési koncepciói, melyek hagyják a

városközpontokat lepusztulni és felújításuk helyett tömeglakások alvó-városait hozzák létre, nagymértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy a lakhatásra már alig alkalmas városközpontok bérházainak „hátsó” (komfort nélküli, félkomfortos) volt szegény lakásai nem maradnak üresen, hiszen van még egy réteg aki elfogadja ezeket lakhatási lehetőségként. Ezért szociálpolitikai megfontolásokból az egyre zsúfoltabb telepek cigány népességének utalják ki azokat. Végül a 70-es évek végén megindul beköltözésük a házigyári lakótelepekre is.

A fentebb ismertetett folyamatok önmagukban, pusztán külsődleges keretek és nem érzékeltetik a társadalmi átrétegződés valóságos szereplői egymásnak feszüléseit, konfliktusait, a rétegkultúrák összeütközéseit, a benne élők viszonyainak megváltozását, vagy módosulását stb. Pedig a gazdasági átalakulások résztvevői saját kultúráik törvényszerűségeinek engedelmeskedve válnak e folyamatok szereplőivé, csak ennek alapján kerülnek egymással kapcsolatba és csak így hatnak egymásra. Minden kultúra saját értékeinek megtartására törekszik, ezért ezek a képződmények meglehetősen konzervatívak. A szegénység - és ezen belül különösen a cigány-szegénység - kultúrája kifejezetten merev, változásra nehezen hajlamos kultúra. (Ami elsősorban tartós kivülrekesztésének köszönhető.) Rigid öntörvényűségét azért hangsúlyozzuk, hogy érthetővé váljon a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás rendkívüli nehézsége. Mely nem csekély megpróbáltatást jelent a többségi környezet számára is. A cigányság, ahogy letelepedésekor is megőrizte közösségei belső struktúráit, úgy most, a telepekről való kiáramlásánál is megtartotta a telepi kultúra sajátosságait. Ezért történhet meg, hogy ahol kellő sűrűséggel van jelen, azonnal telepi vagy ahhoz hasonló viszonyokat terem. Márpedig ez szinte mindig bekövetkezik, hála a szegénykultúra (főleg annak cigány változata) egyik sajátosságának, ti. annak, hogy újonnan szerzett lakóhelyét és környezetét hűfőállásnak tekinti és igen hamar rokonsága nagy része is betelepül az adott lakásba. Az így létrejött lakáson belüli mérhetetlen zsúfoltság újabb kirajzás forrása lesz, annál is inkább, mert telepi módon nehezen hajlamos kultúra. Azaz magánvékenysége és élete nem lakáson belül zajlik, hanem belakja, és életerébe vonja a környezetet (általában szabadnak érzékelt) összes terét. A lepusztult városrészek és a telepi kultúra találkozásának eredménye az egész városnegyedekre kiterjedő szegénynegyedek létrejötte. A társadalmat valósággal sokkolja a telepekről kiszabadult telepi kultúrával való kényszerű, mindennapi együttélés. Aki teheti, menekül. Ez felgyorsítja a tárgyalt folyamatokat. Azzal, hogy az ide települtek többsége munkanélkülivé vált, és társadalmi kapcsolatai beszűkültek, megélhetési formái elkanyarodnak a szokványostól, a városrész gettósodóit slummá válik. És, mint a nyugati nagyvárosok fejlődése is mutatja: ez a jövő.

A szegénylét és kultúra magatartásformái

Az alábbiakban elsősorban a telepi kultúra néhány magatartást formáló sajátosságával foglalkozunk, ezen belül is annak főleg a cigány-szegény formációival. Ismételten szeretnék figyelmeztetni arra, hogy tárgyalásmódunk a továbbiakban is erőteljesen sematizált jellegű lesz.

Munka

A századforduló körül vált általánossá, hogy a szegényrétegek férfi és nő tagjai hosszú időre különválnak egymástól, azért, hogy családjaik valahogy megélhessenek. Ez az a korszak, amikor férfiak - főleg saját szűkebb falusi közösségeikből - vállalkozói munkacsoportokká válva az ország legkülönbözőbb helyein keresnek munkát, miközben a nők otthon próbálnak munkaalkalomhoz jutni, illetve a gyerekeket eltartani. A föld hiánya miatt amúgy is széthulló - munkamegosztás szerint hierarchizált - nagycsalád végképp darabjaira hullik, a nők és férfiak szerepe alapvetően megváltozik a férfiak tartós távolléte miatt, a nők és a női rokonság - sokszor egymást segítve - neveli a gyerekeket, miközben nagyrészt el is tartja őket. Telepi körülmények között a különböző generációkhoz tartozó rokon és nem rokon telepi nők közös gyermeknevelési tendenciái erősödnek. **A nők válnak a család fenntartóivá** és a háztartás (mint családi gazdálkodás) meghatározóivá. A szegények sajátos munkavállalási kényszerei, hogy ti. ők mennek a munka után, valamint az ehhez alkalmazkodó családmódel teszi lehetővé a későbbi ingázást és a munkásszállói lét elfogadását.

A cigányságnál - bár később a fejlődés részben hasonló - a kezdet alapvetően más és ez a későbbiekre is rányomja bélyegét. A még le nem települt cigányok sajátos vérségi (vagy annak értelmezett, egyenes és oldalági rokonok szoros kötelékébe) szerveződő közösségei, egymással is rivalizálva, különböző házi és kézműipari tevékenységekre specializálva, **családi szerveződésként** végzik szolgáltatás jellegű munkáikat, amikor erre lehetőségük adódik. E munkák természetéből adódóan **férfiak és nők közösen**, vagy egymást kiegészítve végzik azokat, miután ezek javító-szolgáltató tevékenységek, illetve késztermékek, vagy éppenséggel rendelésre készülnek. E munkák egyúttal kereskedői, cseretevékenységek is. Ezekből önmagában soha sem lehetett megélni, ezért egyéb olyan tevékenységek egészítik ki, melyek az adott paraszti közösségek aktuális igényeként jelentkeznek, vagy amit azok még elviselnek. A cigányok megélhetési stratégiája tehát bonyolult, egymással párhuzamosan futó különböző tevékenységek komplexitásán nyugszik, aminek középpontjában a mindenkor aktuális igények és lehetőségek gyors felmérése, kielégítése vagy kihasználása áll. A vérségi alapon szerveződő vándorló cigány közösségek egyúttal családi vállalkozások is. Letelepülésük kevésbé, lakott területen lévő telepre kerülésük azonban már lazítják e kereteket (a telepekre különböző cigányközösségek költöznek, így különböző vérségi szerveződések alkotják a telepet), hatásuk ma sem lebecsülendő, különösen az anyagiak és a megélhetési tevékenységek körében.

Az, hogy a különböző munkák maguk is időleges jellegűek, alku tárgyai vagy éppen hónapokig semmiféle munkára nincs lehetőség, az anyagi stabilitás teljes hiánya mellett, állandó készségi állapotot és a megélhetési lehetőségek utáni állandó lázas kutatást eredményez. Ez azonban nem csak a meglévő munkaalkalmak utáni hajszát, de az ezzel járó feszültségek tartós jelenlétét is állandósítja, azaz pszichésen is instabil helyzetet rögzít. A stabil munkahely hiánya (ami mára megint tömegessé vált) az emberek mindennapi időbeosztását is alapvetően másként strukturálja, mint a rendszeres tevékenységek. Ez utóbbi alapján a napi időbeosztás tervezhető és jól körülhatárolt szakaszokra oszlik. A szegények sajátos viszonyban vannak az idővel, miután mindennapi életükben az alig strukturált, összefolynak a különböző nap és időszakok, ez a magyarázata annak is, hogy saját élettörténetük kronologikus szakaszolását sem tartják túl fontosnak, illetve általában összekeverik vagy nem emlékeznek azok pontos időpontjaira.

Családi gazdálkodás (háztartás)

Miután az elemi szükségletek rendszeres kielégítése nincs biztosítva, a szegény háztartás tipikus hiánygazdálkodás. Legalább ennyire jellemző, hogy ha az elemi szükségletek kielégítésére folyamatosan lehetőség is nyílik, akkor annak

minősége és mennyisége jóval alacsonyabb szintű, mint a többségé. Ez nemcsak igénytelenebb fogyasztási szokásokat jelent, de a szükségletek beszűkülését és/vagy erőteljes módosulásukat az átlagoshoz képest. Pl. az elvárhatónál alacsonyabb minőségű és mennyiségű élelem tartós kielégületlenség-gel és feszültséggel jár, aminek levezetésére különböző szokások szükségletként rögzülnek, ilyen az időnkénti **mértéktelen** alkoholfogyasztás, a **mértéktelen** evés vagy a **mértéktelen** költekezés. Ez azonban az elemi szükségletek tartós hiányához vezet. A megélhetéshez szükséges egyéb költségek jó része jelentőségét veszti, hiszen az egyszerűen nem a megélhetéshez szükséges költségként értelmeződik. (Ezt könnyű belátni, ti. ha valakinek állandó éhségérzetét kell valahogyan csillapítani, annak a lakbér, vagy a villanyszámla nem jelentkezik megélhetési költségként. Viszont a mértéktelen alkoholfogyasztás, az időnkénti jóllakáson túli evés, vagy egyéb túlköltekezés - feszültségoldó hatása miatt - elemi szükségletként jelentkezik, hiszen e nélkül nem lehet az adott hiányokat tartósan elviselni). A nélkülözés és az ezt kompenzáló - a pénzhez jutási alkalmakkor azonnal bekövetkező - túlköltekezés, a szükségletek azonnali kielégítése és utána újra a nélkülözés adja a kultúra, rendkívül erősen rögzült, háztartási szokásainak alapját. Ez teszi lehetetlenné a tartalékok képzését, a felhalmozást és a háztartáson belüli tudatos tervezést, azaz a pillanaton túli jövőre (akármilyen közeli jövőre) szóló gazdálkodás alapjainak megteremtését, a szükségletek elhalasztásának képességét. Az anyagi **eszközök** az anyagi **javakhoz** képest elértektelenednek. A pénznek, mint a háztartás folyamatos stabilitását fenntartó eszköznek nincs szerepe (értéke). A gazdálkodásnak ez a sajátossága oly erősen rögzült, hogy igen magas anyagi szint mellett is megakadályozhatja a szegénykultúrából való kilépést. A kultúrában nem, vagy csak nagyon gyenge hatáskoron alakul ki a szükségletek (és most nem a primer szükségletekről van szó) azonnali kielégülésre törfő késztetései szociális gátlása. Az igény kielégítése annyira nincs gátlás alatt, hogy sokszor nemcsak a napi étkezést veszélyezteti, de szó nélkül áthághatja a törvényes kereteket is. A fogyasztói magatartás, (ami az egész társadalom általános értékeként tételeződik) a szegénykultúrában önmaga ellentétébe csap át, mert a megszerzett drága presztízs javakon előbb-utóbb túl kell adni, hogy legyen mit enni. Ráadásul a gazdálkodásnak ez a tartalékokat nem képző, a közeljövővel nem számoló, de - ha mód van rá - a magasabb fogyasztói igényeket mérlegelés nélkül azonnal kielégítő magatartásforma az, ami a társadalom többségét leginkább irritálja.

Stabil, hosszútávra tervezhető megélhetési források (pl. állandó munkahely) megléte nélkül ez a rendkívül merev szokás és magatartásforma eleve nem számolható fel. Stabil és elégséges források megléte esetén is hosszadalmas folyamatok, állandó küzdelmek eredményeként lehet csak kilépni ebből az ördögi körből, így is fennáll az állandó visszaesés veszélye. Azért is olyan aggasztó a szegények tömeges munkanélkülivé válása, mert ez nemcsak stabilizálódási törekvések elakadását jelenti, hanem e törekvések kudarcát is. Ez a kudarcélmény felerősíti a hiábavalóság érzetét, ami - mint egy a frusztráció önigazolásképp - elkeseredettebb és féltelenebb formában szüli újjá az eredeti gazdálkodási modellt - amitől ráadásul még igazán meg sem szabadultak.

Tárgyi környezet

Az embert közvetlenül körülvevő tárgyak, a lakás és tágabb környezetének struktúrája, állapota és minősége mind hordozói és megtestesítői egy-egy életminőségnek, ugyanakkor nagymértékben alakítói is annak. A tárgyi környezet elválaszthatatlan a benne élőktől, a kettő szerves kölcsönhatásban áll egymással. A tárgyakat és környezetét az ember ti. használja, hogy hogyan használja, az függ az ezekben megtestesült kulturális színvonalától. Használatuk nem tetszőleges, hiszen e tárgyak egymással funkcionális egységben vannak, így funkció szerinti használatuk nem más, mint az adott kultúra gyakorlati elsajátítása. A tárgyak és környezetük strukturáltak is, ezáltal behatárolják és szabályozzák a bennük élők életmódját, sőt pszichés kondícióit is. A tárgyi környezet értékek és igényszintek megjelenítői, használatuk pedig az adott értékek elsajátításának szocializációs mechanizmusai közé tartozik. Nemcsak kikövetel és meghatároz bizonyos ismereteket, gazdálkodási (háztartási), azaz megélhetési stratégiákat, nemcsak esztétikai és intellektuális értékek és folyamatok alakítója, de a benne élők egymás közötti viszonyainak (kapcsolatainak) tere és ezáltal meghatározója is, ezért erőteljes személyiségformáló hatása van.

A szegénykultúrában élők tárgyi és környezeti világa a mások által már **elhasznált** tárgyak és környezetek világa, jobbik esetben egy tudatosan, az átlag alatti szükségletekre tervezett környezet. A cigánytelepek többsége azonban még ennél is szegényebb tárgyi környezetet jelent. Nevezetesen: a más szegény rétegek által **már elhasznált**, redukált szükségletekre tervezett környezetet. Egy (el-) használt tárgy nemcsak azt jelenti, hogy pl. még ülni lehet benne, de kárpítja már szakadt, rugói kijárnak és egyik lába törött (mondjuk egy fotel), hanem azt is - és elsősorban azt -, hogy a benne megtestesült kulturális értékek és funkciók már eltűntek belőle (ti. mások már elhasználták azokat). Ezért más lesz a funkciója és másképp is használják. (Végül is egy barokk fotelnek nem az a funkciója, hogy legyen **valami** ülőalkalmatosság, a lomtalanításkor kidobott ötvenes évekbeli, fióktalan konyhaasztal mellett.)

A romos környezet, a sokszor egy szobába összezsúfolt több generációt szolgáló szedett-vedett (és még így is hiányos) berendezési tárgyak, a mások által levetett, használt ruhák, a hulladékoknak ez a halmaza öntörvényű rendszerre szilárdul, amely szinte csapdaként tartja fogva a benne élőket. A környezetben és tárgyakban testet öltött szétmállott, értékét és funkcióját veszített, valaha valamilyen kultúrákat képviselő tárgyi világ lesz a szegénykultúra tárgyi kultúrája. Eme öngerjesztő rendszer mozgatója magát egyre szélsőségesebb formában újateremtő **káosz**. Hihetetlen energiák pazarlódnak el és futnak zátonyra, hogy e káoszon úrrá legyenek: a rendcsinálásnak, a takarításnak, a mosásnak és egyáltalán a tisztaságra törekvésnek nincs semmi látható eredménye. A hiábavaló küzdelem, az elfásult beletörődés sajátos alkalmazkodást eredményez: igen magas lesz a túrés küzdelem a káosszal (rendetlenséggel) szemben, sajátos destruktív viszonyt alakít ki minden környezettel, amivel kapcsolatba kerül, mintegy saját tárgyi környezetének színvonalára formálja azt. A hihetetlenül ingerszegény környezet a mentális készségek és képességek kifejlődésének ugyanúgy gátjává válik, mint ahogy az érzelmek elsivárosodásának is forrása. Ezek a tárgyak nemcsak a mindennapi élethez szükséges eszközök, de annak megkeserítői is, ellenségek, mert csak ezek között lehet élni, de nem lehet rajtuk úrrá lenni. Ezért indulatokat és agressziót gerjesztenek, mely nagy része az emberi kapcsolatokra tevődik át. A szegénykultúra tárgyi környezete tehát az instabilitás egyik legszembetűnőbb megjelenítője és a szegénykultúra legelítélhetőbb sajátossága - egész egyszerűen, azért, mert látszik.

Iskola - az ismeretek megszerzésének középosztálybeli modellje

Az iskola a tudást (ismereteket) igen bonyolult, egymástól elválaszthatatlan társadalmi értékek, és elvárás-rendszerek formájában közvetíti, vagyis elsősorban nem közvetlen ismereteket, hanem kulturális mintákat közvetít, azokra

támaszkodik, illetve e mintákat - konkrét ismeretek átadásán és elsajátításán keresztül - megerősíti. Az információk (ismeretek) átadása és elsajátítása egységes kommunikációs rendszert feltételez, ahol az iskola és a gyerekek ugyanazt a „nyelvet beszélnek”, csak az egyik még „alapfokon”, míg a másiknak éppen az a funkciója, hogy ezt „közép és felsőfokúvá” tegye. Egy (részben) más típusú kultúra kommunikációs rendszere is más. Ezáltal a középosztályok számára értelmezhető és elsajátítható információk (kulturális javak), mások számára vagy hozzáférhetetlenné, vagy részlegesen hozzáférhetővé, vagy csak kényszerű alkalmazkodás révén válhatnak hozzáférhetőkké.

Ha csak nagyon röviden is, de áttekintjük, hogy mi az az elvárásrendszer, amit az iskola közös és elemi követelményként támaszt mindenkivel szemben, aki 6-7 éves korában a falai közé kerül, akkor arra is fény derül, hogy a jelenlegi oktatási struktúra miért képes nagy biztonsággal - függetlenül a pedagógusok jó vagy rosszindulatától - szinte az első héten (de a harmadik osztályig mindenképpen) a cigánytelepekről jött gyerekeket selejtként leírni.

Az iskola elvárja, hogy a gyerekek olyan, belsővé vált mechanizmusokkal rendelkezzen, amelyek, ha még csak elemi szinten is, de már képesek a belső késztetések ellenőrzésére és részben szabályozására, mi több; ez a szabályozás az iskolai követelményeknek megfelelő módon történjen. Vagyis elvárja, hogy a gyerek képes legyen belső késztetéseit (szükségleteit), bizonyos meghatározott cél érdekében elnyomni (elhalasztani). Követelményként tételezi a tudás megszerzésére irányuló motiváltságot, melyet az önkontroll mellett a teljesítmény legfőbb hajtóerejeként aposztrofál. Ezeknek meglétét, vagy hiányát - még mielőtt a tudás egyetlen morzsáját is megkísérelné átadni - felméri, és ennek alapján azonnal szelektál. Amit az iskola alapként a gyerektől (pontosabban kulturális háttérétől, a szülőktől) elvár, és amire egyáltalán építeni hajlandó, az nem pusztán egy gyerek első 6-7 éve, de az emberi élet legnagyobb kulturális befektetésének kora is. (A szocializációs folyamat legdöntőbb szakasza.)

Ezek a belsővé váló szabályozó mechanizmusok, mint a tudatos és célirányos önkontroll eszközei a viselkedés szintjén, mint fegyelem és fegyelmezettség objektívalódnak, ezáltal azonnal mérhetőek is. De mi kell ahhoz, hogy valaki fegyelmezett váljon? Először is stabilitás, másodsor egy követelményrendszer következetes (vagyis s stabilitásra épülő kiegyensúlyozott és rendszerességet igénylő) elsajátítása, ami a tiltás és engedés, a jutalmazás és büntetés (szeretet és szeretet megvonás) érzelmi egyensúlyán alapul. A követelményrendszer nem más, mint az adott kultúra értékeinek és normáinak összessége, normatív jellegüket éppen a fegyelmezés mechanizmusain keresztül nyeri el. Az iskolában megkövetelt fegyelem, tehát aminek hiányában az nem tud (egy idő után nem is hajlandó) lexikális ismereteket közvetíteni, alapvetően kultúraspecifikus követelmény, amit a szegénykultúrából jött gyerekek többsége nem tud teljesíteni, hiszen magát az elvárást sem tudja igazán értelmezni, hát még eleget tenni annak.

A tudás megszerzésére irányuló motiváltság elvárása olyan attitűdök meglétét feltételezi, melyek értékékként és a jövődöbéli élet megalapozásához szükséges nélkülözhetetlen eszköznek tekintik a tudás és műveltség megszerzését. Az iskola ezt már kialakított és oly erős belsővé tett hajtóerőként kezeli, hogy természetes alapkövetelménynek tartja: önkorlátozó erőként működjön a tudás megszerzésének érdekében. Saját túlszabályozó rendszerének legitimitását is erre építi és ezért tarja „jogszerűnek”, hogy e motiváltság hiányát büntesse. ("Nem figyelt. Megintem".) De mitől válik a tudás egy kultúrán belül értéké? Nyilvánvalóan attól, ha az a megélhetés forrásává válik: ebből a szempontból nézve azonban minden megélhetéshez szükséges ismeret tudás, és korántsem biztos, hogy ezt az iskolában lehet, vagy kell elsajátítani. Valójában a társadalom többsége számára a tudás egy speciális eszközökkel elsajátítható, speciálisan strukturált ismeretek komplexumaként értelmeződik. Ez az írásbeliség által megszerezhető, az adott kor szerint szükségesnek minősített, műveltség. Ennek joga, általános és speciális tartalma lesz a megélhetés forrása, de úgy, hogy jórészt strukturálja az ember mindennapi életét és a megélhetés milyenségét is. Vagyis szokássá, magatartás - és gondolkodásmóddá, valamint életvitellé válik. Ezáltal - szocializáció útján - kulturálisan átörökölt. (Egy szakmunkás és egy orvos életvitelének struktúrája, megélhetésének milyensége más és más, de megélhetésük forrása azonos - csak különböző fokú - általános és speciális műveltséggel lesz.) A többség tehát a műveltség értékékként való elfogadására és annak megszerzésére szocializálja gyermekeit. Ebből a folyamatból három mozzanatot emelnék ki:

- 1./ az írásbeliségre, mint a műveltség megszerzésének eszközére történő szocializáció. A gyerek még nem tud írni-olvasni, de már megtanulja, hogy a környező világ, ami annyira érdekli, ha már fog tudni olvasni, kérdezés nélkül, önállóan is beazonosítható lesz számára. Megtanulja, hogy aminek neve van, annak szóképe is van, végül de nem utolsósorban: érzelmi életét és fantáziáját megragadó történetek (mesék) stb. felolvasása közben megtanulja, hogy mindezt annyiszor élheti át, ahányszor csak akarja, ha már megtanult olvasni. Ehhez azonban a szülőknél is kell tudni írni-olvasni.
- 2./ a műveltség a szocializációs folyamatban azért is fogalmazódik meg értékékként, mert ez (ti. a szülő'k által birtokolt műveltség) nyújtja a gyerek számára azokat a stabil anyagi kereteket, melyek között a szülő'k él. Ezért evidenciaként jelenik meg, hogy biztonsága és élete szoros kapcsolatban áll, nem pusztán a szülő'k munkájával, hanem a munkát meghatározó általános és szakismereteivel, azaz műveltségi szintjükkel.
- 3./ a műveltség megszerzésére irányuló motiváltság kialakítása egyúttal a jövőre irányultságot is értékékként fogadhatja el és egymással összekapcsolódva válik belső személyiségformáló tényezővé.

A "megszerzés" (és nem akárminek, hanem a műveltségnek a megszerzése), mint hajtóerő az alapja annak a teljesítmény orientáltságnak, amit az iskola az első perctől elvár, hiszen mostantól fogva ő fogja nyújtani azokat a szellemi javakat (persze csak részben, és ha képes még rá), amelyek a jövőben majd a mindennapi szükségletek kielégítésének lehetőségét fogják adni. De nemcsak nyújtja, hanem elsajátításukat meg is követeli, a teljesítményt méri és ennek alapján el is dönti, kinek mennyi jusson a társadalom rendelkezésére álló szellemi javakból.

A mindennapi túlélésért folyó állandó küzdelem, ahol mindig csak „ma” van, ahol reggel még nem tudom mit eszek este, vagy másnap reggel, ahol nincs jövő, csak jelen, ott minden olyan ismeret és tudás, ami nem a pillanatnyi túlélést szolgálja, a műveltség társadalmilag minimumként elfogadott foka sem jelenhet meg értékékként. Sőt, megszerzésére tett erőfeszítések még veszélyeztetik is a napi fennmaradás esélyeit, hiszen ezek az erőfeszítések a távoli jövőben megtérülő és hasznos hajtó javak megszerzésére irányulnak, ami elvonja az embert a napi megélhetést biztosító tevékenységétől. (Ez a gyerekekre is vonatkozik, hiszen aktív szerepük van a megélhetésért folyó küzdelemben. Nemcsak azzal, hogy az idősebb gyerekek tehermentesítik a felnőtteket, és át kell vállalniuk a kisebbek felügyeletét stb., de aktívan is közre kell működniük a javak megszerzésében.) A műveltség ráadásul olyan (részben) önépítő rendszer, ami saját maga teremti meg a megszerzésére irányuló további igényeket. Ezzel szemben a legszegényebb cigány rétegek még azokkal az eszközökkel sem rendelkeznek (vagy csak rendkívül csökevényes nyomaival), ami által az ilyen típusú ismeretek egyáltalán közvetíthetődnének.

Ezen hiányok közül a legsúlyosabb az írní-olvasni tudás hiánya, így már az írásbeliség befogadására történő szocializáció sem történik meg. Az a hihetetlen kulturális távolság, amivel ezek a gyerekek az iskolába érkeznak, nem attól olyan nagy, hogy konkrét ismereteik jóval alacsonyabb szintűek az átlagnál (persze ez is igaz), hanem attól, hogy szinte semmilyen módon sincsenek szocializálva a műveltség befogadására, ezáltal azokkal a személyiségjegyekkel és magatartás készségekkel sem rendelkeznek, amit az iskola előfeltételként megkövetel.

Nehezen átlátható az az idegenség érzés, az az ismeretlen és kegyetlen világ által okozott szorongás - amely természetes módon azonnal agresszióba csap át -, ami ezeknek a gyerekeknek alapélménye és egész iskolai létükhöz való viszonyuk, **de ezáltal a műveltség elsajátításához való viszonyuknak** is meghatározója lesz. (Ezt erősíti, hogy szülei tapasztalatai és ellenséges-szorongásos érzelmeik annak idején ezzel megegyezők voltak.) Megjegyzem: nincs az a többséghez tartozó ép érzékű gyerek, aki ebben az iskolarendszerben ne élné át ugyanezt. Viszont - a közös alapok miatt - viszonylag gyorsan tud alkalmazkodni. Maga az iskola is ad egy **átlagos** alkalmazkodási időt, de nem számol az általunk tárgyalt rétegekből jött gyerekek elképzelhetetlen terhekkel járó alkalmazkodási nehézségeivel, és főleg nem számol azzal, hogy ez nem pusztán alkalmazkodás, hanem egy számukra merőben idegen értékrend elsajátítási folyamata. Mindemellett kellene a lexikális tudás elsajátításának követelményét is teljesíteniük. Mire sikerül megtanulniuk - úgy-ahogy - az iskola által **6 éves korban** elvárt magatartás-viselkedés szabályokat, azaz, amikor első osztályba „léphetnének”, a többség már V-VI.-osztályba „lépett”, így az iskola az analfabétizmus konzerválójává válik, egyúttal (miután a szegénykultúra egyetlen értékét sem fogadja el, sőt zavaró tényezőként kezeli) a műveltség megszerzése iránt eddig csak közömbös gyereknél, az állandó kudarc és megsejyenyítés miatt, kifejezetten elutasító és ellenséges attitűdöket alakít ki a műveltséggel és ezáltal a többségi társadalommal szemben.

A felzárkóztatásnak mindazonáltal vannak esélyei, ha: 1./ az óvodában kezdődik, ha: 2./ elsősorban a műveltség befogadásának szocializációját segíti elő, azt ugyanolyan tanulási teljesítményként értékeli és jutalmazza, mint a lexikális tudását, ha: 3./ az idegenség érzetet oldandó - a szegénykultúra néhány elemét értékékként beemeli az „oktatási folyamatba” (pl. a gyerekek jóval nagyobb fokú önállóságát, vagy családban betöltött kiegészítő funkcióit, vagy egyáltalán: nagyobb életpasztalátát, stb.), ha: 4./ a cigányság még ma is élő és funkcióval bíró népi kultúráját beemeli didaktikai eszköztárába, amivel nemcsak sikerélményt nyújthat, de a cigány identitás-tudat erősítése mellett a többség előítéleteit is oldhatja, ráadásul érzelmileg motiválhatja a lexikális tudás elsajátítására.

És végül, ha az iskola jobban megismeri a szegénykultúra sajátosságait, nagyobb toleranciával közeledik az onnan érkező gyerekek felé, és nem mond le róluk.

**Gyukits György - Ürmös Andor-
Csoboth Csilla - Purebl György:**

FIATAL ROMA NŐK VÉLEMÉNYE EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTUKRÓL ÉS EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSUKRÓL (rövidített tanulmány 2000.)

A tanulmányban a fiatal roma nőknek egészségi állapotukkal, és egészségügyi ellátásukkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszait hasonlítottuk össze a fiatal nem roma nőkével. A vizsgálat alapját a 18 és 24 éves korcsoportba tartozó nők közül kiválasztott 1599 fős országos reprezentatív mintát képezte, amelynek 4,3%-a vallotta magát romának. Egészségi állapotuk szubjektív megítélésében nincs jelentős különbség a roma és a nem roma megkérdezettek között. Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés tekintetében sincsenek hátrányban a megkérdezett roma nők. A Beck féle depresszió skálán a roma és nem roma nők között mért különbség szignifikáns. A roma nők sokkal kedvezőtlenebb értékeket a romák rossz szociális helyzetével, illetve az ezzel való szembesülésükkel magyarázzuk. A legjelentősebb különbségeket a roma és nem roma megkérdezettek között a prevenció mutatóinál tapasztaltuk. A prevenció minden értéke tekintetében a romák vannak rosszabb helyzetben, és az összes közül a tüdőszűrés kérdése tűnik a legaggasztóbbnak, mivel szociálisan többszörösen hátrányos helyzetű etnikai csoportról van szó, amely a tbc-és más fertőzésnek sokkal inkább ki van téve.

Néhány megjegyzés a kutatásról és annak módszeréről

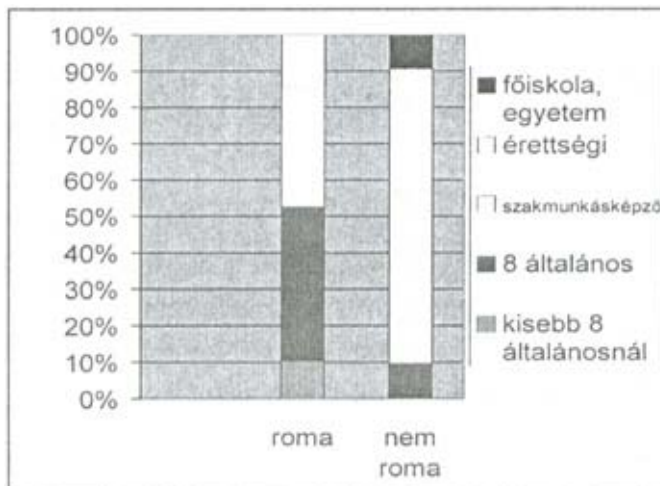
A15 és 24 év közötti roma nőkre vonatkozó adatokat a SOTE Magatartástudományi Intézete által 1998-ban végzett országos reprezentativitása vizsgálatból nyertük, ezáltal lehetőségünk nyílt arra, hogy a romák adatait a nem romák adataival összevegyjük, így láthatóvá válik a különbség a két csoport között. A felmérés mintáját a BKE statisztikai Tanszéke állította össze. A rétegzett mintavételt ún. többlépcsős mintavétellel kombinálták: az első lépcsőben a mintába kerülő településeket, majd a másodikban - a mintába került településeken belül - a lakóhelyet választották ki. Ezután újabb mintavétel következett, amely a nemre, korra, foglalkozásra vonatkozott. A kérdezőbiztos a kijelölt címen egy személy adatait vette fel. Az etnikai csoport kategóriába a megkérdezettek önmagukat sorolták be. Ennek megfelelően azokat tekintették romáknak, akik a kérdőív kitöltése során cigánynak vallották magukat. Az 1599 fős országos reprezentatív mintának 11,4 százalékában adtak a megkérdezettek igenlő választ arra a kérdésre, hogy valamilyen etnikai csoportba tartozónak vallja-e magát. A minta 4,3%-a sorolta magát a cigány kategóriába. Ez az érték azonos nagyságrendű a Kemény által végzett országos reprezentativitási felmérés alapján becsült lakosságon belüli 4,5%-os roma aránnyal (Havas - Kemény, 1995). Az adatok feldolgozása során kénytelenek voltunk bizonyos változókat összevonni a magukat romának valló nők kis esetszáma miatt, így például az eredeti kérdőívben a tüdőszűrésen való megjelenést sokkal részletesebben kérdezték, de mi csak azt vizsgáljuk, volt-e egyáltalán a válaszadó életében már tüdőszűrés. Azonban a kapott eredmények így is kevésbé megbízhatóak, messzemenő következtetések levonására nem alkalmasak. Az adatok közzétételével a probléma súlyosságára való figyelem felkelése a célunk. Az elemzés során a 0,05-ös szignifikancia szintet választottuk.

A kutatási eredmények értékelése

1. A szociális helyzet

Az orvos-szociológia szakirodalmában szerint a szociális helyzet sokféleképpen gyakorolhat befolyást az egészségi állapotra és az egészségügyi ellátás igénybevételére (Blane, 1991), ezért - ha csak nagy vonalakban is - ki kell térnünk erre a kérdéskörre. A megkérdezettek szociális viszonyait az iskolai végzettséggel, a foglalkoztatottsági adatokkal, valamint az alapvető fogyasztási cikkekhez való hozzájutás esélyeivel fogjuk jellemzi.

Iskolai végzettség tekintetében a mintába került és magát romának tartó nők 10,3%-a kevesebb, mint nyolc osztályt végzett, 42,6%-uk elvégezte az általános iskolát, 32,4%-uk a szakmunkás képzőt és csupán 14,7%-uk van kö-

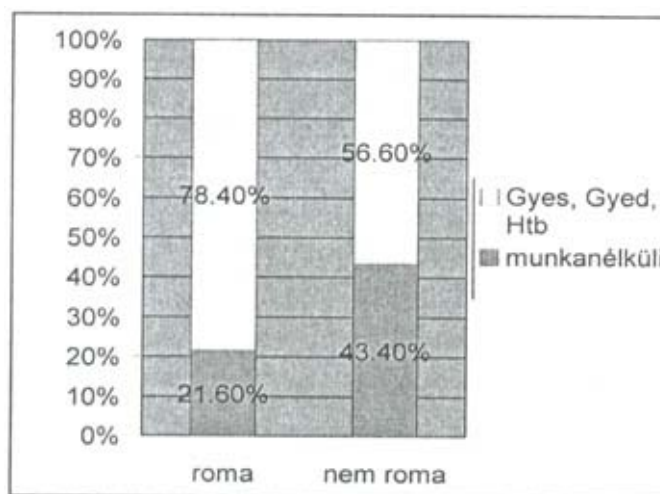
1. Ábra A mintába került romák százalékos iskolai végzettségi mutatói viszonyítva a mintában lévő nem romák azonos adataival.

zép fokú végzettsége. Felső fokú képesítést a roma válaszadók közül senki sem szerzett. A romák iskolázottsági mutatói tehát rendkívül kedvezőtlenek, ez különösen akkor válik szemléletessé, amikor ezt a mintában lévő nem romák adataihoz viszonyítjuk (1. ábra). A mintában szereplő romák iskolai végzettségében tapasztalt különbség a nem romákéhoz képest szignifikáns a khi-négyzet próba alapján.

Kedvezőbbnek tűnik a helyzet, ha a megkérdezett roma nők iskolázottsági mutatóit szüleikéhez viszonyítjuk, így például az anyáknak még 33,3%-a nem végezte el a nyolc általánost, ez azt jelenti, hogy a két generáció között harmadára csökkent az általános iskolát el nem végzők aránya.

A foglalkoztatási adatok tekintetében a következő eredményeket kaptuk: a roma nőknek jelenleg 20,6%-a dolgozik, javarészt szak- vagy szakképzetlen munkásként. A kvalifikáltabb munkalehetőségek közül minden bizonnyal alacsony iskolai végzettségük miatt szorulnak ki. Ugyanez az arány a nem roma nők esetében 56,1%, ez több mint két és félszeres különbséget jelent.

A mintában szereplő nem dolgozó roma nők 78,4%-a háztartásbeli, illetve Gyesen vagy Gyeden van, míg a nem roma nők esetében ugyanez az arány csupán 56,6%. A felvételre készülő és a munkanélküli változókat összevontuk - ez az összevonásból származó arányszám a nem roma nőknél 43,4%. Jellemző a roma nők hátrányos helyzetére, hogy közülük senki sem készül felvételre, a munkanélküliek aránya pedig a roma nők körében 21,6%. A roma nők között a khi-négyzet próba alapján szignifikánsan kisebb a munkanélküli arány mint a nem roma nők körében. Ez az eredmény minden bizonnyal a roma nők fiatalabb életkorban történő nagyobb arányú gyermek vállalásával magyarázható. (2. ábra)

2. ábra A „jelenleg miért nem dolgozol?” kérdésre adott válaszok.

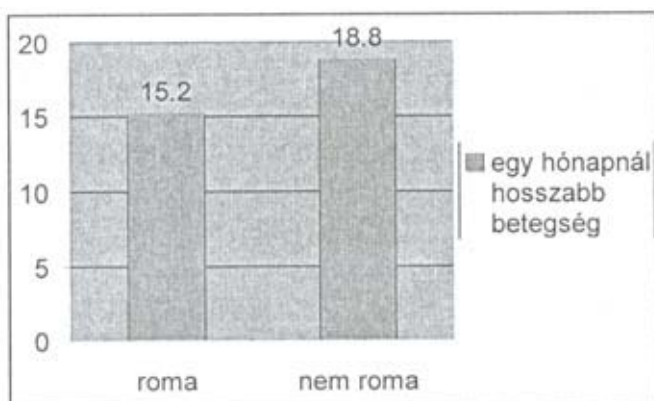
A roma nők 42,4%-a válaszolt igennel a következő kijelentésre, „olyan kevés a családod jövedelme, hogy az élethez alapvetően szükséges cikkeket sem tudod megvásárolni?“, míg a nem romák közül csak 26,7% válaszolt igennel. A különbség több mint másfélszeres, és ugyancsak jól reprezentálja a romák hátrányos helyzetét.

A fentieket összefoglalva megállapítható, hogy a megkérdezett fiatal roma nők mind az iskolai végzettség, mind a foglalkoztatottság tekintetében rendkívül kedvezőtlen körülmények között vannak. A fogyasztás vonatkozásában pedig közel minden második megkérdezett roma nem képes az alapvető fogyasztási cikkeket megvásárolni, azaz nyomorog.

2. Az egészségi állapot szubjektív megítélése

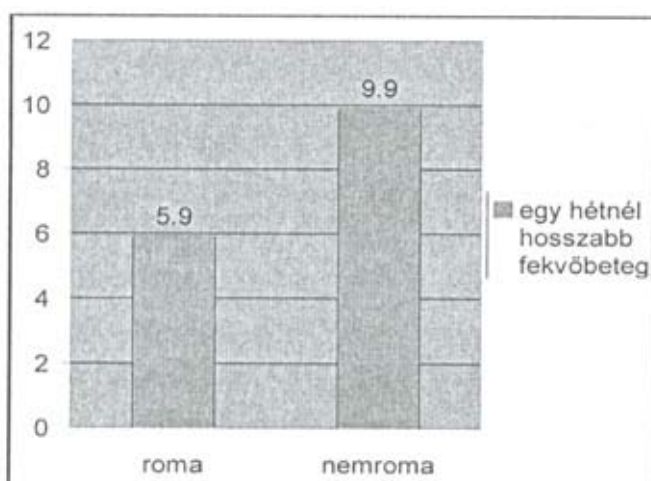
A kutatás során az egészségi állapottal kapcsolatban különböző kérdéseket tettek fel, az alábbiakban ezeknek az eredményeit ismertetjük. Először arra voltunk kíváncsiak, hogy a válaszadók általánosságban milyennek ítélik egészségi állapotukat. A megkérdezettek egészségi állapotukat egy ötfokú skálán értékelték. A roma nők 31,3%-a, míg a nem romák 29,9%-a minősítette általános egészségi állapotát közepesnek, és a romák 52,2%-a elég jónak, míg a nem romáknál ez az érték 54,0%. Tehát a roma és nem roma nők többsége elég hasonlóan ítéli meg saját egészségi állapotát, hiszen a fenti két - a közepes és az ennél valamivel jobb - kategóriába sorolja magát a romák 83,6%-a, és a nem romák 83,9%-a.

A megkérdezettek egészségi állapotának egy másik indikátora, hogy milyen gyakorisággal fordulnak elő körükben huzamosabb ideig tartó betegségek. Az egy hónapnál hosszabb ideig tartó betegségek előfordulását a roma nők 15,2%-a, míg a nem roma nők 18,8%-a említi (3. ábra). Egy hétnél hosszabb ideig tartó fekvő beteg volt a romák 5,9%-a míg a nem roma nők 9,9%-a (4. ábra). A fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatal korcsoportba tartozó roma nők esetében ritkábban fordulnak elő a hosszabb ideig tartó megbetegedések, azonban fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a fenti adatok

3. ábra Az egy hónapnál hosszabb ideig tartó megbetegedést említők százalékos aránya etnikai hovatartozás szerint csoportosítva

betegmagatartást is tükrözhetnek, mivel könnyen lehetséges, hogy az átlagosnál alacsonyabb iskolai végzettségű roma nők bizonyos tüneteket nem tekintenek betegségre utaló jelnek, vagy nem tekintenek olyan súlyú betegségeknek, amellyel orvoshoz kellene fordulniuk.

4. ábra Az egy hétnél hosszabb fekvőbetegségről beszámolóknak mintán belüli aránya az etnikai hovatartozás szerint csoportosítva

A mintában szereplőket arról is megkérdezték, hogy jelenleg milyen egészségügyi panaszai vannak. Az 1. táblázatban az egyes egészségügyi problémák említettségének gyakoriság láthatjuk problémátípusonkénti bontásban.

Tünetek és panaszok	Roma	Nem roma
Fejfájás	50,8%	45,3%
Fáradékonyság	59,4%	59,4%
Étvágytalanság	30,5%	15,6%
Fogfájás	27,6%	20,4%
Erős menstruációs görcsök	25,9%	32,1%
Gyomorpanaszok	22,8%	28,9%
Gyakori hasmenés	5,3%	6,6%
Székrekedésre való hajlam	17,9%	24,9%
Izületi fájdalom	10,7%	24,4%
Végtag fájdalmak	23,2%	26,8%
Gyakori megfázás	38,6%	32,1%
Gerincferdülés	10,7%	19,5%

1. táblázat A megkérdezettek egészségi állapotukkal kapcsolatos gyakoribb panaszainak említettsége százalékban .

Az 1. táblázatból leolvasható, hogy megkérdezett roma nők 38,6%-ánál fordul elő gyakran megfázás, míg a nem romák csak 32,1%-ánál. A roma nők a fejfájást 50,8%-a, míg a nem romák csak 45,3%-a említették. A fáradékonyság tekintetében azonos eredményeket kaptunk, ennek értéke 59,4%. Az étvágytalanság esetében a különbség majdnem kétszeres a roma megkérdezettekénél 30,5%-os az arány, míg a nem romáknál 15,6%-os.

Az erős menstruációs görcsök esetében megfordul az a tendencia, hogy a romáknál fordulnak elő gyakrabban az egyes panaszok, így a romáknál az arány csak 25,9%, míg a nem romáknál 32,1%. A gyomorpanaszokról szintén a nem roma válaszadók számolnak be gyakrabban, az ő esetükben az érték 28,9%, míg a romáknál 22,8%. A gyakori hasmenést a roma nők 5,3%-a, míg a nem roma nők 6,6%-a említi. Székrekedésre való hajlamról a roma nők 17,9%-a és a nem roma nők 24,9%-a számol be. Izületi fájdalmat a roma nők csak 10,7%-a, míg a nem roma nők 24,4%-a említi. Végtag fájdalmait a roma nők 23,2%-ának, míg a nem roma nők 26,8%-ának vannak. Gerincferdülésről a romák 10,7%-a, míg a nem romák 19,5%-a panaszkodik.

Külön kérdéseket tettek fel a fogak állapotáról. Ezekből a kérdésekből kiderül, hogy a roma nők 73,1%-ának van hiányzó foga, ez az érték a nem romák esetében 68,0%. A roma nők esetében a fogfájás említettsége 27,6%, míg a nem romák esetében ez az arány 20,4%. Egy Zala megyei egészségpszociológiai vizsgálat kimutatta, hogy a fogak állapota a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyet tükrözi (Losonczy, 1989), vélhetően a romák rosszabb helyzete is ezzel függ össze.

Fentiek alapján megállapítható, hogy a fiatal roma és nem roma nők között a különböző betegségekre utaló tünetek, illetve egyes betegségek említettségének gyakoriságában nincs szakadékszerű különbség. Egyes tüneteket, illetve betegségeket a romák, másokat a nem romák említik gyakrabban, tehát nincs tendencia, amely arra utalna, hogy az egyik vagy a másik csoport tagjai gyakrabban említenék a kért tüneteket és betegségeket.

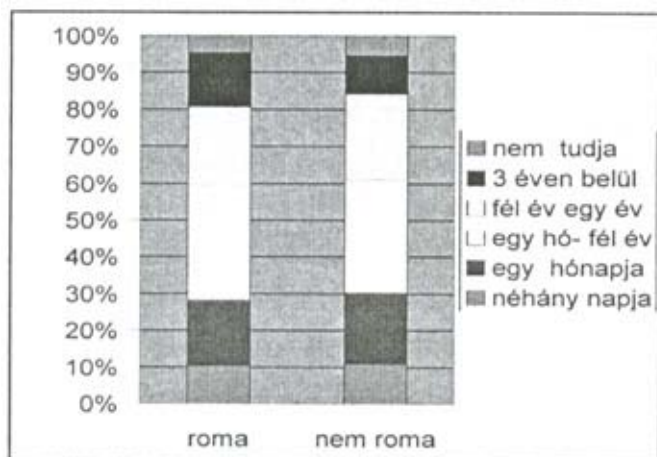
A fenti adatok azt mutatják, hogy a 20-24 éves nők hasonlóan ítélik meg egészségi állapotukat. A kapott eredményeket azonban óvatosan kell kezelnünk, ugyanis az egyes tünetek észlelése és megítélése alapvetően szubjektív, ezeket a társadalmi és kulturális feltételek messzemenőig befolyásolhatják, tehát az eredmények csak az egészségi állapot szubjektív megítélésére vonatkoznak, és a tényleges egészségi állapot ettől igen eltérő lehet.

3. Egészségügyi ellátás

Az egészségügyi ellátás igénybevétele azért lényeges szempontja a kutatásnak, mert kérdéses, hogy a hátrányos szociális helyzet mennyiben befolyásolja az egészségügyi ellátás igénybevételét.

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a roma nők 14,9%-a nem vett igénybe semmilyen orvosi ellátást egy éven belül, míg a nem romák 10,6%-a nem volt orvosnál az elmúlt évben (5. ábra). Az egy és fél éves időintervallumban volt orvosnál a romák 20,9%-a, a nem romák 23,2%-a. Egy hónap és fél év közötti időszakban a roma nők 31,3%-a, és ehhez az értékhez hasonlóan a nem roma nők 30,6%-a keresett fel orvost. Egy hónapon belül pedig a roma nők 17,9%-a, a nem roma nők 19,5%-a kereste fel orvosát. Az utóbbi néhány napban volt orvosnál a romák 10,4%-a, a nem romák 10,9%-a.

A „mikor volt utoljára orvosnál?” kérdésre adott válaszok százalékos megoszlása szemmel láthatólag nagyon hasonló, és ezt a khi-négyzet próba is megerősíti, azaz nincs szignifikáns különbség a roma és nem roma változók megoszlása között.

5. ábra A „mikor volt utoljára orvosnál?” kérdésre adott válaszok.

A leggyakoribb érték az orvos felkeresésének tekintetében az évi egy-két látogatás, ez a roma nők esetében 40,3%, míg a nem roma nőknél 45,3%. A második leggyakoribb érték e tekintetben a 3-5 alkalommal való orvos látogatás, ami a romák és nem romák esetében közel azonos arányú: 20,9% és 19,1%. Tehát a roma nők hasonló gyakorisággal keresik fel az orvost. Ez az eredmény is azt mutatja, hogy nincs jelenős különbség az egészségügyi ellátás igénybevétele terén a romák és nem romák között.

A megkérdezett romák 33,3%-a, míg a nem romák 25,1 %-a volt kórházban az elmúlt évben. Tehát a romák lényegesen nagyobb arányban vették igénybe a kórházi ellátást, mint a nem romák. Meg kell jegyeznünk, hogy a kórházi ellátás az esetek egy részében vélhetően ambuláns szakorvosi ellátást jelent, mivel ilyen ellátást a kórházak is biztosíthatnak.

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy a magukat romának minősítő megkérdezettek nem szorulnak ki az egészségügyi ellátórendszer intézményeiből. Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy problémamentes lenne a romák egészségügyi ellátása, például, hogy ne érnék őket etnikai megkülönböztetés az ellátás során (Gyukits, 2000).

Kérdéseket tettünk fel az orvosi ellátás igénybevételének okával kapcsolatban is. A nem roma nők inkább konkrét panaszokkal keresik fel az orvost - ennek 41,6% az említettsége, míg a romák esetében ez az érték 37,5%. A roma nőknél viszont a gyógyszer íratás céljából történő orvos látogatás a nagyobb arányú (26,6%), mint a nem roma nőknél (16,2%). Valamilyen betegség miatt rendszeresen gyógyszert fogyaszt a mintában szereplő roma nők 10,3%-a -ugyanaz az arány a nem roma nők esetében csak 8.6%.

A legnagyobb különbség a roma és nem roma megkérdezettek között a kivizsgálás, az ellenőrzés és a szűrővizsgálat miatti orvosi ellátás igénybevétele tekintetében van: a roma nők esetében ez csupán 9,4%, míg a nem romák esetében 24,3%. A több mint két és félszeres különbségnek az lehet az alapja, hogy a többnyire alacsony iskolai végzettséggel rendelkező roma páciensek nem tulajdonítanak nagyobb jelentőséget a megelőzésnek, illetve a panaszok elmúltával a kontroll vizsgálatnak. Egy interjú felmérés eredményei is alátámasztják a fentieket (Gyukits, 2000). Ebből a vizsgálatból kiderül, hogy a romák elsősorban fájdalom jelentkezésekor fordulnak orvoshoz. De ugyanez jellemző gyógyszerfogyasztási szokásaikra is: a fájdalom jelentkezésekor elkezdik, elmúltával abbahagyják a gyógyszer szedését, függetlenül az orvos utasításától. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ennek a gyógyszerfogyasztási magatartásnak anyagi okai is lehetnek, mivel a gyógyszerek drágák és a beteg így „spórol” a gyógyszerrel.

A roma nők ritkábban kapnak beutalót a szakellátó intézményrendszerbe: 1,6%, mint a nem romák 2,1%. Ez ellentmondani látszik a kórházi ellátás igénybe vételénél tapasztaltakkal. Lehetséges azonban, hogy arról van szó, hogy a roma nőknek az egészségügyi szakellátó rendszerbe való becsatorná-zásával van igazából a probléma. Valószínű, hogy a romák a betegség előrehaladottabb állapotában kerülnek a szakellátó rendszerbe - ezt a szűrővizsgálatokon való alacsony részvételi arány alátámasztja - és a késedelem miatt már a kórházi ellátást kell igénybe venniük. Lehetséges, hogy ezzel magyarázható a nagyobb arányszám a kórházi ellátás igénybe vétele terén.

4. Orvos-beteg kapcsolat és betegmagatartás

A betegmagatartás és az orvos-beteg kapcsolat tágabb kérdéskörén belül elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen problémák merülnek fel az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele során.

Az első kérdéscsoportban azt vizsgáltuk, hogy miért nem veszik igénybe közvetlenül a panaszok jelentkezésekor a páciensek az egészségügyi ellátást. A roma nők 75,8%-a, míg a nem roma nők 92,0%-a válaszolta azt, hogy azért maradt el az orvos felkeresése, mert úgy vélték, hogy a jelentkező panaszok olyan enyhék, hogy maguktól is elmúlnak. A roma nők 64,9%-a, míg a nem roma nők 74,6%-a válaszolta azt, hogy azért nem kereste fel az egészségügyet, mivel tudta, hogy a jelentkező panaszokra milyen gyógyszert kell szednie. A válaszok különbözőségének háttérében az iskolai végzettségben meglévő különbségek állhatnak, úgy, ahogy azt az előző részben már kifejtettük. Ezek szerint az alacsonyabb iskolai végzettségű roma nők bizonytalanabbak az egyes tünetek jelentkezésekor.

Nem volt ideje az orvoshoz elmenni a roma nők 33,3%-ának, ugyanez az érték a nem roma nők esetében 31,9%. A túl hosszú várakozási időre hivatkozott a roma nők 23,5%-a, a nem roma nők 24,7%-a. Látható, hogy az előbbi két dimenzióban nincs jelentős különbség a romák és a nem romák között.

Érdekes, hogy az orvostól való félelmet ugyanakkora arányban (12,7%-ban) említik a roma és nem roma megkérdezettek, holott azt gondolhatnánk, hogy a romák esetében az említettség gyakoriságának magasabbnak kellene lennie az orvosok részéről megnyilvánuló esetleges etnikai megkülönböztetés miatt. Ennél az eredménynél mérlegelnünk kell azonban azt is, hogy a megkérdezettek, egy része lehet, hogy eltitkolja félelmeit, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a megkérdezett romák 53,8%-a számára jelentett már problémát származása. Óvatosságra intenek a fent említett interjú kutatás tapasztalatai is (Gyukits, 1999), ugyanis az orvostól való félelemre való direkt rákérdezés esetében gyakran eltitkolják a romák a problémákat, amelyek azonban indirekt kérdésekkel felszínre hozhatók. Ilyen indirekt kérdés például, hogy mondja el, mi történt, amikor legutoljára orvosnál volt.

Az orvosi ellátás igénybevétele a megkérdezett roma nők 12,7%-ánál, míg a nem roma nők 16,9%-ánál azért hiúsul meg, mert nem figyel az orvos eléggé a panaszaira. A roma nők 13%-a, míg a nem roma nők 12,1 %-a véli úgy, hogy azért nem megy orvoshoz, mert nem tudná megfizetni az ellátást. Nincsenek megfelelő ismeretei, azaz nem tudná, hogy milyen orvoshoz kellene fordulnia - állítja a roma nők 7,5%-a, és nem roma nők - ezzel az értékkel szinte megegyező - 7,6%-a, és ezért egyáltalán nem fordulnak orvoshoz. A roma nők 5,6% és a nem roma nők 6,6%-a azért nem fordul orvoshoz mert valójában nem akarja megtudni az igazságot arról, hogy milyen betegsége van.

Rendszeres öngyógyítással próbálkozik az orvoshoz fordulás helyett vagy az orvoshoz fordulás előtt a válaszoló roma nők 14,5 %-a és a nem roma nők 17,4%-a. Alkalmanként a roma nők 64%-a, míg a nem roma nők 67,7%-a próbálkozik öngyógyítással, míg soha nem próbálkozott öngyógyítással a romák 21%-a és a nem romák 17,4%-a. A különbségek statisztikai értelemben, ebben az esetben sem szignifikánsak a khi-négyzet próba szerint.

Összességében megállapítható, hogy nincs jelentős különbség az orvosi ellátás igénybevételének elmaradása tekintetében a romák és nem romák válaszaiban.

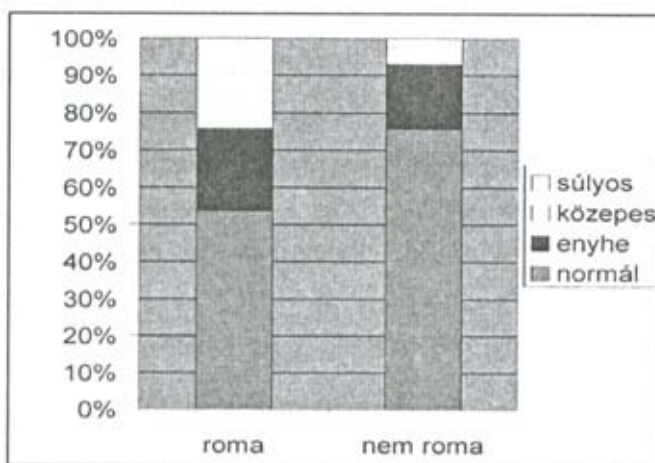
5. Depresszió

E téma több szempontból is érdeklődésre tarthat számot: Részint a depresszió számos szomatikus betegség egyik kiváltó okává válhat, másrészt szerepet játszhat olyan önkárosító magatartásformák kialakulásában, mint a dohányzás, az alkohol- és drogfogyasztás, amelyek ugyancsak súlyos betegségek kialakulását idézhetik elő.

A kutatás során a Beck által kidolgozott depresszió kérdőívet, illetve annak egy rövidített változatát vették fel. A kérdőív a depressziós tünetegyüttes súlyosságát vizsgálja, tehát, nem a súlyos pszichiátriai betegségként megjelenő depressziót, hanem azt az érzelmileg, hangulatilag negatív állapotot, amely a teljesítképességet és az életminőséget jelentősen befolyásolja, de még nem tekinthető betegségnak. Kilenc változó került a rövidített verzióba, ezek: a pesz-szimizmus, az elégedettség és örömképesség hiánya, az önvád, a szociális visszahúzódás, a döntés- és munkaképtelenség, az alvászavar, a fáradékonyság, valamint a túlzott aggodás egyes testi tünetek miatt.

A depresszió előfordulásának gyakorisága a megkérdezettek körében

A Beck-féle depressziós skálával kapcsolatban a következő eredményeket kaptuk (6. ábra): A skála szerinti normál értéket kapott a roma nők 53,0%-a, míg a nem romák 75,9%-a. Enyhe depressziós fokozatot ért el a romák 22,2%-a, a nem romák 17,4%-a; közepesét a romák 14,8%-a és a nem romák 4,5%-a;

6. ábra A Beck-féle depresszió skálán a roma és nem roma nők között mért különbségek százalékos arányban.

végül súlyosat a romák 9,3%-a és a nem romák 2,1 %-a. A roma és nem roma nők Beck-féle depressziós skála értékeiben tapasztalható különbségei ránézésre is nagyok, és ezt támasztja alá a statisztikai elemzés is, ugyanis a khi-négyzet próba eredménye szignifikáns különbséget mutat. Különösen nagyok az eltérések a depressziós skála közepes - itt több mint háromszoros - és a súlyos fokozatánál, ennél pedig több mint négyszeres a különbség a roma és nem roma nők értékei között.

A szociális helyzet és depresszió

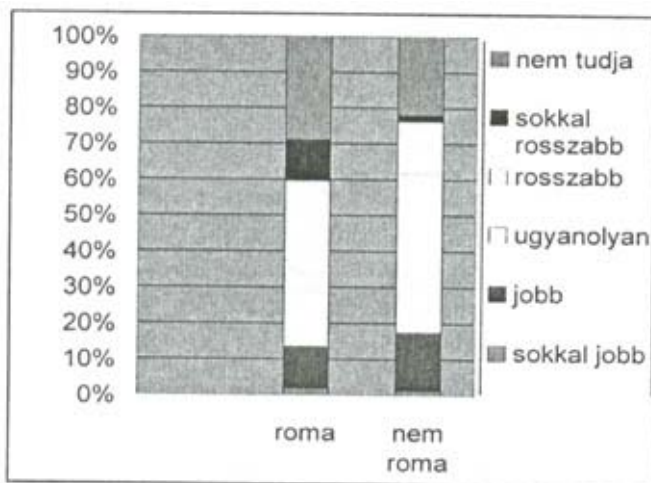
Mivel magyarázható a depressziós skálán mért ilyen nagy arányú különbség a roma és nem roma nők között?

A tanulmány elején összehasonlítottuk a mintába került romák szociális helyzetét (L. 2. ábra) melyből kiderült, hogy a vizsgált mutatók tekintetében szakadékszerű a lemaradásuk.

A depresszió szempontjából a rossz szociális körülmények mellett éppolyan fontos lehet az a tényező is, hogy ezt miként

élik meg a romák.

Más családokkal összehasonlítva a roma nők saját családjuk anyagi helyzetét egy ötfokú skálán szignifikáns mértékben ítélték rosszabbnak, mint a nem roma nők (7. ábra). Ez az eredmény azt mutatja, hogy a megkérdezett roma nők rossz szociális helyzetüket más csoportokhoz viszonyított hátrányként élik meg. Egy olyan társadalomban, amelyben a siker egyik legfontosabb mércéje az anyagi jólét, a legalul lévő, illetve lecsúszó társadalmi csoportok tagjainak a kudarc élményével nap, mint nap szembesülniük kell és e deprimáltság megélése a depresszió egyik kiváltó faktora lehet.

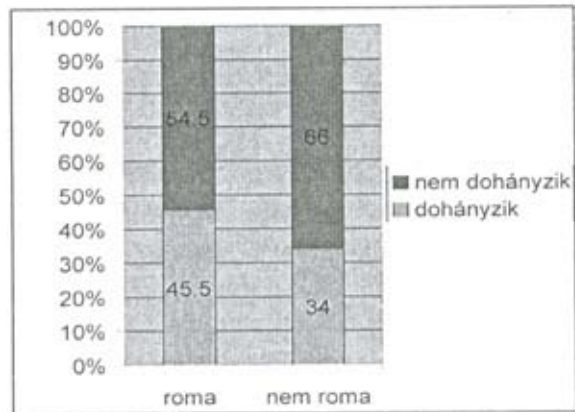
7. ábra A „milyennek ítéli saját családja helyzetét más családokéhoz képest” kérdésre adott válaszok.

Önkárosító magatartásformák és depresszió kapcsolata

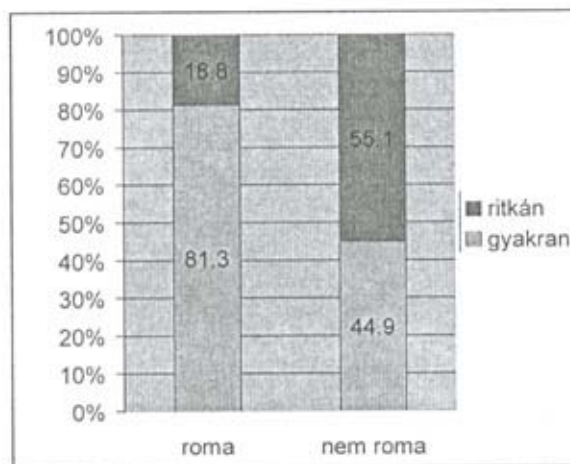
Az Önkárosító magatartásformák előfordulásának gyakorisága azért érdekes, mert a roma nők között a depresszió értéke szignifikánsan magasabb, így felvetődik a kérdés, vajon nem menekülnek-e valamilyen Önkárosító életformába.

A kutatás során számos Önkárosító magatartásformával kapcsolatban gyűjtöttek adatokat, de mi ezek közül csak néhányat vizsgálhatunk a roma válaszolók alacsony esetszáma miatt.

A megkérdezettek közül a roma nők 45,5%-a, míg a nem roma nők 34%-a dohányzik (8. ábra). A különbség ugyan nem az előzetes megállapított 0,05-ös értékhez képest tekinthető szignifikánsnak (0,056), de annak igencsak a határán van, ezért mégis figyelemre méltó. A dohányzók közül a romák 81,3%-a, míg a nem romák 44,9%-a gyújt rá gyakran. Ez a különbség már erősen szignifikáns (9 ábra).

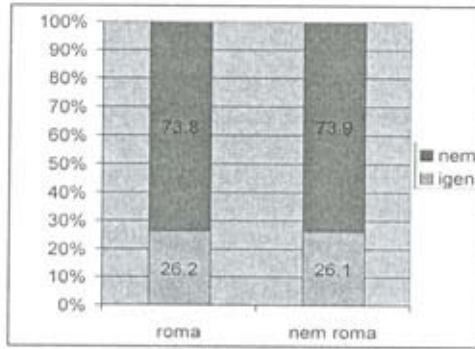

8. ábra A dohányzó és a nem dohányzó roma nők aránya.

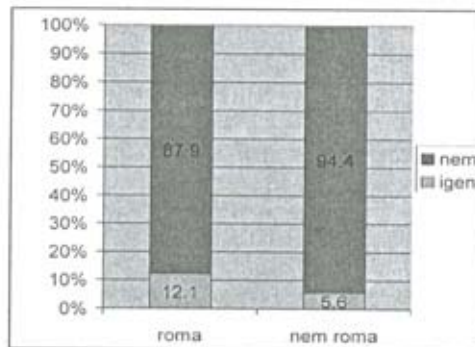

9. ábra A dohányzás gyakorisága a megkérdezettek körében.

Az egyetlen deviáns magatartásforma az öngyilkosság, amely esetében értékelhető adatokat kaptunk. A „foglalkoztattak-e már valaha öngyilkossági gondolatok” kérdésre a roma nők 26,2%-a, és a nem roma nők 26,1 %-a válaszolt igennel (10. ábra). A különbség szemmel láthatóan igen kicsi, és a szig-nifikancia próba eredménye is nemleges. Ellenben a volt-e már öngyilkossági kísérleted kérdésre adott válaszok merőben más tendenciát tükröznek: a megkérdezett roma nők 12,1 %-a / míg a nem romák csak 5,6% válaszolt igennel (11. ábra). A különbség szignifikáns a khi-négyzet próba alapján.

10. Ábra A foglalkoztattak-e már valaha öngyilkossági gondolatok kérdésre adott válaszok megoszlása az etnikai hovatartozás szempontjából.

11. ábra A volt-e már öngyilkossági kísérleted kérdésre adott válaszok megoszlása az etnikai hovatartozás szerint.

Összességében megállapítható, hogy a csekély számú értékelhető adat ellentmondásos tendenciájú az önkárosító magatartásformák és a depresszió kapcsolata tekintetében. A kutatás eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy nincs egyértelmű tendencia a romák kedvezőtlenebb depressziós mutatói és az önkárosító magatartásformáinak gyakorisága között.

Az egészségi állapot szubjektív megítélése és a depresszió

Ha a Beck- féle depressziós skálán kapott értékeket összevetjük az egészségi állapot szubjektív megítélésével kapcsolatos adatokkal (1. Táblázat), akkor megállapítható, hogy szubjektív egészségi állapot mutatói nem követik a depressziós értékek tendenciáját.

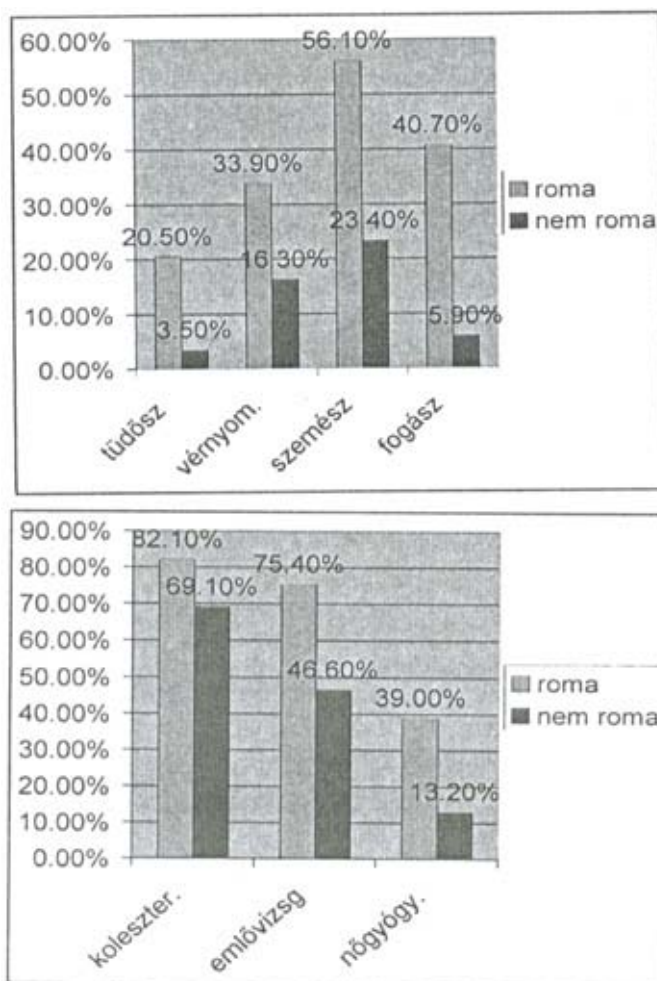
7. Prevenció

Magyarország és az Európai Unió lakosságának egészségi állapota között szakadékszerű a különbség. A hazai népesség egészségi állapotának ilyenén alakulásában minden bizonnyal szerepet játszik, hogy a megelőzés területén tett eddigi erőfeszítés nem kielégítő.

A preventációs programok hatékonysága szempontjából elengedhetetlen fontosságú annak ismerete, hogy az egyes társadalmi csoportok milyen mértékben veszik igénybe azokat. Különösen fontos lenne tudni, hogy a romák milyen arányban jelennek meg a különféle szűrővizsgálatokon, hiszen egy többszörösen hátrányos helyzetű társadalmi csoportról van szó. Tanulmányunkban tekintettel a fentiekre, arra kérdésre keressük a választ, hogy a fiatal roma nők a teljes népességhez viszonyítva milyen arányban jelennek meg a különböző szűrővizsgálatokon. A prevenció tágabb kérdéskörét a különböző szűrővizsgálatokon való részvételre szűkítjük

Az 12. ábrán azoknak a fiatal roma és nem roma nőknek az aránya látható, akik még életükben soha nem jelentek meg tüdőszűrésen, vérnyomásmérésen, szemészeti illetve fogászati vizsgálaton, koleszterinmérésen, emlővizsgálaton illetve nőgyógyászati szűrésen. Az ábrákról szemmel is jól láthatóak a roma illetve nem roma megkérdezettek közötti különbségek. Az eltérések egyértelmű tendenciája is kirajzolódik: a roma nőknek minden esetben sokkal kedvezőtlenebb mutatói vannak.

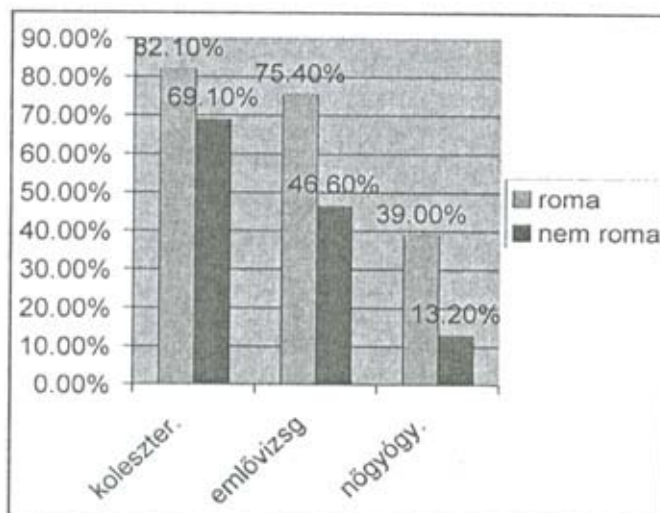
Fel kell hívjuk a figyelmet a tüdőszűrésre, ahol több mint ötszörös a különbség, pedig a romák rossz szociális helyzetük miatt különösen veszélyeztetett csoportot képeznek. De ugyanígy nagyságrendbeli a differencia a fogászat, a szemészet, és a vérnyomásmérés tekintetében. Kisebb arányú eltéréseket ta-

12. ábra A mintában azoknak a százalékos aránya, akik az egyes szűrővizsgálatokon még soha nem jelentek meg, etnikai hovatartozás szerinti bontásban.

pasztaihatunk a koleszterin, az emlő vizsgálat és a nőgyógyászati szűrésen való megjelenésnél, de az eltérés ezekben az esetekben is a khi-négyzet próba alapján erősen szignifikáns ($p=0,001$).

Az eddigi eredmények szakirodalomban általánosan elfogadott tételt támasztják alá, mely szerint az iskolai végzettség erősen befolyásolhatja az egészség-magatartást. Mi is ilyen eredményre számítottunk, azaz a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, nagyobb arányban vesznek részt a szűrővizsgálaton, mivel átfogóbb ismeretekkel rendelkeznek, ezért könnyebben felismerik a szűrővizsgálaton való megjelenés elmulasztásában rejlő kockázatot. A mintában szereplő romák ugyanis az iskolai végzettség mutatója tekintetében sokkal kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a nem romák (l. ábra), amit jól jellemez, hogy a roma nők több mint nyolcvan százalékának nincs érettségije, míg a nem romák esetében ez az arány alig éri el a negyven százalékot.

13. ábra A nyolc általánost vagy ennél kevesebb osztályt végzettek szűrővizsgálaton való megjelenési aránya etnikai hovatartozásuk szerinti bontásban.

Az iskolai végzettség változó hatását ellenőriztük, oly módon, hogy a roma és nem roma részmintában összehasonlítottuk az alacsony iskolai végzettségűek mutatóit. (13. ábra) Azokat tekintettük alacsony iskolai végzettségűeknek, akiknek nem végeztek többet nyolc általánosnál.

Az eredmény meglepő: A romák és nem romák közötti különbségek megmaradnak az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében.

Mivel magyarázhatóak a tapasztalatok? Feltételezhetjük, hogy a romák nem veszik olyan gyakran igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat - így a prevenciók ellátási formákat sem, melynek háttérében a roma kultúra a többségi társadalomtól való különbözősége állhat, vagy az is elképzelhető, hogy a romák félnek az egészségügyi ellátás igénybe vételétől, mint általában az állami intézményrendszerrel, amely veszélyekkel telnek tűnik a számukra (Steioart, 1993).

Ezeket a feltevéseket azonban a kutatás eredményei egyáltalán nem támasztják alá, ugyanis a megkérdezett fiatal roma nők hasonló arányban vették igénybe a különféle egészségügyi szolgáltatásokat, ez alól kivételt csak a szűrővizsgálatok képeznek, és a tendencia megmarad az alacsony iskolai végzettségűek körében is. Fentiek alapján úgy látszik az iskolai végzettség nem magyarázza a szűrővizsgálatokon való megjelenés esetében.

A kutatás eredményei alapján nem tudunk válaszolni a jelenségre, de egy hipotézist azért szeretnénk megfogalmazni. Az azonos iskolai végzettség ugyanis jelentős különbséget fedhet el. Hiszen nem mindegy, hogy valaki a néger gettóban vagy egy felső középszintű, szinte kizárólag fehérek által látogatott középiskolában érettségizik (Colman, 1998), vagy hazai példát említve, ha valaki csak kiegészítő iskolát végez az a megszerzhető tudás tekintetében nem azonos egy átlagos nyolc általánossal. Márpedig a cigány gyermekeknek jó esélyük van arra, hogy kiegészítő osztályba kerüljenek (Csanádi - Ladányi, 1983). A szűrővizsgálatokon való megjelenés esetében a roma és nem roma fiatal nők között tapasztalható különbség háttérben tudásbeli különbség áll, de ezt az iskolai végzettség mutató nem tudja mérni, mivel az iskolai rendszeren belül jelentős különbségek vannak az egyes típusok között, és a roma fiatalok számára csak a rosszabb minőségű oktatást biztosító intézmények állnak rendelkezésre.

(Meg kell jegyeznünk, hogy a magukat romának vallók körében nagyobb azoknak az aránya, akiknek még a nyolc általánosuk sincs meg, de ez a különbség nem olyan nagy, hogy teljesen magyarázná a szűrővizsgálatokon való megjelenés differenciáit, gondoljunk csak a tüdőszűrés ötszörös különbségére.)

A kutatás eredményei alapján láthatóvá válik, hogy szükség lenne a romákat megcélzó speciális prevenciók programokra, illetve az egyes szűrővizsgálatokon való részvételt népszerűsítő oktató programokra is. Továbbá a megkezdett kutatások folytatására is fontos lenne, hiszen vannak megválaszolatlan kérdések, melyek közül a legfontosabb az, hogy alacsony iskolai végzettségűek körében miért marad meg a különbség a roma és a nem roma válaszadók között az orvosi szűrővizsgálatok igénybe vételét illetően. Ha erre a kérdésre tudnánk a választ, akkor hatékonyabb, és ennek következtében sikeresebb prevenciók programokat lehetne kidolgozni.

A kutatási eredmények összegzése

A kutatás eredményeit összegezve az alábbi megállapításokat tehetjük: A húsz-huszonéves roma nők mind az iskolai végzettség, mind a munkavállalás szempontjából lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint az azonos korcsoportba tartozó nem roma nők, továbbá jelentős részük az alapvető fogyasztási cikkek sem képes megvásárolni, azaz nagy arányú körükben a szegénység. Ezeket az eredményeket a cigányság egészét reprezentáló szociológiai felmérések eredményei is alátámasztják (Havas-Kemény, 1995).

Az egészségügyi ellátás igénybevétele tekintetében nem tapasztalható nagyságrendi különbség a két csoport között. Ez a kutatási eredmény azt mutatja, hogy a szociális szempontból hátrányos helyzetű fiatal roma nők nem szorulnak ki az egészségügyi ellátás területéről. Lehetséges, hogy e kedvező tendenciát a háziorvosok fejkvótás finanszírozása eredményezi, mivel az orvosok érdekeltek abban, hogy minél többen adják le náluk az egészségbiztosítási kártyájukat. Érdekes eredménye a kutatásnak, hogy a roma nők körében a kórházi ellátás igénybevétele nagyobb arányú, míg a szakellátásé kisebb. A jelenség háttérében az állhat, hogy a romák később - a betegség előrehaladottabb állapotában kerülnek a szakellátó rendszerbe, és ekkor már kórházi ellátásra szorulnak. E kérdés pontosítására további kutatásokra

lenne szükség.

Az egészségi állapot szubjektív megítélése a roma nők esetében hasonló a nem roma nőkéhez. A betegségekre utaló tünetek említettsége a fiatal roma nők körében a legtöbb esetben ugyancsak hasonló a nem roma nők azonos adataihoz, sőt egyes tüneteket a romák kisebb arányban említenek. Ezekből az eredményekből a romák egészségi állapotát illetően messzemenő következtetéseket azonban nem lehet levonni, ugyanis az egészségi állapot szubjektív megítélésének mutatói az egészségi állapot mutatóinak csak egy, és nem is a legpontosabb csoportját képezik. Továbbá a megkérdezettek fiatal korcsoportba tartoztak, így az idősebb és betegebb korcsoportúakról nincsenek ismereteink. A kutatás eredményei ennek ellenére érdekesek, mert arra hívják fel a figyelmet, hogy sok tartalék van e tekintetben a fiatal roma nők körében, amely ellensúlyozni képes a kedvezőtlen szociális helyzet negatív hatásait.

Szakadékszerű különbség van a Beck-féle depressziós skálán mért adatok tekintetében a roma és nem roma válaszadók között. Ezek az eredmények ön-magukon túlmutatnak, mivel a depresszió közvetlenül szerepet játszhat a legkülönbözőbb súlyos szomatikus megbetegedések kialakulásában. A kilátástalan szociális helyzet az a tényező, illetve ennek megélése az, amely a depressziós adatok esetén alakulásában döntő szerepet játszhat.

Jelentős különbség tapasztalható a prevenció, azaz a különböző szűrővizsgálatokon való részvétel tekintetében is. A roma nők az összes szűrővizsgálat tekintetében kivétel nélkül rosszabb helyzetben vannak. Ezek közül is talán a legfontosabb a tüdőszűrés problémás volta a tbc miatt, amely köztudottan a rosszabb szociális helyzetű népeiséget veszélyezteti elsősorban. A kutatás eredményei rávilágítanak arra is, hogy a prevenció esetében súlyos hiányosságok tapasztalhatóak a roma nők körében, és ez speciálisan a romákat megcélzó prevenció programok szükségességére hívja fel a figyelmet.

Józan Péter:

MORTALITÁS ÉS TÁRSADALMI HELYZET

A halandósági különbségekről fogok most Önöknek szólni. A halandósági különbségeket a szakterminológia differenciális mortalitásként tartja számon. Ezt a két kifejezést én felváltva fogom használni azért, hogy ne legyen túl monoton az elő'adás.

Az, hogy a társadalomban csoportok, rétegek, osztályok vannak, ez közhely. Az, hogy az emberek között a szerint is különbség van, hogy ki, melyik társadalmi réteghez, csoporthoz, osztályhoz tartozik, azt hiszem, hogy ebben is van közmegegyezés. Nem csak arról van szó tudniillik, hogy individuális differenciák vannak az emberek között. Az individuális differenciák ugye, az első pillanattól kezdve genetikailag is meghatározottak. A differenciákat úgy is észlelni lehet, hogy ezeknek nincs köztük az egyéni különbségekhez, hanem éppen azért léteznek, mert az emberek a társadalom más és más szegmenseihez tartoznak. Más az iskolai végzettségük, más a jövedelmük, mások a társadalmi kapcsolataik. Úgy mondják ezt most divatszóval, hogy más a társadalmi tőkájük. Mivel mindezek a dolgok eltérőek, aszerint, hogy a társadalomnak milyen rétegébe, csoportjába, osztályába tartozik valaki, vagy még a szerint is eltérő, hogy az ország melyik részén él valaki, ennek megfelelően azt hiszem, egyikőnk számára sem meglepő, hogy ezek a különbségek nem csak az előbb említett területeken jelentkeznek, hanem a megbetegedési viszonyokban, és a halálozási viszonyokban, utójára, de nem utolsó sorban.

Legyen szabad azt elmondanom, hogy azok a különbségek, amelyek markánsan nagyok a társadalom különböző szegmensei között, azok között én úgy vélem, hogy a legigazságtalanabb a halál előtti egyenlőtlenség. Az tudniillik, hogy a halálozási viszonyokban markánsan nagy differenciák léteznek aszerint, hogy valaki a társadalomban fenn, vagy lenn foglal helyet. Ezek a különbségek a világ minden országában fellelhetők. Nincs olyan ország, ahol e tekintetben kvázi egyenlőség léteznék. Ez az egyenlőtlenség, amely a halandóság vonatkozásában manifesztálódik, bizonyos mértékig esélyegyenlőtlenséget fejez ki. Azért vannak nagy különbségek társadalmilag- a halandóság vonatkozásában, mert az emberek néni azonos eséllyel indulnak, és nem azonos eséllyel élnek le az életüket. Vannak országok, ahol ezek a különbségek kisebbek, vannak országok, ahol ezek rendkívül nagyok.

Lehetséges, hogy meglepetés lesz, amit most mondok. Ha van ország, ahol ezek a különbségek meghaladhatatlanul a legnagyobbak, akkor ez a világ leggazdagabb országa az Amerikai Egyesült Államok, nem Magyarország. Én nem az USA-ról kívánok most Önöknek beszélni, de azért kívántam erre felhívni a figyelmet, mert az Amerikai Egyesült Államokban meglévő különbségek a mortalitás vonatkozásában jól magyarázhatók azzal, hogy az Egyesült Államokban különböző etnikumok léteznek, és ezeknek az etnikumoknak más esélyeik vannak az életben. Ezért jobbak, vagy rosszabbak a halálozási viszonyaik. Az Egyesült Államban a születéskor várható átlagos élettartam lényegesen alacsonyabb annál, mint amit az ország gazdasági fejlettsége alapján várni lehetne. Ez azért van így, mert az elítélhető emberek életesélyei a legjobbak közé tartoznak a világon, semmivel nem rosszabbak, mint Japánban, vagy Franciaországban. Ez tehát az amerikai társadalom hierarchikus csúcsán elhelyezkedő elit. A skála másik végén állnak a színes bőrűek, a feketék, és azok az emberek, akik Latin-Amerikából származnak, spanyol nyelvterületről, Mexikóból. Az amerikai kollégák mindig el szokták mondani, hogy ő náluk ezek a hátrányos helyzetben lévő etnikumok, népesség csoportok azok, melyeknek alacsony a várható élettartama. Különösen azoké alacsonyok, akik az Egyesült Államok déli részén, a volt konföderációiban élnek, ahol egyébként is alacsonyabb az I főre jutó hazai össztermék, mint teszem azt Kaliforniában. Azért van „probléma” az életesélyeket illetően Amerikában, mert csökken ugyan a különbség a felső decilis és az alsó decilis között, ez a különbség még mindig óriási.

Ez a mi számunkra is üzenetet hordoz. Magyarország is azok közé az országok közé tartozik, ahol igen nagyok a halandósági különbségek, akármilyen kitüntetett ismérvi alapján vizsgáljuk ezt. Az Egészségügyi Világszervezet programjában előkelő helyet foglal el a halandósági differenciáknak a csökkentése. Két oka van ennek. Az egyik az, amire én már céloltam az előbb. Ha van igazságtalanság, akkor a legnagyobb igazságtalanság, hogy van olyan ember, aki csak 50-60 évig él, és van olyan, aki 80-90 évig él. És nem azért, mert a kettőjük közötti individuális differencia magyarázza ezt. Hanem azért mert az egyik egy kedvezményezett pozícióban van, a másik nagyon rossz pozícióban van, ahonnan nagyon nehéz kitörni. Tehát az egyik szempont, amiért ezeket a különbségeket csökkenteni kell, az az, hogy a méltánytalanságot, a

társadalmi igazságtalanságot csökkenteni, az ember humanitárius, emberbaráti kötelessége. Valaki egyszer ugye azt mondta, hogy ember az embernek farkasa. Biztos, hogy ebben sok igazság van. Abban is sok igazság van, akármennyire is nehéz bizonyítani, hogy bizonyos kontextusban mégis csak úgy van, hogy ember az embernek testvére is. Nem akarok patetikus lenni ebben a tekintetben, de azért bizonyos szolidaritást el lehet várni, el is kell várni. Ha ilyen szolidaritás a társadalomban egyáltalán nincs, akkor az a társadalom tönkre fog menni. Nem lehet úgy egy társadalmat integráns módon fenntartani, hogy vannak viszonylag kevesebbek, akiknek túl jól megy azoknak a kárára, azoknak a számlájára, akiknek meg rosszul megy. Azokból mindig feszültségek szoktak keletkezni. Semmiképpen nem a progressziót szolgálják. A másik dolog, amiért a mortalitási differenciákat csökkenteni kell, hogy nem képzelhető el egy ország, egy nemzet, egy társadalom, egy népesség relációjában a halálzási viszonyok általános javulása, ha azt egy bizonyos nagyobb létszámú csoport rossz halálzási viszonyai lehúzzák. Tehát, ha az ember azt akarja, hogy a Magyarországon a várható élettartam ne 70, év legyen, hanem mondjuk 74 év, ami járna nekünk, annak alapján is, hogy mennyi nálunk az egy főre jutó hazai össztermék, akkor ezt csak úgy érhetjük el, hogy a hátrányos helyzetben lévő csoportok halálzási viszonyait javítjuk, vagy elsősorban azokat javítjuk.

Tehát van két szempont. Az egyik az, hogy az ember tenni akar az igazságtalanság ellen, ezzel összefügg az, hogy ez a társadalom békéjének is jót tesz, és fordítva. A másik szempont az, hogy ha azt akarjuk, hogy a populáció egészségi állapota javuljon, akkor a társadalomnak azzal a részével kell foglalkozni, ahol ezek az egészségi viszonyok a legrosszabbak. Nem csak arról van szó, hogy egy populáción belül vannak jó pozícióban és rossz pozícióban lévő entitások. Országok között is meg van ez a különbség. Vannak országok, amelyek ilyen, vagy olyan okból eredően igen előnyös helyzetben vannak, és vannak országok, amelyek pedig igen hátrányos helyzetben vannak. Tehát a mortalitási differenciák nem csak arról szólnak, hogy egy társadalmon belül milyen különbségek vannak, hanem nemzetközi kontextusban bemutatják e tekintetben az országok rangsorát.

Magyar viszonyokra térve. Hogyan lehet ezeket az egészségi állapotban meglévő különbségeket vizsgálni? Az epidemiológiában, a demográfiában, az orvosi demográfiában ezek között a diszciplínákban nagyon jelentős átfedés van a módszer, az esetek túlnyomó részében ritka kivételtől eltekintve nem experimentális, nem kísérletes, hanem a módszer obszerváció. Megfigyeljük a dolgokat, és felfedezni annyit jelent, hogy nézni, amit mindenki néz, és észrevenni, amit senki nem vesz észre. Az szokott lenni a folyamat, hogy az ember mond valami, akkor először azt mondják, hogy ez marhaság, ez nem így van. Utána azt mondják, hogy igen, de. Aztán azt mondják, hogy persze, magától értetődik, idáig is tudtuk. Akkor a felfedezés olyan módon elfogadottá válik, hogy közhely lesz belőle. Az obszervációnak három lehetősége van. A legegyszerűbb az, és ezzel lehet élni, és mint mindennel, visszaélni, hogy az ember ökológiai módszert választ. Azt mondja, hogy bizonyos területeken, bizonyos réteghez tartozó emberek vannak többségben, más területeken meg más réteghez tartozó emberek vannak többségben, és ezért én a mortalitás geográfiai differenciáit vizsgálom. Területi különbségeket, térségi különbségeket, régiók, megyék szerint, Budapest kerületei szerint. Ez az első lépés, mindenhol meg szokták tenni ezt az első lépést. Nem is szabad kihagyni. Mert ebben a vonatkozásban általában megbízható adatok állnak rendelkezésre. Csak azt kell tudni, hogy mint minden dolognak, ennek is megvannak a korlátai. Ez nem tisztán adja a differenciákat, hanem terület szerint adja, és ez nem azonos a szociális differenciákkal. Ha ezt az ember tudja, és figyelembe veszi a munkájában, akkor azt mondhatja, hogy bizonyos mértékig leképezik a szociális differenciákat, de nem azonosak azzal. Ezt mindig meg kell jegyezni.

A másik dolog az ennél továbbmegy. Azt mondja, hogy vannak kitüntetett ismérvek, amelyekkel jól lehet definiálni társadalmi-gazdasági státuszt, és a kitüntetett ismérv mentén az ennek alapján kialakított rétegződés: a stratifikáció mentén vizsgálom a különbségeket. Sok ilyen ismérv van. Angliában, pl. az angol kollegák előszeretettel nézték azt, hogy azok, akik saját családi házban laknak, ezeknek mások a halálzási viszonyai, mint azok, akik bérlakásban laknak. Ugye Angliában is építettek lakótelepeket, szociális bérlakásokat, és nem csak szociális bérlakások vannak ezekben a lakótelepeken. És akkor azt nézték, hogy akik ezeken a lakótelepeken laknak vajon más halálzási viszonyokat mondhatnak-e magukénak, mint azok, akiknek saját családi házuk van. Nem is mindegy, különösképpen Angliában, hogy hol vannak azok a családi házak. Nagyon drága, nagyon elegáns negyedekben, vagy kevésbé elegáns negyedekben. Lehet nézni a különbségeket, sőt ez lenne a magától értetődőbb. Jövedelem szerint. Mert, akinek sok jövedelme van, annak sok minden egyébre is futja, hogy az anyagi javakat megszerzi, sőt arra is futja, hogy az egészségére jobban tudjon vigyázni. Én itt Magyarországon óva intenként attól, hogy jövedelem szerint próbálja a különbségeket vizsgálni, ami a családi házakat, és a bérlakásokat illeti, az is irreleváns Magyarországon, de maradjunk a jövedelemnél. A jövedelemmel kapcsolatban azt szokták mondani, hogy olyan, mint a szex. Olyan, hogy mindenki érdekelt benne, és mindenki hazudik. Akinek sok van, az lefelé hazudja, akinek sok kalandja van, ugye, azt azért nem szokta szellőztetni, és akinek semmilyen kaland nem jut, azért, hogy ne sajnálják, és meg legyen a tartása, önbecsülése, az kitalálja a vadáskalandokat. Ez a jövedelem esetében is megvan. Az, akinek nagy jövedelme van, az nem csak az Adóhivatal előtt igyekszik eltitkolni, mert ugye az emberek közül igaz kevesen, de akadnak irigyek is. Az, akinek alig van jövedelme, az mondja, hogy ennyit kerestem, annyit kerestem, mert ez kell az embernek az önbecsüléséhez. A jövedelem Magyarországon nem az a kitüntetett ismérv, amelyek alapján mortalitási differenciákat szabad ebben az országban vizsgálni.

Akkor most mi az, aminek alapján mégis lehet ezt vizsgálni? Ez ebben az országban kipróbáltan, az iskolai végzettség. Mert nem arról van szó, hogy ez abszolút igazság, de azért két lépcsőt általában nem hazudnak. Tehát, aki az általános iskolát befejezte, nem fogja mondani, hogy neki felsőfokú, egyetemi végzettsége van. Aki leérettségizett, és egy-két félévet hallgatott, az esetleg úgy elmaszatolva, elkenve, próbálja sejtetni, hogy esetleg a felsőfokú végzettségűekhez tartozik. De azért, ez sokkal megbízhatóbb, mintha a jövedelem alapján néznénk a különbségeket. Azt is ki kell mondani, hogy az iskolai végzettség egy bizonyos életkor után már nem változik. A jövedelem, még ha az emberek igazat is mondanának, az ugye olyan, hogy van az ember felszálló ágban, bizonyos életkorig, és eléri a csúcst, és aztán előbb-utóbb a leszállóágba kerül, ha korábban nem, akkor, amikor inaktív keresővé válik, nyugdíjas lesz. Az iskolai végzettség olyan, hogy az esetek túlnyomó részében 25 éves korában mindenkinek megvan az iskolai végzettsége, vagy majdnem mindenkinek. Ez lehetővé teszi, hogy ez alapján mérjük a különbségeket. Milyen a halandósága annak, aki az általános iskolát sem fejezte be, és milyen a mortalitása annak, aki felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. Az ilyen vizsgálatnak az a hátránya, hogy az egész populációra vonatkoztatva adatokat csak a népszámlálás idején lehet kapni. Tehát, hogy mondjuk régióként, megyéenként, településként, település-típusokként., aszerint, ahogy vizsgálni akarjuk a viszonyokat, hogy milyen a megoszlása a populációnak iskolai végzettség szerint, ezt csak a népszámlálás tudja megmondani. Tehát iskolai végzettség alapján mortalitási differenciákat vizsgálni csak a népszámlálás körüli években lehet, úgy mondjuk, hogy a népszámlálás körüli időszakban. Amelyben a népszámlálás előtti két-három évben, és utána következő két-három évben nézzük a halandóságot. A kettőt összerakjuk, és akkor a népszámlálás eszmei időpontja olyan, mint egy adott naptári év évközlépi népessége. Abból lesz a nevező a népesség. Ahhoz tudjuk vonatkoztatni a számlálóban az esetszámokat, mert

minden demográfiai, epidemiológiai számításnak az alfája, hogy a számlálót és a nevezőt meg kell egymásnak feleltetni. Tehát a második megközelítése ennek a témának az, hogy nem ökológiai vizsgálatról van szó, hanem direkt ismérvek alapján nézem a különbségeket. Magyarországon praktikusán ez az iskolai végzettségek közötti különbséget jelenti.

A harmadik megközelítés az nem elégszik meg a már rendelkezésre álló adatokkal. Mert akár ökológiai megközelítésről van szó, akár arról, hogy közvetlen adatokkal dolgozunk, ezek az adatok vagy adathalmazban, vagy strukturált adatbázisban már rendelkezésünkre állnak. Rajtunk a sor, vagy a világ szeme, hogy ebből az adathalmazból, strukturált adatbázisból le tudjuk kérdezni, és megfelelő módon használni tudjuk azokat az adatokat, amelyek a mi számunkra fontosak, relevánsak. De azt is tehetjük, hogy azt mondjuk, hogy mélyebbre akarunk ásni, és ezért vizsgálatot végzünk. Olyan vizsgálatot, amelyben mondjuk egy zéró pozícióból, egy olyan pozícióból indulunk ki, hogy van egy prospektív vizsgálatunk, tehát egy előretekintő vizsgálatunk, akár egy bizonyos nemzedéket figyelünk meg egy kohorszot, akár eset-kontrolli vizsgálatot végzünk. És akár az egyiket végezzük, akár a másikat végezzük, úgy soroljuk be az embereket, hogy az emberek közül egyik csoportban vannak azok, akik a társadalom egy bizonyos szegmensét képviselik, a másik csoportban azok vannak, akik a másik szegmensét, akkor, hogy ha pl. egy eset-kontrolli vizsgálatot végzünk. Ez rendkívül ritka, nagyon komplikált, és meglehetősen költséges. Arról nem is beszélve, hogy eredményt is, csak hosszú idő után ad.

Éppen ezért a praxis két megközelítést ismer. Az egyik az ökológiai, a másik a direkt ismérvi szerinti különbségeket vizsgálja. Az egyik az, hogy leírjuk: különbségek vannak, Győr-Moson-Sopron megyében alacsonyabb a halandóság, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Vas megyében alacsonyabb a halandóság, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Igaz. Nagyon fontos információ. Ha azonban az érdekel bennünket, hogy ugyan, miért alacsonyabb, vagy miért magasabb a mortalitás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, mint Vas megyében, akkor nem elégedhetünk meg a deskripcióval, hanem akkor interpretációra van szükség. Az interpretáció úgy képzelhető el, nem lehet másképp elképzelni, hogy azt mondom magamban: van a függő változó. A függő változó ebben az esetben a halandóság aktuális szintje. És vannak a független változók, amelyekből a halandóság aktuális szintje függ. Most ezek a független változók lehetnek sokan, lehetnek kevesen, és én megtehetem, hogy csak egy független változót választok, azt mondván, hogy ez a legfontosabb, vagy ez az, amelyikhez legkönnyebben hozzáférek. Vagy jó egy-néhány független változót választok. Akár így csinálom, akár úgy, korrelációs számításokat végzek, úgy mondják, hogy regressziós elemzést. És ha csak egy független változóval dolgozom, akkor az egyszerű regressziós analízis. Ha sok független változóval, azaz többször regressziós elemzést, akkor az arra jó, hogy azt mondjuk, bevittünk a formulába tizenöt független változót, és megnéztük, hogy ezek milyen viszonylagos súlyal befolyásolták a halandóságot. És ezzel a tizenöt független változóval a halandósági különbségek, a mortalitás aktuális szintjének 85%-át meg tudtuk magyarázni, 15%-ot nem tudunk megmagyarázni. Ha olyan jók vagyunk, olyan szerencsések vagyunk, tehát kegyes hozzánk a szerencse Istene, akkor 85%-ban meg tudjuk magyarázni a különbségeket, akkor megérdemeljük a gratulációt. Ez nem olyan gyakran szokott előfordulni. Maradjunk az egyszerűbb esetnél, hogy egy független változó van, ez egy egyszerű eset. Megnézzük, hogy a független változó és a függő változó között van-e összefüggés. Két lehetősége van. Azt mondjuk, hogy nincs összefüggés, és valóban azok a különbségek, amelyek a független változó mentén jelentkeznek olyan kismértékűek, hogy a véletlen számlájára írhatók. Nem szignifikánsak. Csak ebben a kontextusban szabad a szignifikanciát, meg azt, hogy szignifikáns, használni. A különbség nem szignifikáns, vannak különbségek, ezek a különbségek azonban véletlenszerűek. Vagy azt mondjuk, hogy olyan szoros a korreláció, hogy az összefüggés nem lehet a véletlen műve. Ez nem a véletlen eredménye, hanem szignifikáns az, ami itt látható, ez azonban még nem jelenti azt, hogy a kapcsolat kauzális. Ez nagyon lényeges dolog.

Egy statisztikai összefüggés önmagában még nem bizonyítja a kauzalitást. Amikor készítették azt a klasszikus vizsgálatot, aminek köszönhetjük azt, hogy tudjuk, hogy összefüggés van a cigarettázás és a tüdőrák között, akkor ők először azt nem állították, hogy e között kauzális az összefüggés, hanem további vizsgálatot végeztek, és minden vizsgálat abba az irányba mutatott, hogy itt nem egyszerűen statisztikailag szignifikáns összefüggésről van szó. Hanem a dohányzás, cigarettázás oka a tüdőráknak. Ezt többek között ez a dózis-válasz szituáció is bizonyította. Tudniillik, minél hosszabb ideig dohányzik valaki, minél több cigarettát szív el naponta, annál nagyobb a relatív kockázata annak, hogy az illető tüdőrákban fog meghalni. Tehát, ha most azt mondom, hogy egy független változó, és egy függő változó között statisztikailag szignifikáns összefüggés van, ez attól függ persze, hogy mit vizsgálunk, de ha ez a korrelációs érték 0.6, 0.7, 0.8, akkor nagyon erős a kapcsolat, nagyon szoros statisztikailag az összefüggés a független, és a függő változó között. A Statisztikai Hivatalban másfél évtizede, minden évben vizsgálják ezeket az ökológiai különbségeket. Huszonegynéhány kötetet tettünk e téren közzé. Ezeknek a köteteknek túlnyomó része adattár. Vannak azonban olyan kötetek is, amelyek vállalkoztak az interpretációra. Tehát magyarázatot próbáltak adni ezekre az ökológiai vizsgált mortalitási differenciákra. Pontosan 1984-ben kezdtek el ezeket a dolgokat a vizsgálatát, és minden évben közzétettünk ilyen, vagy olyan kontextusban, erre vonatkozó adatsorokat. Vizsgáltuk azt, hogy Budapest 22 kerületében, ez egy ökológiai vizsgálat, tehát nagyon meg vannak a korlátai, milyen mortalitási differenciák vannak.

A mortalitási differenciákat kétféleképpen lehet vizsgálni. Vannak azok a mutatók, amelyek relatív differenciákat fejeznek ki. Ezeket úgy hívjuk, standardizált halálozási hányadosok, amelyek azt mondják, hogy az egészhez képest, ami 100%, a rész, hány százalékot képvisel. Ha a rész több mint 100%-ot, rosszabbak a halálozási viszonyok, ha kevesebb, mint 100%, jobbak a halálozási viszonyok. Pl. ha Magyarország aktuális szintje 100%, és maradjunk megint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyénél, ott 120% ez a standardizált halandósági hányados, akkor Szabolcs-Szatmár megye halandóságának a növekedése 20%-kal rosszabb, mint az országos átlag. És pl. Győr-Moson-Sopron megyében mondjuk 80%, akkor a 20%-kal jobb. De ez azért viszonylagos különbség, mert nem informál bennünket arról, hogy mennyi az a 100%, és mennyi a 120%, és mennyi a 80%. Ha abszolút differenciákat akarunk vizsgálni, akkor a standardizált halandósági hányados ehhez nem jó mutató. Nagyon jó mutató, de ha abszolút differenciát akarok megállapítani, és azt akarom megnézni, hogy az a Szabolcs-Szatmár megye bizony milyen Dániához képest, akkor ezzel a 120%-kal semmit nem tudok kezdeni. Az abszolút differenciát kétféle módon tudom megfogni. Az egyik az, hogy a standardizált halálozási aránnyal számítok.

A másik az, hogy a születéskor várható átlagos élettartammal. Általában nemzetközi összehasonlításban sokkal inkább, sokkal szívesebben használjuk a születéskor várható átlagos élettartamot. Budapesten, a 80-as évek elején megnéztük, hogy a különböző kerületekben milyen porporciókban található az elítélhető emberek. Azok a kerületek, ahol sok az olyan ember, aki a társadalmi elithez tartozik, elképzelhető, hogy ott bizony a halálozási viszonyok is jobbak. És nem azért, mert a fizikai környezet annyival jobb, hanem azért mert a szociális környezet más. Látszik az, hogy ott, ahol az elit él, ott magas a várható élettartam. Ez a várható élettartam, férfiakról van szó, mert vizsgálatkor mindig a férfiakat vizsgálják. A női populációnál ezek a különbségek mindig sokkal kevésbé markánsak. A rendszerváltozás utáni időszakban 1993-1996

között látható, hogy a várható élettartam 70-72 év között van. Ez egy abszolút érték. Tehát rögtön össze lehet hasonlítani, hogy nemzetközi kontextusban mit jelent ez a 72 év. Ez egy skandináv országnak, történetesen Dániának a várható élettartama. Itt az emberek ugye nemcsak dán sajtót vesznek a supermarketben, hanem annyi ideig is élnek, mint a dán férfiak. Aztán itt van ez a bizonyos VIII. kerület. A VIII. kerületben Budapesten kialakult egy informális szegregáció. A VIII. kerületben legrosszabb a várható élettartam, ott a várható élettartam 62-64 év között van. Ez annyi, mint a volt Szovjetunió valamelyik Közép-Ázsia köztársaságának a várható élettartama. Az ország fővárosában, néhány km-re, oda lehet sétálni, együtt van a skandináv, dán életkilátás azzal, ami Közép-Ázsiában van. Nem azért, mert annyival jobb a levegő. A levegő is jobb, de nem ez az igazi ok. A korreláció majdnem 0,8-0,76. Akármilyen szinten nézzük, hihetetlenül szignifikáns. Ez egy ökológiai vizsgálat, ez interpretációra törekszik. Egy független változó, és egy függő változó közötti összefüggést mutat. Nem mondjuk, hogy az összefüggés kauzális, hanem azt mondjuk, hogy ez az összefüggés azért nagyon erősen szoros. Ha azt mondjuk, hogy van más független változó is, vajon csak egy független változó esetében igaz ez az összefüggés? Azt mondjuk, hogy akkor nézzünk egy olyan független változót, ami nagyon gyorsan változik. Amelyre vonatkozóan az adatok nagyon megbízhatóak, és nagyon pontosak. Mert olyan adatról van szó, amely állandóan jelen van a piacon. Ezek az öröklakásos társasházak öröklakásaiban az I négyzetméter öröklakásnak az ára. Mert egész más az ár valahol a lepusztult Józsefvárosban, vagy Ferencvárosban, mint a Bimbó úton. Ha valaki elvesz egy újságot, és saját tapasztalatából is tudja, hogy egy magunkfajta ember aligha tudna akár egy négyzetmétert is venni. Lassan fél millió forint körül van egy négyzetméternek az ára. Végül is ugyanarról van szó, mint az előbb. A korreláció előbb 0,76 volt, itt meg 0,77. vizsgáltuk ezt még egyéb, független változókkal is. Nincs idő arra, hogy a taxatívum mindet elsoroljam. Csak azt akartam érzékeltetni, hogy ez az ökológiai vizsgálat. Az ökológiai vizsgálat egy adott időszakra nézve mondja meg ezeket a különbségeket. Legalább annyira sokat mond egy társadalomról, hogy mi történik az időben.

Tehát, hogy ezek a különbségek nőnek, vagy csökkennek, mi ezeknek a dolgoknak a dinamikája. És egyáltalán, ez hogy néz ki akkor, amikor Magyarország a rendszerváltás első évtizedének a végén van. A rendszerváltásnak, egyébként hál' Isten, nagyon jók a sokk hullámai, azért mindannyiunkat elérte. Van, akit így, van, akit úgy. 1980-96-ig (ez összesen 16 év) mutatja azt, hogyan változott a várható élettartam. AII. kerület volt mindig a legjobb pozícióban. A rendszerváltás ideje, vagy oda, egyfolytában emelkedett a várható élettartam, javultak az életkilátások, 69 évről 72 évre. A 80-as évek elején még Ferencváros volt a legrosszabb pozícióban, de attól kezdve keményen őrzi ezt a rossz pozíciót a VIII. kerület, ahol meg csökkent a várható élettartam 64, évről 62, évre. Ha most a differenciát nézzük, akkor a 80-83-as időszakban a differencia 5 év volt. Most 9,5 év. Majdnem megduplázódott, tehát van mit tenni. Azokat a csoportokat kell segíteni elsősorban, meg kell őket határozni, meg kell őket találni, amelyek a rossz pozícióban vannak. Itt a kvantifikált bizonyíték arra, hogy ilyenek léteznek. Én azt gondolom, hogy ezek itt vannak, és a kormányzati politika szintjére kell emelni. A prioritások között kell számon tartani azt, amit egyébként az Egészségügyi Világszervezet is ajánl, hogy ezeket a különbségeket csökkenteni kell.

Magyarországon a halandóság nem általában rossz. Nem helyén való mondani. Magyarországon a mortalitásnak az alakulása az utolsó 3-3,5 évtizedben azt lehet mondani, hogy ellentmondásosan alakult. Nem általában rosszabbodott. Csecsemőkorban, gyermekkorban, fiatal felnőtt korban a halálzási viszonyok Magyarországon következetesen javultak az elmúlt száz évben. Ez óriási teljesítmény. A XX. század egyik legnagyobb teljesítménye, figyelembe véve, amit a XX. század produkált. Beleértve a nukleáris energia felszabadítását, hogy az ember leszállt a Holdra, hogy elkészült az ember géntérképe. Mindezeket a dolgokat figyelembe véve, az, ami a legutóbbi 100 évben a csecsemő, és gyermekhalálzás terén történt általában a világon, és itt Magyarországon is ez azokkal azonos súlyú, azonos jelentőségű teljesítmény. Annak előtte soha nem volt a történelemben, a jövőben sem lesz soha többet, még kevésbé 100 év alatt, hogy egy olyan csecsemőhalandóság, ami 20-22-23% volt, az 1% alá csökkenjen. És mindez néhány évtized alatt. Valójában ezért rosszabbodott a világ minden országában a várható élettartam. Visszatérve Magyarországra: A halandóság harmincegynehány éve Magyarországon is tiszteletre méltóan nagyszerűen alakult. Öregkorban, 65-70 év felett a halálzási viszonyok, a századfordulóhoz képest javultak. De ez a javulás, a dolog természetéből eredően semmiképpen nem lehet olyan nagy mértékű, mint, ami bekövetkezett a csecsemő, és gyermek és fiatal felnőttkorban, egészen az 1960-as évek derekáig. A továbbélési valószínűség csaknem megduplázódott. A 60-as évek derekától kezdődően egy stagnálás következett be. Nem következett be rosszabbodás, csak nem javultak tovább az öreg emberek életkilátásai. Nemzetközi összehasonlításban azonban az történt, hogy jelentősen lemaradtunk a szomszédos Ausztriához képest. A lényeg azonban az, hogy a középkorú populáció életkilátásai rosszabbodtak, főleg, de nem kizárólag a férfi populációé. Ennek megvan a magyarázata akkor, ha figyelembe vesszük, hogy mik azok, amik a jelenlegi epidemiológiai rezsime jellemzők, azaz, hogy milyen a továbbélési valószínűség 35-65 év között a férfi populációban.

Megpróbálom ezt közérthetőbbé tenni. Azt kérdezzük, hogy a 35 éves férfiak közül hány % éri meg a 65. születésnapját. 100% biztos nem éri meg, és valószínű, hogy vannak, akik megélik. Tehát a százalék 0-100 között kell, hogy legyen. Tehát, azt kérdezzük, hogy a 35 éves férfiaknak hány százaléka éri el a 65. életévét. Maradjunk a rossznál. A VIII. kerületben a férfiaknak alig több mint fele, 55,5 %-a remélheti 35 éves korban, hogy elérje a 65. születésnapját. Ez nagyon sok. Amit most mutatok, az mutatja azt, hogy milyen nagy a baj. 1900-as évek elején, a XIX. és a XX. század fordulóján, 100 évvel ezelőtt, hány százaléka érte meg a 35 éves embereknek a 65. éves kort. Ez majdnem 50%. Másképpen fogalmazva ez azt jelenti, hogy jelenleg a VIII. kerületben, Budapesten rosszabbak az életkilátások, mint 100 évvel ezelőtt voltak az országban. Ez bizonyított dolog. Ez a VIII. kerületben van. A VIII. kerületben az történt, ami az USA-ban, New Yorkban történt Harlemben. Kialakult egy informális szegregáció. Egyre jobban megnőtt a roma népességnek a proporciója. Ennek következtében, azok, akik anyagilag jobban megengedhették maguknak, tehetősebbek, kiköltöztek ebből a kerületből. A kerületet elhanyagolták, lepusztulóban van ez a kerület. Ennek a roma populációnak, szociálisan hihetetlenül nehéz, hátrányos a helyzete, a közöttük lévő nagyon magas munkanélküliségi arány, az alacsony iskolázottság, a rossz társadalmi kapcsolatok, tehát a társadalmi tőkének kvázi a hiánya, ez a többszörös hátrányos helyzet, és nem valami faji, dolog, nem morális dolog.

Intenzív terápia ide, meg társadalombiztosítás oda, rosszabbak az életésélyek, mint 100 évvel ezelőtt voltak a feudálkapitalista Magyarországon, ahol nem volt antibiotikum, meg intenzív terápia. Bele lehetett halni egy skarlát-inába, és egy szív-belhártyagyulladásba. Nem volt esélye az orvostudománynak arra, hogy racionális terápiával gyógykezeljen, arról nem is beszélve, hogy a diagnózisok is, az esetek nagy részében nem sokkal voltak megbízhatóbbak, mint a hasraütés. Ennek ellenére ez a dolog létezik. Ez igazi, nemcsak közegészségügyi probléma, hanem társadalmi probléma is, vagy legalább annyira az. Vizsgálhatjuk a különbségeket iskolai végzettség szerint. Mégpedig egy olyan betegség esetén, amelynek a szociális érzékenysége mindannyiunk számára végtudott, a tuberkulózis. Azt néztük meg, hogy az elvégzett

osztályok szerint milyen a tuberkulózis mortalitás ebben a kritikus férfi csoportban. A nők között is megnéztük, 35-64 év között. Az adatok mindenütt standardizáltak. Tehát nem arról van szó, hogy bizonyos korstruktúrában meglévő különbség az, ami a differenciákat adja. Megnéztük, hogy 1000 főre mennyi halálozás jut a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők, és az általános iskolát be nem fejezők között. A különbség 11-szeres!! Nem kétszeres! Különbségről, nem 10-20%-ról van szó. A nők között mindig kisebbek a különbségek, de azért ott is 5-szörös.

Reményeim szerint sikerült néhány adalékkal szolgálni Önöknek ahhoz, hogy a halálozási mutatók és a társadalmi helyzet között meglehetősen szoros összefüggések vannak.
Köszönöm a figyelmüket!

Ladányi János:

A CIGÁNYSÁG DEFINÍCIÓS PROBLÉMÁI ÉS A SZEGREGÁCIÓ

Két dologról fogok ma beszélni. Az egyik definíciós probléma, tehát hogy kit is tekintünk cigánynak. A különböző definícióknak konzekvenciái vannak arra vonatkozóan, hogy mekkora a cigánynak tekintett népesség száma és milyen a cigányság összetétele. A szünet után lakóhelyi szegregációról és azokról a fontosabb migrációs tendenciákról fogok beszélni, amelyek a rendszerváltás óta a magyarországi cigányság körében lezajlottak.

I. Definíciós probléma

A definíciós probléma olyan kérdés, amiről sokáig azt hittük, hogy teljesen egyértelmű, hiszen mindnyájan azt gondoljuk, hogy mi mindig pontosan tudjuk, hogy ki cigány és ki nem cigány. Azt nem tudjuk pontosan megmondani, hogy mitől tartunk valakit cigánynak, de azt mindenki tudja, hogy ki cigány és ki nem cigány - gondoltam én is nagyon hosszú ideig. Külföldi előadásaim során gyakran megkérdezték tőlem, hogy honnan tudom én ezt olyan biztosan, és sokáig nem értettem ezt a kérdést. Mondtam, hogy ezt úgy látja az ember, meg, hogy ezt mindenki tudja.

Az, hogy ez azért nem egyértelműen így van, már a magyarországi cigányság számának becsléseiből is jól látszik. Az egyik forrás az a népszámlálásból származik. Egyrészt azt kérdezik, hogy ki cigány anyanyelvű. Ilyenkor összemossák a beásokat és az oláh cigányokat, holott ők teljesen különböző nyelvet beszélnek. Néznek tehát anyanyelvet, és például 1990-ben mintegy 70 ezer „cigányul beszélő” személy volt Magyarországon a népszámlálás szerint. Másrészt azt szokták nézni, hogy ki az aki cigánynak vallja magát. Ez aztán nagyon változik. Ez persze nemcsak a cigányok esetében van így, hiszen a világnak ezen a táján jó oka van a nemzeti és etnikai kisebbségeknek arra, hogy eltitkolják azt, hogy milyen kisebbséghez tartoznak. Például a magyarországi németeket a II. világháború után a 41-es népszámlálást is alapul véve telepítették ki: aki 41-ben németnek vallotta magát, annak nagyon jó esélye volt, hogy kitelepítik. Nagyon alacsony is volt a magyarországi németek száma, egészen a rendszerváltásig. Nemcsak demográfiai okok vannak tehát amögött, hogy azóta hirtelen nagyon megugrott a magyarországi német kisebbség száma. A cigányoknál ugyanúgy van ez a dolog: a népszámlálásokban nagyon ingadozik, azon személyek száma, aki cigány nemzetiségűnek vallják magukat. 1990-ben ez a szám 140 ezer körül volt.

A következő módszer, amit alkalmazni szokta, az az, hogy megkérdezik a szociológiai felvételek során - ez a standard, nemzetközileg alkalmazott kérdés -, hogy amellet, hogy valaki magyar, abban az országban még sokan vannak, akik más nemzetiséghez is tartoznak, és fel szokták sorolni a különböző nemzetiségeket, amelyeket meg lehet jelölni. Ez a kérdésfeltevési mód olyan 400 ezer körüli cigány népességet hoz. Onnan van a népszámlálás és a különböző szociológiai felmérések közötti eltérés, hogy a népszámlálás egy hivatalos aktus, ott mindenféle adathál sokkal nagyobb a válaszmeztagság és elhallgatás, mintha az egy sokkal informálisabb szociológiai felvétel.

A szociológiai vizsgálatok abból indultak ki - mindenekelött Kemény István kutatásait kell itt kiemelni -, hogy nagyon sok olyan személy van ebben az országban, aki magát se cigány anyanyelvűnek, se cigány nemzetiségűnek nem vallja, de a környezete mégis cigánynak tekinti őt. A már említett szociológiai vizsgálatokban éppen ezért a „társadalmi környezet” által besorolást tekintették mérvadónak. 1993-ban Kemények 470 ezer és 500 ezer közé tették a magyarországi cigány népességnek a számát. Az, hogy mi is ez a „társadalmi környezet” azért némi magyarázatra szorul.

Kemények lényegében azt csinálták, hogy választottak egy területi mintát, és ott végeztek egy teljes körű összeírást a „cigányság” körében. A cigány családok címeit úgy gyűjtötték össze, hogy megkérdezték azokat a hatóságokat, azokat az intézményeket, az iskolát, a szociális munkást, az önkormányzatot, a rendőrt, az orvost stb. akiknek a cigányokkal dolguk van, és az ilyen módon összeírt népességet tekintették cigány népességnek.

Kemény tehát azt mondja, hogy azt kell cigánynak tekintenünk, akit a környezete cigánynak tart. Ez nagyon fontos szempont, hiszen itt önbeteljesítő proféciával van dolgunk. Mondok egy példát: Általános iskolában végeztem vizsgálatot, és ott sok minden mellett azt is megkérdeztem, hogy ki cigány az osztályban. A tanító néni felsorolta a gyerekeket. Ez többnyire egybeesett azzal, amit én is gondoltam. De voltak kivételek! Ott volt mondjuk Pistike, akiről én azt gondoltam, hogy nem is nézhet ki másnak, mint cigánynak. Amikor megkérdeztem, hogy őt miért nem sorolta fel a tanító néni, azt a választ kaptam, hogy Pistike nem cigány, csak látnám, hogy neki „milyen rendes szülei vannak”. Nekem evvel nincs mit tennem, mert ha a tanító néni őt nem tartja cigánynak, nem is fogja cigánynak kezelni.

Aztán lát az ember szőke kék szemű gyerekeket, akiket pedig cigánynak kezel az iskola. Tehát, ha az intézményektől kérdezem meg, ők általában azokat fogják cigánynak tekinteni, akik nekik problémát okoznak. Akik nekik nem okoznak problémát, mert a szülőikkel ugyanúgy nincs konfliktusuk, mint a nem cigány gyerekek szüleivel, gyakran nem fogják cigánynak tekinteni. Minél kisebb egy település, minél jobban ismerik egymást az emberek, annál kisebb ez az eltérés. A különbségek főleg nagyvárosokban jelentősek, ami nem jelenti azt, hogy egészen kis településeket nem fordulnak elő.

Mindezek miatt én azt gondolom, hogy nincs értelme egyféléképpen definiálni a különböző etnikai csoportokat. A különböző

definíciók közül egyedül az önminősítésnek van kiemelt fontossága. Aki magát nem vallja cigánynak azt tudományos kutatásban, ahol névtelenül, egyéni azonosításra nem alkalmas módon használom az eredményeket, minősíthetem esetleg cigánynak, de hatóságnak nincsen joga bármilyen más definíciót használni, mint az önminősítést. Persze szociológiai jelentése is van annak, hogy ki az, aki felvállalja és ki az, aki nem az egyik, vagy másik kisebbségben való tartozást.

Vizsgáljuk most meg, hogy milyen szociális és demográfiai összetételű gé-pességet fednek le ezek a különböző módon definiált cigány csoportok. Azt lehet látni, hogy azok, akik cigánynak vallják magukat, azok mindenfajta demográfiai, szociális, települési mutató mentén igen erősen eltérnek az átlagnépességtől. Ők a legszegényebbek, a legiskolázatlanabbak, itt a legmagasabb a munkanélküliségnek az aránya, itt a legmagasabb a gyerekszám, itt a legnagyobb a családnagyság, stb. Ahogy tágul a kör a különböző definíciók által lefedett csoportok egymást részben átfedő körönként képzelhetők el -, úgy közelítenek az adatok a nem cigány népességhez: csökken a gyerekszám, emelkedik az az életkor, amikor az első gyerekeket szülik, csökken a házasságon kívül született gyerekeknek az aránya, csökken a családnagyság, a vidékieknek az aránya, stb. De még a legmagasabb státusú cigánynak minősített csoport is sokkal szegényebb, magasabb a gyerekszám, stb., mint az átlagnépességnek, közelednek egymáshoz ezek a mutatók, de még a szegény magyar népességnél is rosszabb helyzetű cigánynak definiált csoport.

Ez a definíciós kérdés azért is nagyon fontos, mert nagyon gyakran, amikor cigányságról beszélünk, akkor csak a legnyomorultabbakat tartjuk cigánynak, és az úgynevezett sikeresen asszimilált cigány családokat nem tartjuk cigánynak. Ahogy általában gondolkodunk, hogy vannak „a cigányok” és vannak „a magyarok”, és ahogy a cigányok gondolkodnak, hogy vannak „a cigányok” és vannak „a gádzsók”, vagy „parasztok”, ez nemcsak nagyon erős leegyszerűsítés, hanem a diszkrimináció megalapozása. Minden adat azt mutatja, hogy a cigány és a nem cigány népesség nem éles vonallal elválasztható módon bomlik két csoportra. Sokkal reálisabb az, ha az „egyértelműen cigány” és „egyértelműen magyar” népességet egy kontinuum két szélére pólusokként fogjuk fel. Egyfelől vannak azok, akik minden értelmes definíciós mód szerint cigánynak minősülnek, másfelől vannak az „olykor”, a „talán” cigányok, és azok, akik „olyan rendesek, hogy már nem is cigányok”. Tehát a sikeres cigányok azok, akik körül sokat nem szoktak cigánynak tekinteni. Ez megerősíti azt az előítélet-letit képet, hogy a cigányok szegények, koszosak, munkanélküliek, stb. Mindezért az a statisztikai gyakorlat is felelős, amelyik két, egymást át nem fedő csoportnak tünteti fel a történelmileg egymással erősen keveredő, egymáshoz oda- és visszaasszimilálódó cigány és nem cigány népességet.

Az ember etnográfusokat hallgat, a szegény magyar népességről írt tanulmányokat olvas, azt láthatja, hogy a különbségek meglehetősen viszonylagosak. A magyar népességet, Skandinávia, vagy Nyugat-Európa felől nézve, gyakran előfordul, hogy a „magyarokról” kialakított sztereotípiák nagyon hasonlatosak azokhoz az előítéletekhez, amelyeket a „magyarok” a „cigányokkal” szemben megfogalmaznak.

A szociológusok és demográfusok által gyakran használt „környezet általi minősítés” tulajdonképpen az operacionalizálását jelenti a népesség erősen előítéletes gondolkodásának. Mindnyájan tudjuk azt, hogy a magyar népesség etnikailag igen erősen kevert. Budapest olyan város, ahol a századfordulón a népesség jelentős része még németül beszélt, nem nagyon lehet olyan magyar családot találni, ahol ne lett volna valaki német, vagy szlovák, vagy román vagy cigány, vagy zsidó. Ezt természetes dolognak tartjuk, azt gondoljuk, hogy ez egy etnikailag erősen kevert nép, és hogy az a magyar, aki magyarnak tartja magát. Miért pont a cigányoknál lenne ez másként?

Összegezve az eddig elmondottakat: egyetlen etnikum sem képzelhető el zárt halmazként, sokkal realiztikusabb az, ha egy kontinuumként képzeljük el a „cigány” és „nem cigány” népességet. Önök orvosok, ezért olyan tudomány szemléletet sajátítottak el, hogy mindennek vagy legalább valamilyen természettudományos gyökere, és a dolgokat egyértelműen lehet és kell definiálni. Arról, hogy ki cigány vagy ki magyar vagy német, vagy hogy mi a különböző etnikai csoportoknak az a magja, ami körül a csoporthoz tartozók azután szóródnak, a társadalom tudományának semmi mondanivalója nincs. Ugyanis az etnikai csoportok nem objektív létezők, csak a mi fejünkben vannak jelen. Úgy mondjuk, hogy konstrukciók. Hasonlóan egyébként a társadalmi csoportokhoz, ami szintén a társadalomtudósok által konstruált kategóriák. Fontos kutatási terület, hogy ki az, aki cigánynak tekinti magát, melyek azok a körülmények, amelyek között az etnikai választóvonalak élesednek, és melyek azok, amelyek között inkább lebomlanak. Igen fontos, hogy akik ezt a besorolást elvégzik, azoknak milyen értékek és milyen érdekek járnak a fejükben. Arról azonban, hogy objektíven ki cigány, arról a társadalomtudományoknak semmi mondanivalójuk sincs. Amennyire én tudom, természettudományos módszerekkel sem lehet erről a dologról sokkal többet mondani annál, mint hogy a cigányok mindig azokhoz a népekhez a leghasonlatosab-bak, amelyekkel együtt hosszabb időt töltöttek el, hiszen ezek azok a népek, amelyekkel a leginkább keveredtek.

II. Térbeni, társadalmi és etnikai hátrányok összekapcsolódása

Most áttérnék a települési viszonyok elemzésére. Hasonlatos ahhoz, ahogyan nem tartom értelmesnek cigányságról beszélni anélkül, hogy egy szélesebb társadalmi összefüggésbe bele tudjam helyezni az egész problematikát, és ezért nem arról beszéltem, hogy ki a cigány, hanem arról, hogy milyen az a társadalom, amelyik cigány sorsban tart embereket, az egész települési problémát is a címben jelzett szélesebb összefüggésében próbálnám meg ismertetni.

Pontosan a rendszerváltás időpontjában a magyar településrendszeren belül is nagyon érdekes változás volt megfigyelhető. Addig ugyanis mindig az volt a helyzet, hogy a községekben élő népességnek a száma állandóan csökkent, és a városban élő népességnek a száma állandóan emelkedett. Azt gondoltuk, hogy ez egy olyan, szinte természeti erővel érvényesülő törvényszerűség, mint ahogyan a nap reggel felkel, este pedig lenyugszik. 1990 volt az első békeév a magyar történelemben - mert háború idején volt olyan, hogy a városi népesség a bombázások elől kimenekült a városokból. Békeidőben azonban ilyen soha nem fordult elő -, amikor a magyar városok népessége csökkent. Budapest lakosságának csökkenése már korábban megkezdődött, és azóta is tart, de 1990 óta általában is igaz, hogy a magyarországi városi népesség száma csökken, a községekben élő népesség pedig növekszik. Ennek a változásának két nagy összetevője van. Az egyiket szuburbanizációnak nevezzük, ami alatt azt értjük, amikor a népesség kiáramlik a városok belsejéből a városokhoz közeli területekre. Ez Budapest esetében már sokkal hamarabb elkezdődött. Megindult már a 30-as évek végén, de aztán megszakította ezt a világháború. Igazán ez a 60-as évek közepétől indult ismét be. Azért nevezem ezt államszocialista típusú szuburbanizációnak, mert a városhatárokon belüli területekre áramlott ki a magas státusú népesség. Budapest esetében, és van még néhány vidéki nagyváros, ahol ez elindult már a rendszerváltás előtt. Pécsnek, Miskolcnak és még egy sor magyar nagyvárosnak megvolt a maga „káderdülője” már a rendszerváltás előtt. Magyarázatra

szorul, hogy az államszocializmusban miért nem lépte túl - kevés kivételtől eltekintve - a szuburbanizáció a városok határait. Azt gondolom, hogy ennek egyrészt az az oka, hogy ehhez autó kell, egy vagy két autó egy családban, de főleg azért, mert rossz volt az infrastrukturális ellátottság. Katasztrófális volt a telefonhálózat, nem volt megfelelő csatorna, út-, bothálózat, stb. A nagyon mély gazdasági válság ellenére a 90-es éveknek az elején rendkívül jelentős infrastrukturális javulás figyelhető meg. Néhány év alatt a magyar telefonhálózat megsokszorozódott, a csatorna, víz, gáz hálózat is sok, korábban ellátatlan területet ért el. Az infrastrukturális javulás megteremtette a feltételeit annak, hogy a magasabb státusúak kiköltözzenek a városokból.

A másik ok, amiért a szuburbanizáció túlcsapott a városoknak a határán, az az, hogy a rendszerváltásig a különböző lakásszubszenciók településnagysághoz voltak kötve. Valamikor a 70-es évek elejéig - közepéig nem lehetett OTP-kölcsönt felvenni falusi ház építéséhez, később már lehetett, de kevesebbet és kedvezőtlenebb hitelfeltételekkel. Ez a rendszerváltással mind megszűnt, és akkor már ez sem volt akadálya annak, hogy az emberek kiköltözzenek a városból annak környékére, mint már említettem - elsősorban a magas státusú lakosságra jellemző migrációs irány.

A városi népesség fogyásának másik összetevője a szegények kiáramlása a nagyvárosokból. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy Magyarországon nagyon magas volt az ingázók aránya. Az államszocialista korszakban gyorsabb volt az ipari munkahelyek számának bővülése, mint amilyen ütemben a városi lakások száma növekedett. Másfélmillió ingázó volt Magyarországon az előző rendszer fénykorában. Ezek voltak az első munkahelyek, amelyek megszűntek. Ezek a munkahelyek főleg erősen dotált szocialista nagyvállalatoknál voltak. Az ingázók voltak a legalacsonyabban kvalifikált munkások, dotáltak voltak a munkásszállásaik, és dotálták a közlekedésüket is. Tehát ez nagyon drága és nagyon kevésbé kvalifikált munkaerő volt. Amikor ezek az emberek elvesztették a munkahelyüket, el kellett dönteniük, hogy a városban maradnak és hajléktalanok lesznek, vagy megpróbálnak inkább visszamenni abba a faluba, ahonnan eljöttek. A városi szegénységnek nagyon erősek a falusi kötődései, jelentős részük elsőgenerációs városiak, aki végig fenntartotta valamilyen formában a kapcsolatot egykori falujával, ahová - miután városi munkájukat elvesztették - sokan visszatértek.

A másik dolog, ami történt, hogy emelkedtek a lakbérek és a közüzemi költségek, és aki munkanélküli lett, az elég nehezen tudta fizetni ezeket. Sokan azok közül, akik a privatizáció során megvették lakásukat, rögtön eladták azt, akármilyen kicsi lakótelepi lakás volt is ez, annyi pénz lehetett azért kapni, hogy valami fogyó apró faluban az ember tudjon magának venni egy megüresedett parasztházat, nagy kerttel. Ezeknek a munkahelyeknek a többsége örökre megszűnt. 1996 óta egyre gyorsabb ütemű gazdasági fejlődés, de a munkahelyeknek száma praktikusán nem emelkedik.

Tehát azoknak, akiknek tartós munkanélküliségre kellett berendezkedniük az egyik ilyen túlélési stratégiája volt, hogy eladták a városi lakásukat és leköltöztek vidékre. Mint már említettem, nagy részben falusi eredetű ez. Élt még bennük az az illúzió, hogy a mezőgazdaságban viszonylag magas jövedelmeket lehetett elérni. Azt gondolták, hogy a mezőgazdasághoz ők értenek, mindenképpen megtermelik maguknak az élelmiszert, és eladásra is fognak termelni, és minden nagyon szép és jó lesz.

1990 és 93 között nemcsak az agglomerációban lévő községeknek a népessége, hanem az agglomerációs területeken kívül levő községeknek a népessége is emelkedik. Még az agglomerációs területeken kívül levő, sőt az 500-nál kisebb népességű községeknek a lakosság száma is növekedik, ami azt jelenti, hogy azoknak az addig fogyó aprófalvaknak a népességszáma is emelkedik, ahonnan az előző évtizedekben mindenki elment, aki csak tehetette, mert ott még a teljes foglalkoztatottság idejében sem lehetett megélni.

Az odavándorló családok azonban hamar rájönnek arra, hogy csapdahelyzetbe kerültek, mert válságba kerül a magyar mezőgazdaság, és termelése már soha nem fogja megközelíteni azt a mintát, amit a rendszerváltás előtt elért, inkább még zsugorodni is fog, hiszen európai összehasonlításban még mindig magas a magyar mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya. Összeomlottak a piacok is. Sokkal több tőkével rendelkező és sokkal jobb minőségű földön dolgozó paraszti gazdaságok is értékesítési nehézségekkel küzdenek. 93-ban vége van annak a folyamatnak, hogy az agglomeráción kívül kistelepülések is nő a népessége, de változatlanul nő az agglomerációban lévő falvaknak a lakosság száma.

Hogyan érinti mindez például a budapesti cigány népességet? Mindenekelőtt úgy érinti, hogy a városnak a belső területein felerősödött a cigány népesség koncentrációja. Korábban, sok évtizeden át Budapestre az volt jellemző, hogy a magas státusú körzetek egyetlen, vagy mindenképpen kevés számú, de egy kiterjedésű és homogén területet foglaltak el. Ezzel szemben az alacsony státusú körzetek ettől gyökeresen eltérő módon, viszonylag nagy számú, változó méretű, de a magas státusú területekhez képest mindenképpen kicsiny, területileg össze nem függő „mikroszegregátumokban” koncentráálódtak. Mindez erősen összefügg a városon belüli érdek- és hatalmi viszonyok alakulásával.

Magas státusúak általában a városnak azokon a részein laknak, ahol szeretnének lakni. Ennek persze mindenféle anyagi korlátai vannak. Ezzel együtt azt lehet mondani, hogy a legmagasabb státusú népesség az kiválaszt magának a városban egy vagy néhány területet és megvan hozzá a pénze és az érdekérvényesítő képessége, hogy kizorítson onnan mindenki mást. Ezzel szemben az alacsony státusúak a városnak azon részeiben laknak ahol tudnak, ahol megengedik neki hogy lakjanak, ahol már senki más nem akar lakni. Ezek lehetnek a világ végén lévő, tömegközlekedéssel nagyon nehezen megközelíthető területek, lehetnek környezetszennyező ipari objektum jellegű részek, lehetnek zajos utak, vagy például vasutak melletti területek. Csak az lakik ezeken a területeken, akinek nincs más választása. Lehetnek még olyan leromló városi területek, ahonnan kivonul a magas státusú népesség döntően azért, mert a belső részeket nagyon elhanyagolták, a legalapvetőbb karbantartási munkákat sem végezték el.

Mivel a hátrányos helyzetű etnikai csoportok elleni kirekesztés sokkal erősebb és merevebb, mint a szegényekkel szembeni előítélet, a diszkriminált etnikai csoportok lakóhelyi szegregációjának mintája alapvetően eltér attól, ahogyan a szegények szegregálódnak. Valami hasonló zajlott le a belső pesti slumban, mindenek előtt a Józsefvárosban, mint ami amerikai fekete gettók környékén végbement. Miután elkezdtek odaköltözni cigány családok, a környéken lakó nem cigányok először a gyerekeiket kezdték el más iskolákba járni, majd később, aki tehetette el is költözött. A megürülő lakásokba pedig egyre nagyobb mértékben költöztek be cigány családok. Jelentős különbség az amerikai nagyvárosokhoz képest, hogy Budapesten a cigány népesség aránya, megint definíciótól függően olyan 4 és 8 százalék között van. Ezzel szemben, mondjuk Chicagóban 30 százalék a fekete népesség aránya és még 8-10 % spanyolul beszélő fekete lakik a városban, és még ehhez jönnek a mexikóiak, kínaiak, koreaiak. Az eredmény az, hogy nagyon kevés fehér ember lakik Chicagón belül,

mert ők már mind kiköltöztek a szuburbokba. Ez nagyon nagy különbség. De a gettósodási tendencia igen hasonlatos. Már maga az, hogy egy olyan városban, ahol a cigányoknak az átlagos aránya (ugyanazt a definíciót alkalmazva), olyan 4-5 % körül van, található olyan környékek, ahol ez eléri a 40-50 százalékot. Hogy szép számmal vannak már olyan iskolák a Józsefvárosban, ahol a cigánygyerekek aránya 50 százalék fölött van, sőt már néhány olyan iskola is van, ahol ez az arány meghaladja a 80, sőt a 90 százalékot is, igen veszélyes tendenciára hívja fel a figyelmet.

A Józsefvárosban sok, jó anyagi körülmények között élő cigány is lakik. Korábban ők általában a Józsefvároson belül, a jobb házakban lévő, jobb és nagyobb lakásokba költöztek, amikor anyagi helyzetük kedvezőbbre fordult. Mára ez alapvetően megváltozott. A tehetősebb cigány családok egyre gyakrabban kiköltöznek a Józsefvárosból. Családi házat építenek maguknak Erzsébeten, Zuglóban vagy Pestlőrincen. Ez a gettósodásnak egy újabb állomása, amikor nem egyszerűen arról van szó, hogy nem cigányokkal költöznek ki a slummosodó környékekről, hanem már a középosztályosodó cigányok is kiköltöznek. Tudjuk, hogy Amerikában hogyan játszódott le ez a folyamat és milyenek voltak a társadalmi következményei. Voltak olyan városrészek, ahol nagyon erősen koncentrálták a feketék, mivel a polgárjogi mozgalmak győzelme előtt pontosan ki volt jelölve, hogy a városban hol lakhatnak feketék és máshol nem is lakhattak. A gettók lakói többnyire szegények voltak, de azért laktak értelmiségiek is itt, üzletek, szórakozóhelyek és mindenféle intézmények is voltak a gettókban, ha szegényesebbek is, mint a gazdagabb városrészekben. Ha ma megnézi az ember egy ilyen fekete gettót, akkor ott nem lát középosztályú fekete családokat, mert azok már régi kiköltöztek onnan, és italtoltokon kívül üzleteket sem lát, mert nincs fizetőképes kereslet, meg túl gyakran rabolták ki, gyűjtötták fel ezeket az üzleteket. Ez a folyamat nálunk még korántsem tart itt, de sajnos már elindult, és a lakásprivatizáció erősen fel is gyorsította.

A másik nagyon veszélyes tendencia az, hogy mivel csapdába kerültek a családok az aprófalvakban, és más leszakadó, reménytelen helyzetű településeken, rövid idő alatt kiderült, hogy nem tudnak megélni, mivel közel-távol nincs munka. Ha továbbra sem lesz munka, sokan közülük előbb-utóbb vissza fognak költözni a városba. Azért nem nagyon gyors még a városba való vissz-száramlás, mert falun jobb körülmények között laknak. Továbbá azért nem, mert nem olyan jellegű és még nem olyan erős a gazdasági konjunktúra, hogy ez húzóerőt jelentene az ilyen kvalifikálatlan munkaerő számára. Tehát van már munkaerőhiány, mondjuk Székesfehérváron, de ezek vagy magasan kvalifikált szakmák, vagy ha futószalag munkák is, de valami olyan rendszerességet igényelnek, hogy attól, hogy a városban munkaerőhiány van, attól még a székesfehérvári cigányoknak ugyanúgy nem jut munka. Nem lehet az IBM-nél azt csinálni, hogy az ember elkészik, vagy ha éppen nincs kedve, akkor nem megy dolgozni, és az sem nagyon megy, hogy mondjuk az ember az uzsonnáját a mikrochippekre teszi. Ha ilyen mély szakadék van a magyar társadalmon belül, és ezt a szakadékot a tartós munkanélküliség meg a normális iskolázási rendszerből való kiszorultság csak növeli, akkor önmagában a gazdasági fellendülés nem eredményezi azt, hogy ez a fajta tartós munkanélküliség csökkenjen. Egy idő után ez a teljesen ellehetetlenedett helyzetű népesség, megindul a városok felé, mert ugyan a városban sincs túl sok esély arra, hogy munkát kapjon, de talán valami alkalmi munka mindig könnyebben található a városban, mint falun. És persze az is igaz, amit az egyik cigányasszony úgy fogalmazott meg, hogy azért kell visszaköltözni a városba, mert „ott még a kuka tetején is lehet kenyéret találni, itt pedig már az embereknek sem jut kenyér”. Jó, hogy a városba vándorlási hullámok még nem olyan erősen, de várható, hogy a gazdasági növekedéssel ez a probléma nem csökkenni, hanem növekedni fog. És egy sor nagyvárosi konfliktus, például most az a hisztéria, ami az önkényes lakásfoglalókkal kapcsolatban folyik, például az az új törvény, hogy 150 ezer forintra lehet büntetni, vagy börtönbe lehet zárni az önkényes lakásfoglalót, meg az, hogy most készülnek elfogadni a következő törvényt, hogy a kilakoltatáshoz már bírósági határozat sem kell csak a jegyzői határozat. Ezeknek a hisztériáknak az a racionális magva, hogy az országban van egy olyan szerencsétlen helyzetű pária népesség, amelyik teljesen kiszorult a munkaerőpiacról, aztán elvesztette az esélyét, hogy lakása legyen, kiszorult az egészségügyi rendszerből, és sajnos kiszorulnak a gyerekei az oktatási rendszernek azokból a csatornáiból is, ami meggátolhatja azt, hogy ez a helyzet ne öröklődjön tovább a következő generációra.

Mint láthattuk, beindult, sőt egyre gyorsuló ütemben halad előre a városokban egy olyan folyamat, ami a nagyvárosi slumok etnikai gettóvá válásaként jellemezhető. Ez a folyamat nem feltétlenül zajlik pont úgy, mint Budapesten, kisebb városok esetében nem feltétlenül egy városmagot körülvevő slum-gyűrű formáját ölti, hanem mondjuk, etnikai gettóvá válnak. A lényeg az, hogy volt bányatelepek, sok városban az etnikai gettóvá válás tendenciája erősödik. Beszélünk kell még egy meglehetősen új jelenségről is, és ez a gettósodó aprófal. Ilyen még nem nagyon fordult elő a magyarországi cigányok történetében. A cigánytelepen lakók és a faluban lakó parasztok között valamifajta szimbiózis mindig volt, ennek a helyi munkamegosztásnak a telepi cigányok is a részét képezték. Mindig voltak olyan munkák (sártapasztás, budítisztítás, vályogtetéglá vetése, stb) a falun belül, amit tradicionálisan a cigányok végeztek el. Ezek a munkák általában rosszul fizetett, lenézett, szezonális munkák voltak, de azért azt nem lehetett mondani, hogy teljesen feleslegesek azok a cigányok. Ami ma történik, az az, hogy mivel a parasztok elköltöztek ezekből a falvakból, az égvilágon semmifajta kapcsolata nincs az ott maradt cigányoknak a külvilággal. Teljes izoláció ez. Régen, ha erdei terméket gyűjtöttek, vagy csigáztak, gombáztak akkor volt a faluban valaki, aki felvásárolta ezeket a dolgokat, aki általában persze becsapta, kihasználta őket, de legalább volt egy közvetítő a világ felé. Ma senki sincsen. Azt lehet mondani, hogy a kis falusi etnikai gettóban lakó cigányság teljes izolációban él, ami nagyon rövid idő alatt a szegénységnek ebből az izolált és láthatatlan, legalábbis a többségi társadalom számára nem nagyon látható formájából egy pillanat alatt átcsaphat rohamos városba áramlássá. Ez hihetetlenül heves etnikai konfliktusokat válthat ki, mint, például az önkényes lakásfoglalók közül, politikailag gerjesztett hisztériából már ma is látni lehet.

Márkus Katalin:

**A CIGÁNY LAKOSSÁG
EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA ÉS AZ ÁPOLÁS**
(Előadás részlet. Széchenyi István Főiskola Interetnikus
Speciálkollégium 2000. április 29.)

1. Bevezetés

Húsz éven át dolgoztam kórházunk interdiszciplináris intenzív osztályán, és nem ritkán szembesültem a súlyos állapotú betegek és hozzátartozóik részéről számomra furcsa és érthetetlen kérésekkel. Ezen, személyes tapasztalataim által indítva a diplomás ápolók tanóráin foglalkozunk a más nemzetiségű, illetve vallású betegek pszicho-szociális gondozásának módszertanával is. Az órákra készülve ébredt fel bennem a hazai etnikai csoport, a cigány lakosság mássága iránti érdeklődésem. A szakirodalom áttekintésekor döböntem rá a probléma időszerűségére. Dolgozatomban a munkakörömből és a továbbképzésünk résztvevőinek összetételéből adódóan elsősorban az ápolás nézőpontjából közelíték a kérdéshez, hogy a teljesség igénye nélkül összegezve a cigányság életvitelével, egészségi állapotával kapcsolatos ismereteket, hozzájárulhassak a cigány betegek magatartásának részbeni megértéséhez és ápolásuk hatékonyabbá tételéhez, közvetve pedig a multikulturális ápolási szemlélet elfogadásához.

Munkám első részében az utóbbi évtizedek „egészség megközelítésének” változásait ismertetem, hogy érthetővé váljon a második részben választott megközelítésmódom a cigányság egészségi állapotának leírásakor. A harmadik részben pedig a kétoldalú előítéletes magatartással, a kisebbség-többség viszonyával foglalkozom röviden, hogy napi viselkedésünkben a tudatosság igényét felébrezzem. Befejezésésként pedig a multikulturális ápolási szemléletről írok néhány sorban.

A témakör iránti érdeklődésemből adódóan az utóbbi évben célirányosan gyűjtöttem az ide vonatkozó szakirodalmat, közleményeket. Jelen dolgozatomban elsősorban összefoglaló tanulmányokra, szakkönyvekre építke, melyeket az egyes fejezetek kapcsán is nevesítek.

2. Az egészség új megközelítése

A világ változásainak következtében a 60-as évektől az egészségügyi ellátás egyre nagyobb csapat munkája lett és kikerülhetetlenné vált a multidiscipinárius együttműködés. Ennek okait az egészség fogalmának bővülésében, szociokulturális definíciójának tartalmában találhatjuk meg.

Dr. Kovács József „A modern orvosi etika alapjai” című könyvének 1997-es megjelenésekor egyidejűleg az oktatóm is volt, így személyes előadásában hallhattam rendkívül meggyőző összefoglalását az egészség fogalmának történelmi változásairól és tartalmáról. Az alábbiakban ezért meghatározóan az ő gondolataira támaszkodom és a további forrásmunkákat és szerzőket is zömmel könyvből említem.

Egészségdefiníció (1)

Talcott Parsons 1958-as megfogalmazása szerint „az egészség az egyén olyan állapota, amelyben optimálisan képes azokat a szerepeket és feladatokat ellátni, amelyre szocializálták.” A betegség oldaláról megközelítve tehát a betegség „testi vagy lelki alkalmazkodási képtelenség a társadalmi normákhoz.”

Az egészség szociokulturális meghatározását ekkor már sokan elfogadták, sőt még ugyanebben az évben az Egészségügyi Világszervezet kihirdette a ma már közismert egészségdefinícióját, miszerint „az egészség a teljes testi, szellemi és szociális jóllét állapota, s nem pusztán a betegség vagy a nyomorékság hiánya”. A meghatározást azzal szokták kritizálni, hogy túlságosan tág és minden társadalmi problémát orvosivá változtat. Valójában az emberi egészség nagyon fontos aspektusára mutat rá: arra, hogy az emberi fajnak a környezetéhez való alkalmazkodása a történelem előrehaladtával egyre fokozódó mértékben tárgyak, technika, társadalmi szabályok és intézmények segítségével történik, s egyre csökken a biológiai alkalmazkodás fontossága.

A fentiekből adódik, hogy az egészség elemei térben és időben változnak, társadalomról társadalomra mások. Összegezve „a jó alkalmazkodás szomatikusán a fájdalmak és szenvedések nélkül leélt hosszú életet jelenti, pszichológiailag az életörömeire való képességet mások örömeinek megzavarása nélkül és a képességeknek megfelelő teljesítményt, társadalmilag pedig az ésszerű társadalmi normákhoz való alkalmazkodás képességét.” Az ésszerű jelző az egészséges, tehát működő és fejlődőképes társadalomra utal, azaz csak „egészséges” társadalomhoz alkalmazkodott ember lehet egészséges, így az emberi egészség feltétele a társadalom „jólléte”. Ha viszont a társadalom, mint egész, rosszul funkcionál, akkor a hozzá jól alkalmazkodó ember beteg, s annál betegebb, minél jobban alkalmazkodik a rosszul működő társadalomhoz.

Például fasiszta erkölcsű normákhoz egy pszichopata jobban tud alkalmazkodni, mint egy egészséges pszichéjű ember. Nem véletlenül állapítja meg Kertai Pál, hogy „egy igazságosabb világrendre lenne szükség, hogy a föld lakosságának egészségi állapota javuljon.” (3)

Az egészség fogalmának fenti tartalma a társadalom- és magatartástudományok figyelmét az egészségkutatás felé fordította és számtalan új subdisciplinát, pl. egészségpszichológia, bioetika, egészségügyi menedzsment, mentálhigiénia, addiktológia, supervízió megjelenésének, illetve elfogadásának lehetővé tette tanúi napjainkban. A kutatásoknak igazán nagy lendületet a hatvanas évektől észlelt egészségügyi költségrobbanás adott. (1) A kutatások kezdetben az egészséget - életminőséget - egészségi állapotot befolyásoló tényezők azonosítását célozták meg.

Az egészségi állapotot meghatározó tényezők (1. 2. 26. 25.) A hetvenes évek végén Taylor kísérletesen bizonyította, hogy két afrikai település közül egyikben az orvosi ellátást, másikban a táplálkozást megjavítva, az utóbbi sokkal nagyobb javulást idézett elő a lakosok egészségi állapotában, mint az előző.

A 80-as években az USA halálozási mutatóinak elemzésekor az idő előtti halálozást 50%-ban a beteg életmódjára, illetve magatartására vezették vissza. Azóta számtalan nemzetközi kutatás keretében hasonló arányokat állapítottak meg.

Az Egészségügyi Világszervezet mai álláspontja szerint a populáció egészségi állapotának 43%-áért az életmód (társadalmi tényezők és magatartás), 27%-áért a genetikai tényezők, 19%-áért a környezeti hatások felelősek, az egészségügyi ellátás pedig csupán 11%-ban befolyásolja azt. Az előbbi arányokból adódik, hogy az egészséges életmódra nevelés mellett a környezetvédelem és a humángenetikai kutatások támogatása került előtérbe a fejlett országokban, a

hagyományos egészségügyi szolgáltatók támogatása pedig visszafogottabbá vált. A szakirodalomban „új népegészségügyről” írnak a fenti felismerés óta.

Hazánkban az 1997 végén megjelent egészségügyi törvény „a népegészségügyet a társadalom egészének szervezett tevékenységeként” határozza már meg. A népegészségügynek, mint gyakorlati tevékenységnek az elméleti alapját a megelőzéstan képviseli. Kertai Pál legújabb tankönyvének (2) tartalmi és szerkezeti újdonságai és nem utolsósorban a cím változása is híven tükrözik az ismeretterület fejlődésében végbement gyors és gyökeres változásokat és egyben a sokrétűségét. A „Megelőző orvos-tan” címet viselő könyvben, amely a 18 éve írt „Közegészségtan” könyv utódja, új fejezetként jelenik meg a megelőző orvostan etikája, az egészséget befolyásoló magatartás, a dohányzás, az alkohol- és drog-függőség, az erőszak és öngyilkosság, a hátrányos helyzetűek egészségtana, a nem fertőző betegségek epidemiológiája, a daganatok, az anyagcsere-betegségek, a mentális betegségek, az emésztőszervi betegségek és a balesetek járványtana.

Az egészségi állapot leírása (2)

A megelőzéstan ismeretterületének tág és sokváltozós voltából adódóan az egészségi állapot sem az egyén, sem egy csoport esetében közvetlen mérésekkel nem határozható meg. Jellemzése csak közvetett mutatókkal lehetséges, amelyek kiszámítása népeségtudományi (demográfia), leíró járványtani (deskriptív epidemiológia), testmérési (antropometria, szomatometria) és társadalomtudományi (szociológiai) adatsorokból történhet. A számtalan torzító tényező miatt a népeség, vagy egy csoport egészségi állapotáról csak megközelítő képet nyerhetünk akkor is, ha mind a négy módszert egyidejűleg alkalmazzuk és az így nyert eredményeket kritikával értékeljük.

Egy ország egészségi állapotának leírásához a 10 évenként ismétlődő népszámlálási adatokat, az egészségügyi szolgáltatók, az Egészségbiztosítási Pénztár, az ÁNTSZ adatbázisait, reprezentatív mintán végzett felmérések eredményeit, a KSH adatbázisait, stb. használják fel.

Egy-egy társadalmi csoport egészségi állapotának felméréséhez célirányosan további adatokat és dokumentumokat gyűjtenek. Erre példa a településenkénti egészségterv-készítés mozgalomra szélesedése hazánkban. Elsőként Pécssett kezdődött meg 1995-ben egy egészségterv készítése Füzesi és Tistván munkásságának köszönhetően. (22. 23.) Megyénk egészségképéről 1999-ben jelent meg a megyei ÁNTSZ kiadványa, amelyben megközelítőleg 6 millió adatot dolgoztak fel a munkatársak. (24)

Az egészségterv egyik eleme az egészségkép, amely egy adott közösség életfeltételeit, életminőségét befolyásoló tényezők adatokkal alátámasztott, elemző leírása, de nem korlátozódik a tények, problémák azonosítására, azaz az egészségi állapot leírására, hanem az okok feltárását és az érintettekhez vonatkozó információkat is tartalmazza, abból a célból, hogy az azonosított problémák rangsora mellett a változtatásban szóba jöhető szereplőket is számba vegye és cselekvési hajlandóságukat felmérje. Tehát egy új közösségi problémakezelési módszer. A módszer útmutatója az interneten is elérhető (22), dolgozatomban elsősorban a szociológiai adatok struktúrájának meghatározásához nyújtott segítséget.

Az egészségi állapot leírásának módszertanából adódik, hogy kisebbségek, hátrányos helyzetű csoportok egészségi állapotának felméréséhez az adatokhoz való hozzáférés még nehezebb és több torzító tényezővel kell számolni.

Kertai Pál hátrányos helyzetűeknek nevezi azokat a csoportokat, akik testi vagy lelki állapotuk, illetve társadalmi helyzetük következtében életvitelükben és közérzetükben elmaradnak annak a társadalomnak az átlagos életvitelétől és közérzetétől, amelyben élnek és családi vagy ösztársadalmi szolidaritás és segítség nélkül elbuknának a létért folyó küzdelemben. A hazai hátrányos helyzetű csoportok közé a szellemi és testi fogyatékosokat (mozgáskorlátozottak, gyengén látók és vakok, nagyothallók és süketek), valamint a társadalom periferiájára szorultakat (munkanélküliek, szegények, hajléktalanok és menekültek, etnikai kisebbségek) sorolja. Az utóbbi csoportok esetén pedig hangsúlyozza, hogy az elsődleges prevenció nem az egészségügy, hanem a politika, tehát a társadalom egészének feladata. A cigány etnikum esetében felhívja a figyelmet arra, hogy ma korszerű adatokkal nem rendelkezünk róluk, ezért első lépésként egészségi állapotukat kell felmérni, mert addig nem lehet a nagy létszámú közösség állapotának javulását célzó cselekvési programot kidolgozni. (2) A roma értelmiség előtt álló feladat, hogy a 2001 eleji újabb népszámlálás során kellő számú információ adására „buzdítsák” a cigány származású lakosokat.

3. A hazai cigány lakosság egészségi állapota

A fentiek miatt nagy jelentőségű Puporka Lajos és Zádori Zsolt 1999-ben megjelent tanulmánya, amelyben több évtizedre visszamenőleg dolgozzák fel a cigányság egészségi állapotával kapcsolatos közlemények adatait. Többek közt Váczi Márta, Ladányi János, Bánlaky Pál, Sík Endre, Pik Katalin, Gyukits György, Kemény István (1971 és 1994), Havas Gábor, Kertesi Gábor, Szelényi Iván, Donald Treiman, Szuhay Péter, Bodnár Lóránt, Szirtes Zoltán, KSH, NM, Pintér Alán, Csanády Mihály, Horváth Amanda, Komlósi Mária, Knáb Edina, Szikszay Erika, Tényi Jenő munkájára támaszkodva. A Világbank-Magyarország regionális képviselőjének támogatásával készült a tanulmány és „A magyarországi romák egészségi állapota” címet viseli. (4)

Tanulmányuk bevezetőjében ők is hangsúlyozzák, hogy 1989-től az általános személyiségi jogok (adatvédelmi és kisebbségi jogszabályok) értelmében az egészségügyi és egyéb dokumentumokban az etnikai hovatartozást csak az érintett beleegyezésével szabad feltüntetni, ezért a 90-es években kevés adat „született” és csak szórványos, általában kis mintaszámú felmérésekből, tehát még több a becslés tanulmányukban, mint általában.

Dolgozatom következő részében meghatározóan az ő munkájukra támaszkodom. Az adatokat a korábban írt négy főcsoportba - demográfiai, epidemiológiai, testmérési és szociológiai - sorolom, és táblázatban összegzem a könnyebb áttekinthetőség érdekében.

Demográfiai adatok (4)

	Összlakosság	Cigány lakosság
Létszám	1999: 10 millió 2020: 9,6 millió	1994: 433 514 fő (4,4%-a a lakosságnak) 2020: 700 000 (7%-a a lakosságnak) 2050-re 1,2 -1,5 millió fő
Korszerinti összetétel	Gyermek: 17,7 % 40-59 éves: 25,6% 59 éven felüliek: 19,4%	Kétszer annyi gyermek: 37,8% Fele annyi 40-59 év közötti: 14,3% Negyed annyi 59 év feletti: 4,5%
Születések	9,9/1000 lakos	28,7/1000 cigány lakos Születésszám körükben is csökkenő tendenciát mutat.
Átlagos élettartam	1992: férfiak - 64,6 nők: 73,7	1991: a cigány férfiak 12,5, a nők 11,5 évvel előbb halnak
Várható élettartam	1996-ban: férfi 66,1 év, nő: 74,7 év	1996-Nők telepí körülmények között még korábban halnak
Halálzeti struktúra	Szív- és érrendszeri: 51% Daganatos: 23% Emésztőszervi: (májzsugor) 8% Erőszakos: 8 % Légzőrendszeri: 4%	1978-as adat: szív és érrendszeri mellett magas a perinatalis mortalitás, és előkelő helyen van az influenza, tüdőgyulladás, vesegyulladás, a tíz vezető halálok között megtalálható a bélhurut és egyéb hasmenéssel járó betegségek. Nem szerepel a májzsugor és a cukorbetegség a körükben.1998. infarktusban halnak meg a legtöbben.(Sz.Z.)
Területi eloszlás		Északi és keleti régióban 56 %-uk. Északi országgrészben minden 10-dik lakos cigány, dél-dunántúlon és a keleti országgrészben minden 15-dik, nyugatdunántúlon minden 50-dik. (Győr-Moson-Sopron és Vas megyében 1994-ben 13000-en éltek.)
Háztartások létszáma		Átlag: 4,47 fős háztartások!6% 1-3 fős, 62% nukleáris család (szülő-gyerm.)

Az összlakosság évi 1-3 ezrelékes fogyásával szemben évi 1-2 %-os a létszám növekedése a cigány lakosság körében annak ellenére, hogy a születésszabályozás eszközeivel egyre nagyobb arányban élnek. Habcsek László legújabb tanulmánya szerint 2050-ben már 1,2-1,5 milliós létszámuk mellett az iskoláskorú gyerekek közül minden negyedik cigány származású lesz. (inter-net-index roma)

Ma már csak részben igaz, hogy többgenerációs és bonyolult szerkezetű családokban élnek, mert a cigány háztartások kétharmada csak a szülőkből és a gyermekekből áll (un. nukleáris család)

Kétharmaduk az északi és keleti régióban él, megyénkben csak minden ötödik lakos cigány származású.

A legriasztóbb adat és a cigány lakosság rossz egészségi állapotát önmagában is minősíti, hogy élettartamuk 10-12 évvel rövidebb, mint a többségi társadalom tagjaié. A halálokokra vonatkozó korszerű statisztika nincs, feltehetően körükben is a szív- és érbetegségek állnak a vezető helyen. (5)

Epidemiológiai adatok

A második világháborút követő évtizedekben a magyar közegészségügy nagy figyelemmel követte megbetegedéseik alakulását. Kertai professzor a könyvében néhány sorban összegzi a korábbi állapotot: „a csecsemő és gyermekhalandóság magasabb volt, mint az országos halandóság, míg a morbiditásban különösen magas volt a scarlatina, az enterális fertőzés, (typhus abdominalis, dysenteria, hepatitis A), valamint az ascariosis, a pediculosis aránya és magas volt a deviánsok (alkoholisták, bűnözők) száma.” (2)

A 90-es évektől kevés adat áll rendelkezésre, ezért a tanulmány szerzői elsősorban egy-egy szakterület vezető képviselőinek megfigyeléseire és a viszonylag jól dokumentált szülészeti adatokra támaszkodhattak.

A többségi társadalomhoz képest magasabb perinatalis halandóság az anyák dohányzásával (63%-ük) és alacsony életkorával magyarázható. A magasabb csecsemő- és gyermekhalandóság a rosszabb szociális helyzet leképeződése, hasonlóan a körükben több koraszüléshez és terhességmegszakításhoz.

A fertőző betegségek elsősorban a telepí körülmények, de általában a rossz-szabbi higiénés viszonyok miatt továbbra is magasabbak a körükben. Terhesek hepatitis B szűrésének bevezetését követően fél százaléknál találtak pozitív leletet, s majdnem mindegyikük cigány származású volt. Az ételmérgezők és a rühesség nem gyakoribb a körükben, viszont a tetvesség és a TBC továbbra is problémát jelent más rossz szociális helyzetű csoportokhoz hasonlóan. A nők körében gyakoribb TBC-s fertőzést a családon belüli nehezebb helyzetükkel magyarázzák. (7. 5. 18.)

Iskolázatlanságukból adódik ijesztő tájékozatlanságuk a TBC-ről, az AIDS-ről, az oltások fontosságáról, s ebből valószínűsíthető a magas latens morbiditás is, mert láz és fájdalom esetén fordulnak első-sorban orvoshoz.

A nem fertőző betegségek közül az erős dohányzás miatt magas a tüdőtá-gulat és idült hörghurut előfordulása, a magas zsírtartalmú élelmiszerek fogyasztása pedig a szív- és érrendszeri betegségek előretörését segíti. A tüdő tisztás fibrózisa esetén a genetikai hajlam lehetőségét is felvetik. Szirtesi Zoltán dolgozatában még további betegségek esetén valószínűsíti az átöröklődés szerepét.

A genetikai megközelítéshez, a II. világháború szörnyűségei miatt, ma még sokan óvatosan közelítenek, pedig 1993-ig már közel 750 betegséget okozó gént ismertek fel és kiderült, hogy az átöröklés számos elterjedt betegségben szerepet játszik,

és ma már sok kutató mutáns géneket sejt minden hajlam mögött. (2)

Testmérési adatok

A szülő nőkre és a sorozáson résztvevő férfiakra vonatkozóan vannak adatok. Mindkét nemnél kisebb testsúlyt mértek. (3-5 kg-os különbség.) (4) A kisebb testsúly genetikai eredetét kizárták, egyértelműen életmódjukra (alultápláltság, dohányzás) vezették vissza. Szirtesi Zoltán még bővebben ír erről és további testmérési adatot sorol számunkra írt dolgozatában.

Szociológiai adatok

Az eddigi tényszerű, azaz „kemény” adatok elsősorban a szomatikus állapot leírására szolgáltak. A lelki és szociális jólét jellemzése már a „puhább” szociológiai módszereket, pl. megfigyelést, kérdésezést is igénylik, amelyekhez nélkülözhetetlen az érintett(ek) bevonása. Jelentőségük nagy, mert az egészségi állapotot 20%-ban meghatározó természeti környezet (vízminőség, veszélyes hulladék, légszennyezettség, csatornázottság..) és 50%-ban meghatározó életmód (kultúra) leírására és egyben az okok feltárására is szolgálnak.

Puporka és Zádori tanulmányának ebben a részében zömmel már a 90-es évekre vonatkozó adatokkal és közleményekkel találkozunk, melyek részben cigány csoportokra vonatkoztak, részben indirekt következtetések.

Lakóhely és kommunális szolgáltatások	1994-ben: 30,4 % város lakó, 9,1 % Budapesten él, 60,5 % községben, ebből 40% 1000 fő alatti településen. Telepi körülmények között él 14%-uk, 60 000 fő. (1997)
Lakások	90% saját tulajdonú házban/lakásban él, de a községekben 50 négy-szögöl a házhelyek átlagos területe, míg a többségi társadalomhoz tartozóké 300 négy-szögöl. A város lakók alacsony piaci értékű lakások tulajdonosai, vagy bérlakásban élnek. (díjhátralékok) NM 1993-as felmérése: 26% korszerű lakás (panel v. téglá, jó komforttényezők, korszerű fűtés), 52% kevésbé korszerű (alapozott vályog, közepes komfort, kéményes egyedi fűtés), 22% korszerűtlen (vályog, kevés komfort, kémény nélküli kályha)
Lakások laksűrűsége	14,1 % 5 m ² /fő alatti; 33,45% 5 -10 m ² / f ő 25,7% 11-15 mVfő; 16% 16 - 21m ² /fő; 10,8% 21 mVfő feletti
Jövedelem	NM 1991-es felmérése-90 % létminimum alatt él.
Iskolázottság	1993-ban 9% analfabéta, 1-2% érettségi, 0,3% főiskola vagy egyetem Nem cigány népesség: 0,28% analfabéta, 23% érettségi, 10% főiskola vagy egyetem.
Foglalkoztatottság,	35,8 %-os munkanélküliségi ráta (nem cigányok: 11,2%), északi és keleti régióban él 56%-uk, közülük 12,3% dolgozik.
Mentálhigiénés helyzet	Depressziós tünet együttes a cigányok körében is magas, hasonlóan a többi perifériára szorult réteggel.
Táplálkozás,	Megélhetési bűnözés léte és telepeken végzett vizsgálatok bizonyítják az alultápláltság létezését. A jobb módú családoknál viszont az egészséges embert kövérnek képzik, inkább a túltáplálás veszélye áll fenn. Magas zsír- és szénhidrát fogyasztás, rendszertelen étkezés.
Káros szenvedélyek	Becslések szerint több az alkohol-, drog- és nikotinfüggő, mint a többségi társadalomban. Egészségkárosító italokat fogyasztanak, előbb alakul ki drogfüggőség.
Környezetszennyezés	Iparosítás okozta környezetszennyezés területein nagy számban élnek. Szakképzetlenségük miatt munkahelyi ártalmaknak is jobban ki vannak (voltak) téve. Személtelpeken guberálnak.
Az eü. ellátás intézményei	Anyagi okok, közlekedési nehézségek és iskolázatlanságuk miatt az egészségügyi szolgáltatásokhoz a hozzáférhetőségük rosszabb, mint a többségi társadalom tagjainak.

Világjelenség az urbanizáció. A dán jóléti államban a lakosság 85%-a városban él. (28) Hazánkban a nem cigány lakosság egyharmada él községben, míg a cigányok közel kétharmada, és zömmel a minimális kommunális szolgáltatásokkal (víz, gáz, csatorna, hulladék és bevásárlási, kulturálódási lehetőségek) bíró aprófalvakban. Az újratelepedés (gettósodás) is tény. Közismert, hogy a Budapesten lakó és az 1000 lélekszámnál kisebb aprófalvakban élők születéskor várható élettartama közötti különbség két és fél év, vagy Budapest legrosszabb (VII.) és legjobb halandóságú (II.) kerületében a különbség öt év. (2) Tehát a cigányok rövidebb élettartama lakhelyükből is adódik. A lakásaik minősége Budapest környékén jobb, telepi körülmények között nem ritkán még a fűtés is hiányzik.

Iskolázottságuk sokat javult, hiszen 1971-ben még 75% analfabéta volt, húsz évvel később már ugyanennyien elvégezték az általános iskola 7-8 osztályát. A három anyanyelvi csoportban nagyok a különbségek. A beás és oláh cigányoknál 2-szer rosszabbak az arányok a magyar anyanyelvűekhez képest.

A tanulmány szerzői egy analfabéta és egy felsőfokú végzettségű állampolgár élettartama közti különbséget 20 év körülinek becsülik. A több munkalehetőség, a nagyobb jövedelem, a jobb higiénés környezet, a fizikailag kisebb terhelés, a több „egészségmagatartás információ” birtoklása mind felvethető magyarázatként. Az oktatás kiemelt szerepét a cigányok életminőségének javulásában ez a tény önmagában is bizonyítja. Nem véletlen, hogy legkorábban a pedagógusképzésben vezették be hazánkban a „cigányismeret” oktatását, és mi „egészségügyisek” csak most ébredünk. E kiadvány íróinak összetétele is ezt bizonyítja.

A szenvedélybetegségek gyakoribbak köztük. A nők között kevesebb a drog- és alkoholfüggő, de több a dohányos. 7 férfi drogfüggőre esik \ nő, míg a többségi társadalomban 4 férfi-1 nő az arány. A nőkkal szembeni családi elvárásokkal, nehezebb helyzetű magyarázható ez a különbség is. (5.7.18.20.)

Hazánkban, egy 1995-ben végzett felmérés szerint a felnőtt lakosság 30,6 %-a depressziós tünet-együttesről panaszkodott. (2) A 8 általánosnál kevesebbet végzettknél kétszeres arányt állapítottak meg. Ismerve a cigány lakosság iskolázottsági adatait, érthető a körükben is magasabbnak becsült előfordulási gyakoriság, amely a kiszolgáltatottsággal, az azonoságtudat gyengülésével, az előítéletes környezettel (társas támogatottság hiányzik), a cigányságon belül is elhatárolódó csoportok létével mind - mind össze-függésbe hozható.

Az alultápláltság tényéről már korábban tettem említést. A túltápláltsággal kórházi munkánk során mi is gyakran

találkoztunk. A betegágy mellett rendezett lakomák, majd a maradék sült húsok színpadias kidobása a szemébe, megerősítik, hogy körükben „a tehetőség jele a kövérség”. „Évszázados lemaradást igyekeznek behozni”, veti fel Pik Katalin szociológus.

A cigány lakosság egészét megbélyegző „cigánybűnözés” kifejezés kikopott ma már a belügyi-rendőri vezetők szóhasználatából, és pontos adatok sincsenek ma a bűnözés mértékéről. Az adatvédelmi törvény előírásai miatt nem tartják számon a börtönlakók etnikai hovatartozását. 1980-ban az Eötvös Lóránd Tudományegyetem kriminológiai tanszéke igazolta, hogy a cigányok körében nem magasabb a bűnözési arány, mint a szociálisan hasonló helyzetű retek körében. Mai becslések szerint a börtön-népességnek mintegy a fele cigány, azaz sokak véleménye szerint magasabb, mint a valódi cigány bűnelkövetők száma. A rendőrség és a többségi társadalom előítéletes szemléletével, diszkriminatív magatartásával magyarázzák ezt az arányeltolódást, amelyet egy 1996-97-es reprezentatív felmérés is alátámasztott. (9. 13.)

Örkény Antal: SIKERES ROMÁK

Köszönöm szépen a meghívást, és köszönöm az érdeklődést. Néhány szót szólnék először önmagáról, hogy ki is vagyok. Az ELTE Szociológiai Intézetben dolgozom már nagyon régen. Kb. 10 éve Csepeli György, és Székely Mária, Kovács András kollegáimmal készítettünk egy programot, ami most már önálló tanszék, ami egy ELTE-UNESCO kisebbség szociológiai program. Eredeti célja a programnak az, hogy (ez angol nyelven folyó program) a régió legkülönbözőbb országaiból verbuvált diákoknak, illetve Nyugatról jövő diákoknak megpróbálni a kisebbségek kapcsán kialakuló legkülönbözőbb szociológiai, szociálpszichológiai, jogi, antropológiai tudást átadni. Tehát tulajdonképpen, kvázi kisebbség szakértőket képezünk. Az angol nyelv azért van, mert sok nációból jövő diákok tanulnak nálunk, illetve megpróbáljuk a különböző országokban felgyűlt tapasztalatokat átadni számukra. Most az utóbbi néhány évben magyarul is tartunk kisebbség szociológiai képzést, illetve a Soros Alapítványnak köszönhetően idén elkezdünk egy romológiai képzést is csinálni. Aminek az ötlete nem tőlünk származik, hanem a Soros Alapítványtól, és Szuhaytól, hogy főiskolai tanárokat képezzünk romológiai ismeretekre. Akik aztán saját kurzusaikban akár, tisztán romológus kurzusok indításával tehetnek valamit azért, ami szerintem nem egy újdonság, amit mindannyian tudunk, hogy a Magyarországon fellelhető összefüggés menynyiségnek szignifikáns, döntő többsége pont a romákkal szemben mutatkozik meg. Ez ellen valamit mindenképpen érdemes tenni, és ebből a szempontból nagyon jó ötlet a dolog. Na most, ettől függetlenül nagyon szépen hangzik a dolog. Én magam nem vagyok sem roma szakértő, sem romológus. Ezt most csak azért mondom el, hogy amiről beszélek majd, az bár a romológianak a része, de az én kompetenciám ezen belül nagyon szűk, és ezt érdemes figyelembe venniük.

Az a címe az előadásomnak, hogy „Sikeres romák”. Azt tervezem, hogy két blokkból állna az előadásom, és ennek a második részét szentelném annak a kérdésnek, hogy mit is jelent sikeresnek lenni, illetve egyáltalában egy olyan kisebbség esetében, amely leginkább a köztudatban a sikertelenség szimbóluma, fellelhető-e a sikeresség. És ekkor ennek vannak-e speciális vonásai. Ezt különben nagyon fontos kérdésnek tartom. Sőt egyre fontosabb kérdésnek. Az előadásomban is elhangzik majd, hogy miért annak. Az is mutatja, hogy ez nagyon fontos kérdés, hogy általában a többségi társadalom részéről csodálkozást vált ki, mi az, hogy sikeres romák. Még talán a romák részéről is, ez még érdekesebb. Egy nagyon nagy ellenérzés mutatkozik a téma iránt, mondván, hogy miért beszélünk a sikerességről, amikor épp arról szól a történet, hogy milyen borzalmasan sikertelenek ma Magyarországon a romák. Tehát ilyen szempontból látszik, hogy maga a téma egy borzasztó konfliktusos téma. Az első felében az előadásomnak azonban egy sokkal tágabb dimenziót szeretnék jelzésszerűen és néhány szempont szerint megtárgyalni. Ez egy nagyon egyszerű kérdés, amiről talán már volt szó. Nevezetesen arról a kérdéstről szeretnék néhány szót áldozni az első felben, hogy ki is a roma. Mert ez egy fontos kérdés. És ezt, hogy ki a roma, ezt nagyon sokféle szempontból meg lehet közelíteni. Általában akiket, szerzőket említettek, akik előadást tartottak itt, azok szerintem egészen más irányból jutottak el ennek a kérdésnek a megtárgyalásához, mint mi. Mert ezek a Ladányitól kezdve a Szuhay-ig, szóval borzasztó erőteljes kritikai, szociológiai pozícióból már nagyon régóta foglalkoznak a magyarországi romák helyzetével. Abba a vitába semmiképp nem akartam belemenni, ami itt dúl, hogy ki melyik oldalon áll. A Kemény-féle, vagy a Ladányi-féle oldalon áll.

Mi nem külön elméletet képviselünk, mi egy megközelítésben különbözünk legfeljebb. Nevezetesen, ez egy szociálpszichológiai megközelítés, ez egy módszertani különbség. Ahonnan mi jövőnk, nem egy szociálpolitikai kritika, hanem a mi analógiánk. Első lépésünk a nemzeti identitás kérdése volt. Tehát a Csepeli György már a 80-as években is ezt kutatta, ebből publikált könyvet, és az életművének ez jelentette a fő vonulatát. A 90-es években már együtt végeztünk kutatásokat. Nagyon sok szociálpszichológiai, társadalomlélektani analógia mutatkozik meg, ahogy a nemzet kategória megszületik, és ahogy a roma kategória megszületik. Ezt csak azért tartom szerencsésnek, mert ha ebben a mezőben próbáljuk értelmezni, hogyan is épül fel a roma kategorizáció, milyen dimenziók mentén születik meg ez a kategorizáció, akkor ez nagyon analóg a nemzetre. Hiszen ebben is nagy viták vannak, a nemzet kérdésében. Két nagy iskola van. Az egyik, amelyik egy organikus nemzet felfogásban gondolkodik, aminek meg vannak az ideológiai vetületei, hogy ez mondjuk egy jó nacionalista ideológia, ami napjainkban Magyarországon fellelhető. Ez hozza az 1000 éves Magyarország példát. Ennek a történetiségnek a vonulatában felépíthető. Van egy másik iskola, aki azt mondja, hogy a nemzetnek semmi köze ehhez a Szent István- történehez. Itt egy XVIII. századi konstrukciós folyamatról van szó. Aminek az a lényege, hogy az egész nemzetfogalom egy konstrukció. És ebből a konstrukcióból következik a kategorizáció. És ebből következik minden probléma. Borzasztóan egyszerűen el lehet játszani egy játékban: hogy leülünk és alkotunk egy nemzetet. És akkor mi szükséges ehhez, hogy nemzetet alkossunk? Garantálom, hogy egy órán belül a nemzetünk tökéletesen fog működni. Mondjuk a névadástól kezdve, és akkor létrehozunk a megfelelő intézményeket, stb. Utána már hozza azokat a lélektani elemeket, hogy úgy gondoljuk, pl. rögtön kell nekünk egy terület, lezárjuk a határokat. Akik be akarnak jönni, azokat jól megbüntetjük, illetve, aki el akar menni, azt meg stigmatizáljuk. Ez egy nagyon analóg folyamat ahhoz, ahogy az etnikai csoport körül a kategorizációs folyamat létrejön.

Még egy nagyon személyes megjegyzés. Hiába mondjuk ezt, hogy egy nagyon szakmai irányból jutottunk el a roma kérdéshez. Azért persze ott vannak mögöttünk a Ladányik, Kemények, mindenki agyában ott van a szociológiában, hogy az ezredforduló magyar társadalmának a legfontosabb, legkényesebb, legdrámaibb társadalomproblémája, az a roma probléma. Ezen egy szociológus csak úgy nem mehet át. Főleg, hogy ha empirikus szociológus, mint amilyen én is

vagyok. A mindennapi életben ott vannak a jelei, ami már Önöket is érintheti szakmailag. Mostanában voltak élményeim egy szülészetben, a Rókus Kórházban. Mindegy, bármely kórházat lehet említeni. A Rókus Kórház azért ideális terep, ajánlom bárkinek, aki kutatni akarná az egészségügyben, mert ez nagyon vegyes kerület. Én nem tudtam, de a páciensek fele roma. Gyönyörűen jön át, amit Neményi Mária tanulmányában megírt. Semmi probléma nem volt, nagyon korrekten bántak a nőekkel, mégis: az a hangszín! Nem akarnám ezt egy túlfokozott szociális érzékenységnek a dimenziójába emelni, de van egy hangszín. És itt jön a kérdés, mert lehet, hogy ez a hangszín ugyan úgy irányul azokra a nőkre is, nem tudom megállapítani, akik alacsony státuszú, rossz körülmények közül jönnek. Itt jön a bonyodalom, hogy mi az a probléma, ami a romák ellen, a romaság kapcsán sztereotípiák stb., és mi az, ami nem nekik szól, hanem általában annak a közegnek, amit szociális közegnek hívhatunk. Példa, amit ugyancsak személyesen követek, amiről viszont már ellenőrzésünk is van, az a zámolyi romák esete. Gondolom, ezt nem tudták kikerülni, mint Tv-nézők, újság olvasók, hogy ezt megtapasztalják. Kielemeztük a sajtó visszhangját a dolognak. Tulajdonképpen semmi kivétnevalót nem lehet találni a sajtónak a zámolyi romák ügyében való „üzeneteiben”. Például azon a szinten, amit jó keményen, radikálisan a szociológus akar, durva kifejezések, durva sztereotípiák, azok a Magyar Nemzetben sem fordultak elő. Legalábbis a kódoló szerint, mert kódolták az anyagot. Látszólag a sajtó azért ezt tudja. Tehát a dolgok sokkal rejtettebbek. Ennek a rejtettségére nagyon jó adalék, hogy a Csepeli György próbált egy elemzést csinálni az elektronikus médiában megjelenő tudósításokban. Ahol megint csak a szavak szintjén nincs probléma. A TV2-t elemezte, ami amúgy nálunk is kijött, hogy ő szentelte a legtöbb időt a kérdésnek. Nagyon korrekten behívják Krasznai Józsefet, beszélgetnek, stb. Az a vizuális kontextus, amiben prezentálják a történetet, már tele van olyan sztereotipikus elemekkel, amelyeknek rejtett üzenete van. Azért mondom, hogy a probléma nagyon bonyolult, mert van egy felszíni része a dolognak, meg egy nem felszíni. Mert nagyon fontos része, az elhangzott szavak, stb., de vannak, pl. a rejtett elemek. A tekintetek, a finom reakciók stb. Tehát a szavak szintjén nem lehet kivétnevalót találni az orvosoknak és ápolóknak az eljárásában sem. Ezt akár tekinthetem sikernek is. Azért mondom, hogy ez nem feltétlenül hátrányos kritikai megjegyzés. Ugyanakkor, az, hogy hogyan látják a figurát, hogyan látják azt a nőt, és hogyan viselkednek vele, tehát ezek a viselkedés elemek, ezek már egy egészen más dimenziót mutatnak meg. Itt a probléma az, hogy amikor a magyarországi romákról beszélünk, akkor itt egy csoportról beszélünk. Mint bármely más csoport - erre mondtam példának a nemzetet, amely egy sokkal nagyobb csoport - a csoport tagság - az egy nagyon bonyolult kérdés. Az, hogy mitől válnak az emberek egy bizonyos csoport tagjává, és mik azok a folyamatok, amelyek a tagsággá válás során egyfajta identitást jelentenek. Említettem ezt az egész kategorizációt.

A csoport létrejöttének az egyik legfontosabb eleme az, hogy egy nevet kell adni a csoportnak. Mindig a név, minden csoportra, mindenféle etnikai csoportra ez működik. Ezek a nevek már önmagukban tartalmaznak pozitív és negatív jellemzőket, pozitív, és negatív érzelmeket, értékeket. A név mögött már különböző tartalmak húzódnak meg. Ami azonban még fontosabb az az önbesorolás és az önazonosság kérdése. Az önbesorolás, amikor az egyén elfogadja, vagy nem fogadja el, vállalja vagy nem vállalja, igényli vagy nem igényli az adott név alatt létező csoporthoz tartozást. Az önazonosítás pedig tulajdonképpen egy kollektív folyamat, amikor kialakulnak azok a jegyek, amely mentén az egyén önbesorolja magát, vagy nem sorolja be magát. Az etnikai kategorizáció egy folyamat, - és erre hangsúlyt helyeznék, hogy eléggé sok tényező, és rugalmas folyamat, ahogy az önazonosítás, és önbesorolás lezajlik. A konstrukciós elemeknek, a szubjektív elemeknek a jelentősége megnő. Mondjuk a másik nagy példa, az ellenpélda, a nemi csoportok. Az, hogy férfi, vágy nő vagyok, ott sokkal kisebb ezeknek a puha szubjektív, kulturális gyökerekből táplálkozó besorolási elemeknek a szerepe, de a férfi-nő, amely látszólag egy nagyon szép dichotóm kategória, ott is rengeteg finom alcsoport jöhet létre, akik átoperálják magukat, ezek nagyon megzavarják ezt a látszólag egyértelmű kategorizációt. És máris bizonyos érték feszültséget teremt a társadalomban. Akár a csoport tagja, akár a csoporton kívül lévőknek a reakcióiban is. Elmondanám azt a folyamatot, ahogy mi ezt az egész kategorizációs folyamatot megpróbáltuk megközelíteni. Egy vizsgálat, és ilyen szempontból az egész előadás, amit elmondok, az tulajdonképpen egy ilyen munkabeszámoló, mert erre a sikeres romák esetében is, egy kutatást indítottunk el, amely január-februárban fog igazában eljutni arra a szintre, hogy a terepunka lezajlódjon. Előzetesen nagyon sok fókuszcsoporthoz csináltunk. A fókuszcsoporthoz alapján próbáltuk létrehozni azt a fogalmi hálót, és azokat a dimenziókat, amely mentén kívánjuk a sikeres romák életútját, és mindennek a lelki-mentális aspektusait vizsgálni. Fókuszcsoporthoz próbáltuk rekonstruálni, hogy hogyan is működik ez a kategorizáció. Itt két dimenzió van egymás mellett. Ezen belül vannak al-dimenziók. A két dimenzió nem más, mint van egy külsődleges kategorizáció, és egy belsőleges kategorizáció. A csoporton belül, roma társadalmon belül létező kategorizáció, és létezik a többségi társadalomnak egy kategorizációja. Rögtön az a nagy dilemma, hogy a kettő átfedi-e egymást, vagy sem.

Nézzük meg, hogy mik az egyes komponensei az egyes kategorizációnak. Vegyük akkor először a külső kategorizációt, illetve a többségi társadalom felől történő kategorizációt. Ennek három nagy al-dimenziója létezik véleményünk szerint. Az egyik, amely a fizikai jegyek alapján sorolja be, vagy nem sorolja be az illetőt. Ez a romák esetében, és ezt próbáltuk a fókuszcsoporthoz is, ez nagyon erősen működik. Volt egy vizsgálatunk, amelyik ugyancsak ezt a problémát érintette, amelyben a magyarországi rendőröknek a roma képét próbáltuk rekonstruálni. Itt is egy alapvető kérdés volt, hogy honnan tudja egyáltalán, hogy ki is a roma. Aztán, hogyan látja, ha tudja, hogy ez a roma, hogy utána hogyan látja a problémát, és hogyan felelteti meg a saját munkájában. Ez a fizikai kategóriák mentén felépülő csoport azonosítás. A romák esetében alapvetően a bőrszín a domináns jellemző, de ez azonban nem elégséges, a szem szín, és a haj szín is nagyon fontos. Ez van a többségi kategorizációban. Ez egy bevett sztereotípiák. Akkor jön még, amely kitér egy másik kategória, egy másik dimenzióra a fizikáin túl, a szag. Tehát az izzadság szag, amely kitér már a higiénéjára. És akkor jön egy nagyon meglepő tény, ami számomra is nagyon meglepő volt, a fehér fog. Ez egy nagyon visszatérő történet volt, hogy fehér a romák foga. Tulajdonképpen ebbe a fizikai dimenzióba bejön a genetikai elem, tehát nem csak egyszerűen egy nem is tudom mire visszavezethető genetikai különbségről van szó. Tehát a fognak nem kellene fehérnek lenni, de ő náluk fehér a fog. Persze mondhatom azt, hogy lehet ennek igazsága, nem tudom. Itt valami speciális vonást a többség belevisz a fizikai leírásba, amely mögött már a másság dimenziója van. Az egész folyamatban arról van szó, hogy a másság dimenzióját akarják az emberek ezekkel a dolgokkal meghatározni. A következő szint már inkább érték tartó szint. Ez az ún. társadalmi jegyek. De hát ugye, a társadalmi többség nem semleges. Ebbe már nagyon komoly érték tartalmak vannak. Ugye erre mondják azt, hogy szegregált, telepeken laknak a romák, mondja a többség. Ez nem igaz ráadásul. Itt már látjuk, hogy erőteljes sztereotipikus, sőt előítéletes gondolkodás van. A vándorló életmód, az is borzasztó erőteljes, hogy nem képesek megtelepedni valahol. A szegénység, tehát aki roma, az szegény. Ez a legdöntőbb már, tulajdonképpen ezen a ponton nincs menekvés. És a családi nevek kapcsán is nagyon komoly, aminek szociális jellemzője van. Network elem van a családi nevekben. A Kolompárnak mindenképp romának kell lenni. Ez nem csak roma kérdés különben, hanem érvényes ez más kisebbségekre is. Ugyan ezt fel lehet állítani a magyarországi zsidókra, de mondjuk tót nevek is vannak. Vannak, ahol bizonyos komponensek hiányoznak. De pl. a fizikai megjelenés a romák esetében pont úgy, hogy a szája vonatkozóan pl. vannak nagyon erőteljes sztereotipikus nézetek. Aztán a harmadik dimenzió, amit mi a társadalom-lélektani

dimenzióknak hívunk. Ezek, hogy másképp kommunikálnak, ez a bazseváló roma, meg ilyen tudásaink vannak erről. Koldusok, hogy mindig koldul, ez nagyon erőteljes kategória. Akkor itt jön be a zene, hogy hihetetlen, ezek mindig zenélnek. Tartottunk múltkor egy konferenciát a gyűlölet beszédről, ott volt a Horváth Aladár, akit én nagyon tisztelek. És ő hozta fel, hogy igen, de azért ez roma identitás, mert, hogy akik politikusok lesznek, meg sikeresek lesznek, azok is azért a romaságukat pl. a zenélésben megtartják. Tehát, hogy mindenki hobbiból továbbra is zenél. Ez Aladár számára is fontos dimenzió volt. Az mondom, hogy a sztereotípiák, és kategorizáció esetében nagyon sokszor átfedés van a saját csoport, és a másik csoport esetében. Akkor jön az öltözködés, mint kulturális jelenség. Sajátos ruháik vannak, színesek ezek a ruhák stb. Akkor a viselkedés, hangosabbak, agresszívebbek. Az életstílusuk, ez az interaktív, állandóan nagy közösségi életet élnek. Ott jön be, hogy zenélnek, és akkor táncolnak. És vannak az arrogánsak, a lusták, és lehetne ezeket a lélektani elemeket sorolni. Vannak még itt durvábbak, a rendőrök esetében aztán olyanokat is tudtunk tesztelni, hogy dögevés. Ez borzalmas, hogy milyen volt. Tehát a magyar rendőrök nagy része egyet ért, hogy a romák pl. dögevők, ami teljesen értelmetlen, abszolút nem igaz. Ez minden szempontból egy értelmetlen állítás. Egy média hír, hogy találtak valahol egy közösséget, akik tényleg dögevők voltak. Ebből rögtön a többség kreált egy kategóriát. Mondom, ez egy nagyon jól működő kategorizáció, mert a magyarországi rendőrök, akik közül nem mind rasszista, mondjuk, akiket találtunk, azok közül nagyon sok az volt, 17 %, de azért nem mondanám, hogy rasszisták mind. De azért dögevőnek hívni valakit, az nagyon durva. Az tabu szeges, igenis. Ilyen alapon bármilyen eseményből lehet kreálni. Ha történik valami, pl. megöli a gyermekét, akkor a média nem felelős ezért, mert közli a hírt, a társadalom rögtön kreálhat rá egy kategorizációt, ami után a szétterjedése ennek borzasztó negatív hatásai lehetnek.

A másik, amely most a saját kategorizáció, tehát a belső kategorizáció. Ennek vannak belülről jövő, és a külvilággal való érintkezés dimenziójában létrejövő elemei. Van a roma, és van a magyar társadalom. Ha ezt elfogadom, akkor máris van egy kategorizációs dimenzióm, amely a másságnak az első szintje. Ebből még önmagában semmi nem következik, de már meg van a saját csoport. Akkor jön az, hogy a másik csoport által való elutasítás. Mi attól vagyunk romák, hogy a másik csoport minket elutasít, a másik csoport gyanakszik ránk. Tehát mi egy olyan csoport vagyunk, ami gyanakvást vált ki a többiekben. A másik csoport teljesen megtagad bennünket, kizár, elzár minket. Ezekből mind nagyon sokféle következmény fakadhat. A többségi előítéletek kreálnak minket saját csoporttá, és a diszkrimináció ugyan csak idetartozik még. Ez a többség relációjában működik. Amelynek különben van egy nagyon érdekes formája, amely a sikeres romák kapcsán fel fog merülni, ez a gyerekkorban ért élmények. Amikor először szembesül az illető azzal, hogy ő más, hogy őt romának tekint a társadalom. Ez egy végighúzódimenzió különben, és a többi, amiket felsoroltam, fizikai, szociológiai, társadalmilélektani, ott is van még egy, hogy bonyolítsam, egy dimenzió. Amikor a többség által konstruált kategorizációra a többség tagja azt mondja, hogy ez nem az én kategorizációm, hanem ez a többségé, amivel nincs kibúvóm, el kell fogadnom. Ez megint csak a rendőröknél borzasztó erőteljesen kijött. Amikor azt mondta a rendőr, hogy ő nem utálja a romákat, sőt tulajdonképpen még jól is bánik velük ahhoz képest, amit elvárna tőle. Mert ugye őt nyomja a többi rendőr, mondja, nyomja a társadalom, ez a legerősebb. O neki kell féken tartani a rendőreit, mint egy csahos kutyát, tulajdonképpen ráugranának a romákra, de ő visszatartja, és ne csodálkozzunk, mert az ő csahos kutyái tulajdonképpen a falu maga, aki nem bírja már ezt a viszonyt. Nem ő akarja. Ehhez képes önmagát, mint pozitív hőst állítja be, aki még leginkább próbálja magát függetleníteni attól a nyomástól, amely a többségi társadalom és a kollégái felől létrejön. A média egy újabb ok erre, mert a média meg lázít. A média meg roma párti. Ezt fölláztatja a falut, aki meg ellenkezően főleg aztán borzasztóan azt akarja, hogy csapjunk közéjük, és akkor jönnek az én rendőreim, na és akkor én, mint moderátor, megoldom a problémát. Nagyon bonyolult. Egy radikális kritikus szociológus mondhatja erre, hogy elfogadhatatlan. Ettől nem oldjuk meg a problémát. Azért érdekes ez a séma, mert a probléma megoldásához elvezethet. Látszik, hogy nagyon sok komponensből áll a történet. Ha ezt nem rekonstruáljuk, akkor nem találjuk meg azokat a pontokat. A létrejövő okokat kell kontrollálni, illetve azokat a tudati folyamatokat kell kontrollálni, amelyek megkonstruálják a különböző szerepeket, és különböző viselkedésmódokat. Ott hagytam abba, hogy a gyerekkor ez egy nagyon fontos a másság érzetének az első megjelenése, és az ennek kapcsán való első negatív élmények, nagyon fontos eleme ennek az egész inegrált kategorizációnak. És akkor vannak itt olyanok is, amelyek a csoporton belül létező saját kategorizációk. Az identitás vállalás: az nagyon fontos, hogy én magamat romának tartsam. Ettől önmagában részévé leszek ennek a csoportnak. Van temperamentum dimenzió, az érzelmek mentén van egy ilyen saját identitás-dimenzió, és van ennek egy nagyon szélsőséges fajtája, amely tulajdonképpen egy fajta szu-peregő, hogy mi jobbak is vagyunk. Tehát ez átfordulása a negatív hatásoknak. Nem csak, hogy roma vagyok, nem csak, hogy más vagyok, hanem mi jobbak is vagyunk. Mi tudjuk azt, hogy mi a család értéke, tudjuk mi az, hogy szeretni, a többiek nem tudják, stb. Ennek alapján lehet csinálni különböző tipológiákat.

Itt egy vizsgálatot mondanék el. Csepeli Gyuri kollégám épp a Szelényi vizsgálat anyagán próbálta megcsinálni. Nevezetesen, hogy ha ezt elfogadjuk, hogy a kategorizációnak van külső kategorizációja, és ezen belül vannak az altípusok, akkor fel lehet állítani egy olyan modellt, hogy a külvilág annak tartja, nem tartja annak, önmaga annak tartja, nem tartja. Ebből lehet csinálni kombinációs alapon egy ilyen modellt. Most folyik a Szelényi vizsgálat, vagyis most zajlott le, és most folyik a feldolgozás, amely több Közép-Európa országában próbálta vizsgálni a szegénységet és a romák helyzetét. Ezen belül most Csepeli György próbált egy olyan dimenziót beemelni, hogy hogyan működik ez a kategorizáció, hogyan függ össze más tényezőkkel. Úgy működik, hogy ez egy nagyon bonyolult logisztikai vizsgálat. Volt egy országos reprezentatív minta, ezen belül volt egy szegény minta, és ezen belül volt egy roma minta. Tehát három minta van végül. Az, hogy ki a szegény, ezen végtelenségig lehet vitatkozni. Másik frontvonalat említetek, a Férge és a Kolosi közötti hatalmas, ugyancsak magas színvonalú vitát. Itt a szegénység dimenzióját úgy próbálták meghatározni, hogy felsoroltak hat elemet. Ha a hatból kettő előfordult valakinél, akkor szegénynek tartották. A hat dimenzió a következők voltak: ha az épület, amiben lakik valaki, az instabil, vagyis ha összeomlás előtt áll az épület, akkor egészségtelenek a lakáskörülmények, tehát mondjuk vizesek a falak, meg beázik a tető stb. Az elégtelen táplálkozás, ez a harmadik dimenzió. A nem megfelelő ruházat, télen mondjuk trikóban jár, (ez is egy érdekes dimenzió, mert Amerikában figyeltem meg, hogy a diákok Kaliforniából jönnek, és télen pl. leginkább sortban és szandálban járnak, soha nem tudtam tulajdonképpen megérteni, hogy miért járnak sortban és szandálban. Aztán rájöttem, hogy ez egy amerikai mentalitás. Ugyanis ők azt hiszik, hogy le tudják győzni a természetet is, mert mindent le tudnak győzni. Úgy gondolják, hogy tudják kontrollálni a természetet, és ezért sortban és szandálban járnak. Mert azt mondják, hogy őket nem érinti a hideg.) ez csak egy kitérő volt, ez önmagában nem jelent semmit. Nincsen bűtorzat és a borzasztó laksűrűség, tehát, hogy a lakásban hányan laknak, ha sokan laknak a szobában, mondjuk 5-6-an, az már sok. Tehát ebből kellett kettő. Ebből aztán létrehozták a szegény mintát, és utána a roma mintát, amit három lépésben, a kérdésben szerepelt az, hogy az illető magát romának vallja-e, önazonosítás. Ezen kívül a kérdezőnek kellett az életmód (tehát az előbbi kategóriák) alapján minősíteni, hogy roma-e. Figyelembe kell venni, hogy a kérdezők maguk, (különben ez egy alul becsülés, mert, hogy azok általában nők, és fiatalok. Ebből következőleg magasabban műveltek, mint az átlagtársadalom, és nincs bennük talán annyi előítélet. Tehát ebből a szempontból egy örök

probléma. Ez már érinti, de nem megyek bele, a Kemény-féle vitát, hogy a kérdezőbiztos, ha minősíti, akkor az mennyire tükrözi az állástársadalmat. De még ezekkel a torzításokkal is azt mondhatjuk, hogy akiket ők annak tekintettek, azt tekintjük egy ilyen külsőleg kategorizált romának. És még egyszer megkeresték ezeket, és még egy kérdezőbiztos ugyan csak kategorizálta, hogy vajon az roma, vagy nem roma. Most ez nagyon érdekes, mert ebből lehetett csinálni egy olyat, hogy I-es kategorizáció, tehát egy külső kategorizáció, más nincsen, két külső kategorizáció, más nincsen, és két külső, meg egy belső kategorizáció. Ezt megnézték, hogy ez tulajdonképpen, hogyan függ össze a szegénységgel. A szegénység nagyon fontos kategorizációs attribútum, hogy a romák szegények. Na most az derült ki, hogy az I-es, és a 2-es külső kategorizációval, roma csoportnál is, roma csoportnál is a szegénység mértéke messze kisebb volt, mint a szegények esetében, akiknél lehetett mérni a szegénység mértékét. Tehát milyen mértékben szegény a szegény. Leválasztom a romákat és a szegényeket.

Ugye ez a nagy dilemma, hogy vannak a szegények, de nem romák, és vannak a szegények és romák. És akkor a szegénység szintjei különbözőek lehetnek. Van a szegény romákon belül az alcsoportok. Van négy csoportunk. Megnézni, hogy a különböző objektív paraméterek alapján mennyire tekinthető az illető szegénynek. Vagy mennyire magyarázza, hogy helyes-e a csoport besorolás. A szegénység nem magyarázza, ami azt jelenti, hogy nem igaz az állítás, hogy azért, mert valaki roma, azért mondjuk ő szegényebb, mint a nem roma szegény. Sőt, úgy tűnik empirikusan, hogy a nem roma szegények, a szegénység mértékében rosszabbul állnak, mint a külsőleg kategorizált romák. Ha száznak vesszük az egészet, a romákat, akkor az egyszeres kategorizáció volt 28%, a kétszeres külső az 27%, és 45% volt. De ez egy szegény mintából következik, az egész egy szegény mintából összetevődő csoportról van szó, aminek mondjuk a fele vállalta, tehát önmaga is vállalta, amikor mondjuk, a fele vállalta, csak azzá vált, egy külső kategorizáció által. A konklúzió az, ahol viszont önazonosítás is volt, tehát hármaskategorizáció volt, azok voltak a legszegényebbek. Akkor nagyon brutálisan azt mondanánk erre, hogy igazából ott vállalható a roma identitás, ahol már nincs mit veszteni. Ez tulajdonképpen a konklúzió.

Itt kapcsolódik össze a szegénység és a roma identitás. Aki tényleg a legszegényebb, az már a roma identitását is vállalja. Ami egyben azt is jelenti, ami átvezet a mobilitás tényérére, hogy ha valaki ki akar törni, akkor tagadnia kell. Ami borzasztó állítás különben, mert ezek után, ha a sikerről beszélünk, mondom, nagyon fontos tényező, akkor egy felől módszertanilag nagyon nehéz, mert nem találjuk meg a sikereseket. És feltételezzük, hogy vannak. Mert, ha azt mondjuk, hogy a romáknál van egy sztereotípiája, velük szemben, hogy nyomorultak, szegények. Ha kiderül, hogy itt valami probléma van a kategorizációval, mert a kategorizáció akarja őket benyomni szegénybe. Ebből nem következik az, hogy nem szegények. De nem biztos, hogy annyira szegények, mint amennyire a kategorizáció be akarja nyomni őket a szegények kategóriájába. Akkor én mondhatom azt joggal esetleg, hogy akkor keressük meg azokat a nem szegény romákat, vagy kevésbé szegény romákat, akiket én most sikeresnek hívok. De ez egy elég egyoldalú megközelítés a sikernek. Mert ugyanis ez egy döntő kérdés, és ez okozza, amikor mondjuk, összehasonlítjuk az amerikai feketékkel, számos dimenzióban nem is stimmel az átfedés. De az, biztos, hogy az amerikai feketék egy teljes társadalmat jelentenek. És ez kiderül már a Kemény-vizsgálatból is, meg a második Kemény-vizsgálatban is, hogy Magyarországon fő probléma az, hogy a magyarországi romák társadalma, ha tudnánk, hogy ki a roma, mert nem tudjuk, akkor nem jelent egy paralel társadalmat a többségi társadalom mellett, hanem ebben a kategorizációban ők lenn vannak. Mi tulajdonképpen ezt akarnánk széttörni, ezt a tudatot. Mert az akarnánk mondani, hogy van egy fajta paralel társadalom a roma társadalomban is, de mondjuk, hogy ennek az utóbbi 50 évben az egyetlen módja az volt, ha próbálja a saját identitását elveszteni, elvegyülni, tehát asszimilálódni magyarul, emiatt nagyon nehéz megtalálni a sikeres romákat Magyarországon. Emiatt a társadalom sem tudja vizionálni, hogy van egy ilyen, hogy van a roma társadalomban is olyan, aki követi a társadalom tagozódását. Ez vezetett át engem a sikerre.

A szociológusok körében, hogy a rendszerváltás hatásait, ha vizsgáljuk, az egyik legszenzitívabb dimenziója a rendszerváltás társadalmi hatásai elemzéseinek, az a mobilitás. A rendszerváltás önmagában egy társadalmi változás, akkor joggal mondom azt, hogy a rendszerváltás társadalmi megjelenése a mobilitás csatornáinak az átalakulásában és a mobilitás mértékének a megváltozásában kell, hogy szembesüljünk. Ez egy nagyon nagy terület a szociológiának, a mobilitás területén rengeteg elmélet van, és számos jól működő tesztelt dimenziója van. Az egyik rögtön az, hogy lefelé és felfelé. Itt ez megint csak megosztja a szociológusokat, hogy milyen mértékű a felfelé tartó, ki a felfelé mobil, és itt mindig általában a burzsoáziát, az új elitet, a polgárságot említik. A másik pedig, hogy kik a lefelé mobilak. Van egy másik kategória is, ami nem annyira kitalálható a szociológiai mobilitási szakirodalomban. De aki egy kicsit is foglalkozott szociológiával, ezt kívülről fújja. A strukturális és cirkuláris mobilitásnak a megkülönböztetése. Ugye a strukturális mobilitás az tulajdonképpen nem más, mint a rendszer, a társadalmi struktúra változásából következő mozgás. Mondok rá egy példát. Magyarország agrár országból 60-ra ipari társadalommá vált. Ha megnézzük a statisztikát, akkor látjuk, hogy 45-ben az agrár szféra többségben volt, 60-ban az agrár szféra már kisebbségben volt, az ipari szféra többségben volt. Mégpedig jelentős mértékben. Számos jelentés kimutatta, hogy gyakorlatilag Magyarország elérte azt, amit a tőkés fejlődés során átment országoknak mondjuk kellett 50-60 év, akár 100 év. Magyarország ez t 10 év alatt csinálta meg. Ebből jön egy harmadik dimenzió, amely ugyan csak nagyon fontos az inter- és intra. Tehát az én életemben bekövetkező mobilitás. Tehát én elkezdtem, mint varga, és a végén, mint miniszterelnök jövök ki, mondjuk, ez az intrageneráció. És van az inter, amikor az apám meg varga volt, de én már miniszterelnök vagyok. Ez a generációk közötti. Nagyon fontos különbség. Mert ha ezt a 10 évet nézzük, akkor egyszerűen nem is lehet inter, mert nincs rá idő. Az inter az egy teljes generáció szocializációját jelent. Tehát az én gyerekeim már, én már iskoláztatom a gyerekeimet, én már magasabbra viszem. Ez különben a világon mindenütt így van. A modern, növekedésre orientált nyugati modellben így van, hogy általában a szülők nem szívesen látják, hogy a gyerekeik alacsonyabb státuszba kerüljenek, mint ők. Még a sajátjukat sem látják szívesen, tehát én nem, de a gyerekeim az majd, ugye. Na most, azt jelenti az a 10 év, ami lezajlott, hogy egy hatalmas mértékű mobilitást okozott Magyarországon. Mégpedig intra-generációs mobilitást okozott. Ezt hívják strukturális mobilitásnak. Tehát a rendszer átalakulásából következő. Nincs kibúvó. Van egy másik, ami a cirkuláris. Ez egy sokkal bonyolultabb mozgás, hogy az esélyegyenlőség elve alapján, még ezen mozgásmennyiség fölött is lehetek sikeresebb, mert szerencsés az esélyegyenlőség nem teszi lehetővé, hogy akik fenn vannak, a saját gyerekeiket teljes mértékben státusz átörökítsék (szép magyar szóval). Emiatt van egyféle lefelé mobilitás, és akkor ennek a helyére be lehet kerülni. Általában azt mondja az irodalom, hogy az egyik az egy modernizációs mobilitás. A cirkuláris mobilitás mutatja, hogy a világ mennyire nyitott. Mert az esélyegyenlőség mértéke milyen mértékű. Mert az, hogy a parasztközből munkások lettek, ez még nem az esélyegyenlőség növekedése, ez egyszerűen a rendszer átalakulása. Nincs szükség annyi parasztra, és sokkal több munkásra van szükség. Erre jön rá a plusz mobilitás, a cirkuláris, ami a nyitottságát érzékelteti.

Na most az a kérdés, hogy itt mi történik 90 után. Tehát lezajlik egy mobilitás az 50-60-as években, ez úgy konszolidálódik, lecsökken. Mondhatnánk, hogy konzervatívvá is válik a magyar társadalom a mobilitás mértékét nézve. 90-ben

mindenfélképpen beindul, az egyenlőtlenségek megnőnek, ezt ma már tudjuk 10 év távlatában, amely feltételezi, hogy elég nagy mértékű mobilitás zajlott le az elmúlt 10 évben. A strukturális mobilitásnak tulajdonképpen szoros kapcsolata van civilizatórikus fejlődéssel is. Hívhatjuk egyszerre modernizációnak, de mondhatjuk azt, ami már egy bizonyos szoros kapcsolat van, hogy maga ez a civilizatórikus fejlődés is kikényszerít egy mobilitást, egy mozgást. Akár települési mozgást, lakás-mozgást stb. Ebből a szempontból, a kádárizmus alatt sok szempontból Magyarország egy hatalmas civilizatórikus fejlődésen ment keresztül. Amely persze ellentmondásos, mert mondjuk, pl. a lakótelepek ennek a következménye, amely akkor civilizatórikus fejlődés volt, ma egy átok a fejünk felett. Az a kérdés, mi történt a romákkal. (Ha tudnánk, hogy ki a roma.) Egyfelől ugye, az irodalom azt mutatja, hogy a romák esetében is egy borzasztó erőteljes civilizatórikus fejlődés zajlott le a 60-70-80-as években. Ez a jó hír. Ugye ezt lehet számos dimenzió mentén vizsgálni, a Kemények vizsgálatának, ennek a strukturális mobilitásnak, amit említettem, az egyik paramétere az, hogy tudás tőke. Tehát átalakítja a tőke a társadalmi tőkét. A tudás tőkén belül az iskolai végzettség mértéke teljesen átalakul. Világos, hogy ebben a modernizációs strukturális mobilitási időszakban az általános iskola először egységesen általánossá válik, majd a középfokú képzés is általánossá válik. A Kemények vizsgálatai bizonyítják, hogy egyfelől a magyarországi romák, amelyek a 60-as években is még elképesztő távolságra álltak az iskolai végzettség tekintetében az un. többségi társadalomtól 70-90 között, ugye a két felvétel időpontja között, az iskolai végzettségben egy elképesztő javulás mutatkozik meg a magyarországi romák esetében, amely azonban már az alapfokú végzettséget jelenti. Mindig vannak, akik kiesnek a statisztikai állításból, tehát a be nem fejezett általános iskola stb. A foglalkoztatásban bizonyos állandó foglalkozásuk lett a romáknak, munkahelyük lett, a lakáskörülményeik megváltoztak, a különböző cigány telepek felszámolására tett kísérletek. Erre megint lehet tenni kritikai állításokat, nagyon jelentős mértékben megmaradt egy nagy számú roma társadalom, amelyik telepeken lakik, mégis a többségi társadalom már nem telepeken lakik. Másfelől a telepekre is elért az a fajta civilizatórikus, modernizációs hatás, hogy infrastruktúra azért mégis csak ezeken a telepeken is kezdett kialakulni. Nem kell idealizálni a viszonyokat a telepeken. Csak azt mondom, hogy a lakáskörülményekben is kimutathatóan jelentős változások álltak be ebben az időszakban.

Ettől függetlenül azért soha nem lehet elfeledkezni arról, hogy ez nem csak roma kérdés, a kényszer eleme. Az egész strukturális mobilitási folyamat mögött egy hatalmas kényszer mobilitás zajlik. A romák számára is nem egy felvállalt, hanem talán még erőteljesebben kényszerítő, hiszen ők még a magyar agrár társadalomhoz képest is egy más fajta kategorizációt jelentettek. Ugye, volt a magyar paraszt, akit beviszünk a városba, akit beviszünk az iparba, majd mi csinálunk belőle munkást. Ehhez képest a roma kategorizáció, ez a vándor roma, aki ide-oda vándorol az országban, na aztán őket végképp letelepítjük. Itt egy kényszer civilizatórikus nyomás volt a romákon. Számos ellentmondással. Mondjuk, hogy ha például a lakáskörülmények javultak, viszont a „Cs” lakások felépültek, ugyan csak kvázi telepeket alkottak. Tehát magukban hordták azokat az elemeket, amely később akár újabb konfliktusok forrását okozhatja. Tehát munkahelyet a romáknak, főleg az iparban. De nem ad mögé lakóhely mobilitást. Az ingázás a roma társadalomban (másokat is érintett), aminek nagyon nagy a következménye, mert az ingázó életforma nagyon csökkentette az esélyeket a második gazdaságban. Már is jövedelemvesztés áll fenn. Ami látszólag modernizációs érték, mert végre a gyárban dolgozik az alapfokú végzettséggel rendelkező roma férfi, ez látszólag pozitív. Ugyanakkor más szempontból nagyon komoly negatív hatásai vannak. Hiszen nem tud betelepülni, tehát ingázni fog. Ez a kétlakóság a második gazdaságban gyengíti. És nem csak az agrár második gazdaságban, hanem az iparban is, hiszen vissza kell mennie. Tehát nem tud igazából olyan GMK-zós szakmunkát vállalni, mint mondjuk a nem roma társa. A második gazdaság nem fekete, az egy legális, a fekete viszont tényleg fekete. Az mindig a bűn határán mozog. Az mégis csak közhely ma már, hogy az iskolai végzettségben az alapfok vált általánossá, amely egyben be is rekesztette, be is zárta a továbbtanulást. Az oktatási olló. A strukturális mobilitás a romák oktatási színvonala javult, az osztálytársadalom is javult. Ez érinti a romákat. Viszont az olló is kitágult közben, mert az osztálytársadalomnak az oktatási színvonala jobban javult, és a középfok felé javult, de a romáknál alapfok szintjén javult, illetve le is zárult. Tehát be is rekeszti őket. Tulajdonképpen kvázi ez a mobilitás a romák számára, jön a döntő probléma, a romák számára egy speciális társadalmi lételemet jelölt ki, mint a civilizatórikus fejlődésnek a végcélja. Ez alacsony képzettségű, rossz fizikai munkáknak az elvégzése. Ami hasonló kategorizáció, vagy stigmatizációs veszélyt rejt magában, mint idézőjelben, a zenész roma ugye. Az egy folklorisztikus különbség. Igen, hát a romák azok tudnak zenélni, zenéljenek. Ha nem tudnak zenélni, akkor menjenek el utcát seprni, menjenek el nehéz fizikai munkára. Ez az ő sorsuk.

Ezen a ponton máris belép az a kategorizációs folyamat, amiről már az elején szóltam. És akkor ezen a ponton jön be a rendszerváltással az a drámai fordulat, ami a rendszerváltás által megindított mobilitási folyamatokat érinti. Nevezetesen pont azok a munkahelyek szűnnek meg, ahol a romák többségében eddig foglalkoztatást találtak. Tehát a munkanélküliség rögtön eléri őket. A különböző monetáris piacnak, meg a különböző támogatási rendszereknek a piacosodásával megszűnik az a védőháló is, tehát a lakásaikat kezdik elveszíteni, mert nem tudják fizetni a törlesztőt, mert a törlesztő kamatok fölemelkednek, és a telepesezés folyamata drámaian megnő. Nem lehet tudni, hogy mennyien vannak telepen egyáltalán, de azt tudják nagyjából, hogy mennyi roma van ma Magyarországon. A múltkor azt olvastam, egészen megdöbbentett, hogy 100000 azoknak a létszáma, akik kifejezetten cigánytelepeken laknak. Egy részt, hogy ez igaz, vagy nem igaz, azt nem tudom. Az a lényeg, hogy sokan vannak, ami mutatja, hogy ez egy decivilizatórikus momentum. Ez az egész folyamat, és ebben a folyamatban próbáljuk mi most megtalálni a sikeresség elemeit.

Itt, amit tudok erről mondani röviden, azok inkább a fókusz csoportoknak az eredményei. Az eddigi elemzéseink, interjúink, és fókusz csoportjaink alapján feltételezve, hogy igenis van egy olyan szegmense a roma társadalomnak, aki ebben a folyamatban, mert van egy másik folyamat is, ami elindította a lehetőségeket, a felfelé mobilitást, a magánszférának a kialakulása, a piacgazdaság kialakulása, és persze, szerintem a zenész cigány csoporthoz hasonló tünet a politikai cigány csoport, ez is egy szubkultúra szerintem. Minket nem igazán ez érdekel, bár nagyon fontos dolog, de ebből a szempontból nem egyenlő a zenész cigánnyal. A zenész cigány csoport az egy végállomás és nincs hatása. Az egy piacfüggő, a zenész cigány csoportnak a száma véges. Ahány vendéglátóhely van, és amelyik igényli, annyi a zenész cigány. És egy exkluzív klub gyakorlatilag, ráadásul a családi örökítés által még a cirkuláris mobilitás hiányzik belőle. Ha van növekedés, akkor van strukturális, ha nincs, akkor nincs is benne mobilitás. A roma politikai, az szerintem hatásában mindenképp egy borzasztó erőteljesen az egész roma társadalom felé mintát adó, és szívó hatást is gyakorló. Az alacsony szinten lévőknél érdekes, mert borzasztó nagy a politikai tétje a történetnek, mint az OCÓ-k, meg ezekbe bejutni. De mondjuk más szinten azok borzasztó érdekesek. Teljesen független attól, hogy mi folyik a politikában. A helyi problémákban vannak benne. Tulajdonképpen nagyon erősen próbálnak érdekérvényesítést, lobbizást a helyi roma vállalkozónak például. Ahol most voltunk egy faluban, kiderült, hogy a két pasi, szerintem 8 általánosuk volt, a két helyi önkormányzati tisztviselőnek. Az utóbbi időben beadtak 43 pályázatot, ezeken belül 15 roma gyerekek szereztek szakmunkásképző, vagy szakközépiskolába való ösztöndíjat. Erre mondom, hogy itt fantasztikus dolgok zajlanak helyi szinten. Ebben sem egységes

a dolog, de mindenféleképpen egy mobilitási csatorna, ezt főntartom. Az a pasi, aki ezt csinálja abban faluba, az egy mintát jelent a többiek számára. Mert ugyanis, mi azt mondjuk, - mondom, ez nincs megalapozva empirikusan egyáltalában, inkább csak spekuláció - mi azt mondjuk, hogy a sikeres romák. Nagyon relatív, hogy mi a sikeres, mert a sikerességre azt mondjuk, hogy tulajdonképpen akinek már középfokú végzettsége van, azt mi már sikeresnek tekintjük. Szubjektíve az is sikeres lehet, aki vályogvető, de szereti a munkáját és baromi boldogan meg tud élni a munkájából. Tehát ez is egy siker. Ezért minket sokan támadnak.

Mi tulajdonképpen nem azokat akarjuk vizsgálni, akiket látunk, és a nagy nyilvánosságban megjelenő roma karriereket, hanem ezeket a kis sikereket is szeretnénk vizsgálni. Azt mondjuk, hogy ennek vannak külső és belső feltételei. A külső feltételrendszer körül az egyik legfontosabb, hogy a kibocsátó családban valami motiváció alakuljon ki az előrejutásra, és alapvetően a továbbtanulásra. Az iskola ugyanis ebben a mobilitásban, és sikerben a modern társadalomba döntő szerepet játszik. Hiszen az iskola jelöli ki alapvetően a mobilitási pályákra való kerülés esélyét. Azt tapasztaltuk, hogy a családban ez a kibocsátó ez a hiteles motiváció az iskola fontosságának felismerése. Valami fajta egy lépcsős mobilitásnak az előfordulása. Tehát maga az előrejutás, és ennek az élménye, tapasztalata, mintája az előző generációban. Ez borzasztó erős, amely valamely szinten megőrződik. Akár egy narratívában, akár egy tényleges sikerben, akár egy mesészerű narratívában, hogy volt nekünk valaki, aki már sokra vitte, mert ő már eljutott Vácra, és ott nem tudom én, mit csinált stb., ezeknek borzasztó nagy jelentősége van. A következő szempont a tágabb környezet. Tehát van a család, ami a szűkebb környezet. Itt azt tapasztaljuk, ami egy hipotézis, hogy az etnikailag vegyes összetétele a lakóhelynek jelentős mértékben segíti a mobilitást. És főleg, hogy ez az etnikailag vegyes összetétel hordoz olyan értékeket, amilyen az előrejutás, gyarapodás, a perspektíva. Tehát, ha abban a miliőben van perspektíva tudat, és eléggé vegyes a miliő, akkor azt feltételezzük, hogy ez jelentős mértékben segíti az előrejutást, mobilitást, és tompítja a kizárást a szegregálást a „mi majd előrejutunk, de ti nélkületek” című attitűdöt. Ezt lehet nagyon primitíven mondani, hogy Nyugat-Magyarországon, ahol van általában perspektíva tudat, mert van perspektíva, ott a romák helyzete radikálisan különbözik mondjuk Észak-kelettől, ahol általában nincsen perspektíva tudat. Akkor mitől lenne a romáknak. De a vegyest is nagyon fontosnak tartjuk. Miközben a vegyes persze egy ellentétes hatást kiváltó dolog, amit az interjúkból tapasztaltunk. Mert, ha mondjuk a roma interjúalanyaink, akik sikeresek voltak, ilyen vegyes miliőben laktak, akkor a mindennapi konfliktus az iskolában erőteljesebb volt. Hiszen volt az iskolában egy többségi csoport, aki nem roma volt, akitől az ő irányában sokkal több az inzultus, mint akik szegregált iskolába járnának. Aki csak romák közé jár, az etnikai konfliktusoknak a valószínűsége lecsökken, hiszen nincsen nem roma abban az iskolában. Maga az iskola persze teljesen szegregálja és kizárja az illetőt. A szegregált iskolák az a romák teljes kizárásához vezet. Ugyanakkor, ha valaki vegyes etnikai összetételű iskolában tanul, akkor nagyobb annak a valószínűsége, hogy az osztálytársaitól megkülönböztetést, és stigmatizációt kap. Tehát ez egy kicsit ilyen paradoxon.

Végül pedig, ami ugyancsak talán egy kicsit közhely, hogy a társadalomnak az integratív képessége szükségeltetik. Tehát, hogy nyitott legyen a többségi társadalom, mint olyan. Tehát van a család, a szűkebb környezet, és az egész társadalom valami fajta nyitottságot, beilleszkedést az integrációra való készséget mutasson. Zsákutcának tekintjük ugyanakkor azt, amikor speciális státusz pozíciókat akar kijelölni a többségi társadalom a romák számára. Az a lényeg, ha a romákat úgy akarja integrálni, hogy megnyitja számára azokat a mobilitási csatornákat, amelyek a saját számára is nyitva állnak, és ezt fontosnak is tartja, akkor ezt tekintjük a sikerességnek. Míg a másik esetben viszont egy szegregált státusz fog hozzátapadni. Vannak azok, akik a belső személyiség és személyiség fejlődéshez kapcsolódóakat találtak mi. Amelyekben vannak ilyenek, mint a belülről irányítottságnak a megjelenése, az önanalizáló-cíós, autentikus személyiség, a megküzdési stratégiák jegyei, a kihívások. Ezek a személyiségjegyek. Ami nagyon érdekes, amit eddig találtunk, ami különben a külső és a belső között is van, hogy minden sikeres interjúalanyunk esetében találtunk a többségi társadalomból valakit, aki segítette. Tehát vannak a segítők. Egy tanár, egy pap, egy orvos, valaki, aki felismerte. Nekem nagyon tetszett ez a Soros alapítványi ötlet, hogy ösztöndíjat adni a diáknak és a tanároknak is. Az, hogy a társadalom legyen integratív, nagyon szépen hangzik. Ezt meg kell személyesíteni, ehhez konkrét emberek kellene. De mondjuk, egy védőnő pont olyan fontos lehet, hogy közelítsek ehhez a területhez. Aki számára fontos, nem anyagi okokból, fontos az, hogy segítse. Ezek a segítő figurák borzasztó fontosak. Na most a siker áránál még annyit mondanék, hogy ez a fajta identitás, amikor az asszimiláció nagyon könnyen átfordulhat negatív identitásba. Ami még talán semleges, de öngyűlöletbe is. Ugye ez a stig-matizációnak a következménye, és ennek az egész kategórizációs folyamatnak a következménye. Akkor nagyon könnyen egy fenyegetettség tudat jöhet létre, amely beszorítja az illetőt egy asszimilációs stratégiába.

Úgy tűnik, hogy ez eddig legalábbis, minden alanyunk esetében igaz, hogy először egy eltávolodás zajlik le, egy asszimilációs folyamat zajlik le, amelyből egy második lépcsőben kialakulhat egy kettős identitás, de az már egy olyan, hogy konstruál magának egy identitást. Amelyet ő nem mindig oszt meg, ez borzasztó érdekes dinamika, hogy milyen életszférákban vállalja fel a két identitását együtt, milyen identitásban külön-külön. Nagyon bonyolult identitás tér jön létre, és ezt akarnánk mi vizsgálni igazából. Hogyan működtek ezek a sikeres romák ezeket a különböző identitás komponenseiket, milyen szintéren mit használnak. Ez egy borzasztó nagy konfliktus, hogyan képesek ezt a nagy konfliktust kezelni. A roma politikus szereplők tökéjének - mondjuk - kifejezetten ez az értelme, amúgy is. Ezt lehet jól is meg rosszul is játszani. Világos, hogy ők a roma identitásukat viszik a piacra, amiből rengeteg konfliktus támad viszont. A frakció háborúknak ez az egyik fő oka, hogy mindegyik megpróbálja univerzálissá tenni a saját identitását, miközben nincs univerzális roma identitás, és egységes roma identitás. Mint a politika szereplőjének, az az érdekem, hogy az enyémet fogadtassam el. Tehát, ha másikat kezdenek el, akkor ezt kizárom, és máris ott vagyok, hogy hatalmas konfliktusok vannak a politikai mezőben. Amikor 600 embert akarunk megkérdezni, pont az érdekel, hogy pl. roma vállalkozó vagyok, akkor szerepet játszik-e az én vállalkozási filozófiámban, és a praxisomban az, hogy nekem lehet egy ilyen network-öm, meg egy olyan network-öm, hogy kijátszom-e a kettőt egymással. Nem lehet ezt eldönteni. De az sem baj, ha én, mint roma, egy roma network-öt építék. Nagyon fontos elem a megbízhatóság. Egyszerűen nem csak a pénz beszél, amikor vállalkozó vagyok, hanem a hitelképességem megfelelő, hogy bízik bennem az üzletfelem. Lehetséges, hogy a roma azt fogja mondani, hogy én, mint roma, ha vállalom a roma identitásomat, egy másik roma, az majd bennem jobban fog bízni, mint a nem romában. Ez máris egy üzleti haszon lehet.

Gyukits György: Nekem lenne egy kérdésem: volt ez a rendőrvizsgálat, amit említett az elején. Azt nem nézték-e véletlenül, hogy amikor ugye beszélt arról, hogy ki milyen identitásának vallja magát, és ő roma identitásának vallja magát, de a rendőr nem azonosítja be romának, viszont ez utólag kiderül, hogy ő roma. A bánásmódban ez mit jelent?

Örkény Antal: Ez egy olyan devianciaként fordul elő. Nem kérdeztük, de az a tapasztalatunk, hogy a rendőr úgy gondolja,

hogy ő maximálisan tudja azonosítani. Amit kérdeztél, arra van példa. A rendőr hozzáállása az, hogy ő 100%-ig tudja, mert tudja azokat a kategorizációkat, és el is mondja, amelyekkel beazonosítja az illetőt romának, függetlenül attól, hogy roma, vagy nem roma. Mélyen hisz abban, hogy van roma bűnözős. Lát egy romát, és úgy tekinti, mint potenciális bűnözőt. Tehát jön vele szembe egy roma, mivel szerinte a bűnözés a romák attribúciójának az egyik legfontosabb eleme, bármilyen roma jön vele szembe, az potenciális bűnöző. Tulajdonképpen csak idő kérdése. Tehát következképpen, mindenkit bezárna, mert akkor megelőzné a bűnt, és ezzel még jót is tennie a társadalomnak. Az, hogy utólag kiderül, hogy roma...

Gyukits György: T ehát mondjuk, rasszjegyek alapján próbál azonosítani. Mondjuk, kiderül, hogy egy szőke, kék szemű és mégis roma.

Örkény Antal: Ezt mi nem kérdeztük. Azt hiszem kb. 2000 rendőrt kérdeztünk meg, erre alapult az egész vizsgálat. De az biztos, hogy az egész kategorizációs kérdésnek semmi köze igazából az objektív valósághoz. Észak-Kelet Magyarországon, ahol ez a fajta szegregáció, és minden fajta más dolog kvázi, egyértelműsíti, hogy ki a roma, a rendőrök is sokkal magabiztosabbak. A mintánk olyan volt, hogy volt benne roma sűrű megye, és roma ritka (így hívtuk). Ahol sok roma lakik, és ahol kevés roma lakik. Voltak ilyen megyék, és voltak budapesti kerületek. Mert ugye tudjuk, hogy a II. kerületben valószínűleg romákat nem találunk, maximum sikeres romákat, de általában romák nem nagyon laknak ott. És az derült ki, hogy az egész attitűdnek a magabiztossága, és egyértelműsége Nyugaton sokkal gyengébb volt. Ahol viszont ezek a kategorizációk sokkal bevettebbek, általánosíthatóbbak, jobban működnek, ott viszont, pl. egy roma sűrű észak-keleti megyében, ott dűl. Mondjuk a rasszizmus, vagy előítéletesség, a rendőrök többségére igaz. Ennek az értéke szignifikánsan magasabb volt Északkeleten, mint Nyugaton, amely mögött nem feltétlen az van, hogy Nyugat, csak az, kulturáltabb. A bizonytalanság, tehát ha bizonytalanodom már, akkor kihát az értékrendszerre. Ha nem tudom megállapítani, hogy ez, vagy az, roma, akkor a negatív sztereotípiámban is sokkal több olyan élmény érhet, amikor valakit leromáztam, és nem mondja magáról, hogy roma, vagy nem romáztam le, és mégis kiderült, hogy roma. Ez bizonytalanságot okozhat.

Gyukits György: Mondjuk, ez az egészségügyben sokkal gyakoribb dolog lehet. Lehet, hogy a rendőrségnél nem, de az egészségügyben igen.

Örkény Antal: Ez egy konkrét felkérés volt az akkori belügyminiszter részéről, akit Kuncze Gábornak hívtak. Mi szívesen, akkor is felajánlottuk, egyfelől a dolgot ki lehetett volna terjeszteni. Akkor is próbáltunk ez ügyben, Erdélyben lépni, hogy csináljuk meg, ugyanezt paralelben más országokban. Vagy pedig másik irányban is lehet csinálni, más foglalkozásokban vizsgálni. Mert szerintem a bírók esetében, hallom, ott nem találunk sokkal gyengébb összefüggéseket. Ha a mélyét megnézzük, a magyar bírói kar, ügyészi kar... Neményi Mari egészen más módszerrel csinálta a védőnők, orvosok vizsgálatát. Van valami áthallása. Itt a módszerünk megint csak az volt, és nem akartam magunkat túldicsérni, egyszerűen lementünk. Ha jól emlékszem Debrecen után volt a falu, és elbeszélgettünk a rendőrökkel, és abból csináltuk a kérdéseinket, nem gatyáztunk. Szóval mi nem kitaláltuk. Az ember jóérzéssel le sem írja ezeket, de ezek olyan jól működtek, hogy le voltunk nyugóvze. Szóval olyan brutális kategorizációk működtek, amiket nem lehet elképzelni. Sikeres romákról. 3 vagy 4 fókuszcsoporth volt. Az interjúkat megint arra használtuk, hogy csináltunk egy kérdőívet, amely már tartalmazza az általunk tipikusnak vélhető válaszokat, problémákat stb. És akkor ezt akarjuk lekérdezni 600 emberen. Tehát nincs még igazából tipológiánk. Ez a probléma.

Zádori Zsolt: Volt egy ilyen hólabdás vizsgálat, amit a Kisebbségkutató-ban csináltak a vállalkozókkal. De hát, ugye ez a network probléma. Tényleg csak azokat, ahol volt személyes ismeretség, 10-15 ember, és azoknak az ismerősei. Az egy viszonylag zárt kör. Meg egy típusú történetek nagyjából.

Örkény Antal: Az egy nagyon reménytelen történet. Mert ugye, olyan mértékű az asszimiláció, hogy először arról volt szó, hogy a Szelényi-féle vizsgálatba berakunk egy kérdést, hogy nevezzen meg a roma illető olyan személyt, név és cím, akit ő sikeresnek tart. Na ezt rögtön megfúrta talán az ombuds-man, nem tudom pontosan. Akkor erről lemondunk, és megkérdeztük, hogy tud-e, egyáltalán, ismer-e olyat, aki sikeres. Ezt most tudjuk. Az volt a tervünk, hogy lemegyünk az illetőhöz újra, és kvázi, egy újbóli megkeresésben, és ott elkérjük tőle a címet, és utána megkeressük azokat a sikereseket. De ez sem működik, és magában ez az egész Szelényi-vizsgálatban a probléma az, hogy nagyon kevés a roma maga. Pedig fölsúlyozták a szegényeket, még így is nagyon kevés a roma. Ez sem jön be. Egyelőre úgy tűnik, hogy mégis csak megyünk a hólabda fele, ott pedig ott az a kérdés, hogy hogyan lehet a net-work-öket átmeteszni. Akkor ugye olyan sok kezdőpontot kell kijelölni, amely kezdőpontok által meghatározott network-ök elkezdik egymást átfedni. De továbbra is, abban pesszimista vagyok, hogy a kérdésekre tudunk-e a végén válaszolni. Tehát itt mennyiségi, vagy strukturális, ilyen típusokat nem nagyon lehet, inkább folyamatokat lehet tesztelni. Nem fogjuk tudni megmondani ebből a vizsgálatból, hogy egyáltalán hányan vannak sikeresek, milyen szférában sikeresek, milyen szférában nem sikeresek, mert ehhez kellene egy reprezentatív vizsgálat, amihez egyáltalán nem látjuk a szempontokat. Köszönöm, hogy meghallgattak.

Rozsos Erzsébet:

A BETEGEK JOGAI AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN

1. Bioetikai alapelvek és érvényesülésük az egészségügyi ellátásban

- A bioetika fogalma, kialakulása
- A bioetikai alapelvek:
 - Az autonómia tiszteletének elve
 - A „Ne árts” elve
 - A jótékonyosság elve
 - Az igazságosság alapelve
- A bioetikai alapelvek sérülése az egészségügyi ellátásban
- Betegjogok
 - Kiszolgáltatottság az egészségügyben

- A betegjogok megvalósulásának törvényi háttere
- A betegjogok érvényesülése a gyakorlatban:
 - Az egészségügyi ellátáshoz való jog
 - Az emberi méltósághoz való jog
 - A kapcsolattartás joga
 - Az intézmény elhagyásának joga
 - A tájékoztatáshoz való jog
 - Az önrendelkezéshez való jog
 - Az ellátás visszautasításának joga
 - Az egészségügyi dokumentáció megismerésének joga
 - Az orvosi titoktartáshoz való jog
 - Az orvosi kezeléssel, ellátással kapcsolatos panasz kivizsgálásának joga
- A betegek érdekvédelme
 - Az Ombudsman intézménye az egészségügyi ellátásban
 - Betegjogi képviselők Magyarországon
 - Szószólói szerep az ápolói gyakorlatban
 - Kórházi etikai bizottságok a betegek védelméért
 - A civil szervezetek a betegek védelméért
 - Szószólói szerep a szociális ellátásban - a szociális munka etikai kódexe

- Felhasznált irodalom FÜGGELÉK

A betegek jogai az egészségügyben

1. Bioetikai alapelvek és érvényesülésük az egészségügyi ellátásban

1.1 A bioetika fogalma és kialakulása

A bioetika elnevezés a század 70-es éveiben, Amerikában született. Mások biomedicinális etika néven említik, mert ezt pontosabbnak tartják az általa tárgyalt problémák és az alkalmazott módszerek összefoglalására. Az ebben az időben, az orvostudományban megjelenő erkölcsi kihívások - mint például a szervátültetések vagy a mesterséges megtermékenyítés - nemcsak az orvos döntését igényelték, de beleszóltak a döntésekbe a betegek, hozzátartozók és maga a társadalom is. A bioetika olyan tudományos irányzatnak tekinthető, amely az orvostudományok fejlődése kapcsán felvetődő kérdésekre tudományos, kulturális, vallási, szociális, politikai, gazdasági és jogi dimenziók együttes tanulmányozása révén kísérel meg erkölcsös válaszokat adni.

Az egész emberiséget átható fejlődést a következők dokumentumok tették lehetővé:

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948)

Egyezmény az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről (1950)

Európai Szociális Karta (1961)

a Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és a Gazdasági, Szociális

és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) Egyezmény az egyén védelméről, tekintettel személyes jellegű adatainak

automatizált kezelésére (1981) Egyezmény a gyermekek jogairól (1989)

A bioetika alapelveinek és a betegek jogainak érvényesülését jól érzékelteti a Seedhouse által kifejlesztett etikai háló (lásd: 1. sz. függelék)

1.2 Bioetikai alapelvek

A bioetika fogalomrendszerében négy olyan alapelv van, amelyet minden erkölcsi dilemma megoldásakor figyelembe lehet venni. Ezek a következők: Az autonómia tiszteletének elve A Ne árts (vagy Nem ártani) elv A jótékonyág elve Az igazságosság elve

Az autonómia tiszteletének elve

Autonóm az az ember, aki fizikai és pszichológiai korlátozottság nélkül - vagyis külső és belső kényszertől mentesen -, szabadon képes mérlegelni cselekvési alternatívái között, s az ily módon választott alternatíváknak megfelelően képes cselekedni.

A személy ezt az autonómiát addig gyakorolhatja, amíg tetteivel más ember autonómiáját nem sérti.

Mikor nem képes az ember az autonómiát gyakorolni? Akkor, ha hiányzik belőle a gondolkodás autonómiája és nem képes mérlegelni, esetleg döntéseket hozni (ilyenek például a kiskorúak, vagy a pszichiátriai betegek).

Azok, akik pszichológiai korlátozottság végett nem képesek akaratukat a mérlegelés szolgálatába állítani (például a phobiában szenvedők) és mindazok, akik állapotuknál fogva akadályozottak (például bénák és emiatt nem képesek akaratukat véghezvinni) nem nevezhetők az autonómia képességével rendelkezőknek.

A segítő téved, ha azt gondolja, hogy helyesen cselekszik, ha pártfogolja helyett a saját értékrendje szerint dönt. Az embereknek, embercsoportoknak helyzetük, neveltetésük és hagyományaik miatt más és más az értékrendjük, az élethez és a halálhoz való viszonyuk. Azért, hogy ez az értékrend ne sérüljön, el kell tekintenünk a paternalista (atyáskodó) magatartástól és partnerként kell a személyt segíteni.

A Ne árts elve

A Ne árts elv mindenképpen sérül az egészségügyi ellátás során. Gondoljunk csak arra, hogy a családtól elszakított idős ember, vagy az édesanyjától elválasztott kisgyermek már a kórházba kerüléssel bántódást szenved. A gyógyítás során találkozunk kellemetlenségekkel, fájdalmas vizsgálatokkal. Mégis, ha a „kockázat - előny” viszonylatában nézzük a kérdést,

azt kell mondanunk, hogy csak ezen ártalmak átélése árán lesz sikeres a gyógyítás azon része, amely hatékony a gyógyulás szempontjából. A kérdés azonban az, hogy milyen arányban kell a betegnek ezeket a sérelmeket elszenvednie? A szükséges kellemetlenségeken kívül okoznak-e az egészségügyben dolgozók ártalmat a betegeknek? A következő szituációk jól szemléltetik ezeket az ártalmakat:

„Az egyik kórház csecsemő osztályán reggel kilenc órakor kinyílt a kórterem ajtaja és megjelent az orvos, a főnővér, az osztályos nővér, a tanulónővér. Vízit volt. Az orvos sorban megvizsgálta a betegeket. Amikor az egyik kiságyhoz ért, a sarokban egy megszeppent, barna bőrű anyukát talált. Félig az osztályos nővérhez, félig az anyukához fordulva megkérdezte:

- Hogy van a kisbaba? Mielőtt a nővér megszólalt volna, az anyuka megrovóan azt mondta:

- Tessék kérdezni a nővért! Tegnap is azt írták a füzetbe, hogy egész nap üvölt. Hát mi az én kisgyermekem? Kiskutyá? Ebben a pillanatban afőnővér belépett a szituációba és mérgesen azt kérdezte: - Anyuka, maga mit keres itt, ebben a szobában? Nem látja, hogy vizit van?”

(saját gyűjtés)

Neményi Mária Cigány anyák az egészségügyben című könyvében arról a helyzetről ír, amikor az anyagi juttatás elmaradása miatt felesleges fájdalmat okoztak egy kismamának.

„... nem voltak valami jó orvosok. Mikor varrtak össze, akkor beszélgettek, nevetgéltek. Nem nagyon figyeltek oda, hogy varrtak össze. A mai orvosok már csak pénzért vállalnak. Én nem tudtam fizetni. Végül is ki kellett bírnom.”

A jótékonyág elve

A jótékonyág elve magába foglalja a következő utasításokat: „Előzd meg a rosszat! Szüntesd meg a rosszat! Tegyéj jót!” és magába foglalja a hasznosság elvét is, ami azt mondja, hogy minden cselekvés előtt meg kell próbálni felbecsülni annak következményét és azt kell választani, ami legnagyobb haszonnal jár. A segítő foglalkozások művelőinek speciális jótékonyági kötelezettsége van azon csoportok iránt, akiket pártfogása alá vett, így az orvosnak és az egészségügyi személyzetnek a beteggel, a szociális munkásnak a hajléktalannal, a civil szervezetek képviselőinek pártfogoltjaikkal szemben. A jótékonyág elve sokszor kerül szembe az autonómia tiszteletének elvével. Például abban az esetben is, amikor a segítő a lehető legjobb szándékkal javasol valamit a betegnek, és az visszautasítja a beavatkozást, kezelést.

Az igazságosság elve

Ez az elv arra a helyzetre próbál magyarázatot adni, hogy egy társadalomban az adott terület kritériumait figyelembe véve hogyan érvényesül az igazságosság elve. A szakirodalom használja a „puha sorolás” és a „kemény sorolás” fogalmát: Puha sorolás esetében mindenki megkap mindent. Ezt azonban lehetetlen elérni. Még az olyan országok is küszködnek problémákkal, ahol a nemzeti jövedelem sokkal nagyobb százalékát fordítják az egészségügyi ellátásra, mint nálunk. Hazánkban ez a gondolkodás és retorika uralkodott el a közvéleményben, melynek következtében az állampolgár azt gondolja, hogy betegsége esetén valóban minden a rendelkezésére áll. Jól példázza ezt az állapotot azoknak a betegeknek az esete, akiknek gyógyszereit az állam egy ideig finanszírozta, majd mikor elfogyott az erre fordítható pénzösszeg, a betegnek kellett vállalnia a havi többszáz ezer forintos gyógyszeres számlát.

A kemény sorolás rendkívül kényes az egészségpolitika számára. Itt ugyanis ki kellene mondani, mire jut pénz és mire nem. Ki kellene mondani, ha valamire nem jut pénz, illetve azt is, hogy milyen kritériumai vannak annak, amikor egy különleges, rendkívül költségigényes kezelést akar valaki igénybe venni. Ez az elv jelenik meg a városlisták felállításakor. A kemény sorolás azt mondja meg, hogy a forrásokat bizonyos szempontok szerint kell elosztani.

2. A betegjogok

Az 1970-es évektől kezdve a különböző társadalmakban uralkodóvá vált az a morális meggyőződés, hogy az állampolgár autonóm rendelkezzen a saját életét, egészségét érintő kérdésekben. A szociológiai, orvosbiológiai, filozófiai, bioetikai alapokon nyugvó mozgalmak különösen a személyiség tisztelet, az emberi méltóság megbecsülése, az emberi jogok érvényesülésének területén egyre inkább szorgalmazták törvényi szabályozások megjelenését.

A betegjogok - mint az emberi jogok elismerésének egy speciális területe - elsőként az ENSZ 1948-ban elfogadott „Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatá”-ban jelentek meg. E Nyilatkozat 3. cikkelye deklarálja, hogy minden embernek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyes biztonsághoz. A 22. cikkely kimondja a személy jogát a szociális biztonsághoz. A 25. cikkely pedig biztosítja az embernek önmaga és családja számára az egészséghez, a jólléte biztosításához alkalmas életszínvonalat és az orvosi gondozáshoz való jogot is.

1970-ben az Egészségügyi Világszervezet Közgyűlése kimondta „az egészséghez való jog, alapvető emberi jog”. 1994-ben Amszterdamban a WHO Európai Regionális Hivatala irányelveket fogadott el a betegek jogaira vonatkozóan.

A betegek jogai nemcsak konkrétan egy betegség állapotban érvényesíthetők, hanem minden olyan esetben, amikor az állampolgár az egészségügyi ellátással találkozhat.

2.1 Kiszolgáltatottság az egészségügyben

Kiszolgáltatottság minden olyan helyzetben létrejöhét, ahol az emberek nem ismerik fel saját érdekeiket, állapotukról nincs megfelelő információjuk, megkérdezésük nélkül döntenek felőlük. Ezt a kiszolgáltatott állapotot kitűnően jellemzi Losonczi Ágnes a „Kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben” című könyvében. A beteg, és különösen az ismeretek hiányában szenvedő beteg, nem ismeri a személyzet által használt rejtélyes szavakat (például: menjen a CT-be, megtrafózzák, stb.), nincs, aki lefordítsa azokat, eligazítsa, csökkentse félelmét. Azért, hogy az emberi jogok védelme az egészségügyben ne esetleges legyen, vált szükségessé a betegjogok törvényi megfogalmazása.

2.2 A betegjogok megvalósulásának törvényi háttere

Talán érdekes megemlíteni, hogy a különböző országok törvénykezési gyakorlatában az egészségügyi jogok törvényi szintre emelése a legutolsó sorban szerepelt. Ennek a gyakorlatnak nagy lökést adott az 1984-ben Amszterdamban megjelent „Betegjogok Deklarációja”, amelyet a WHO Regionális Hivatala adott ki. A különböző országok más és más gyakorlatot követnek. Nagy-Britanniában hasonló törvényi megfogalmazásokat találunk, mint a magyar törvényben (például:

jog az orvosi ellátáshoz és szabad orvos választáshoz, a dokumentáció megismerésének joga, jog a panaszok kivizsgáláshoz).

Magyarországon az 1972. évi II. törvény az egészségügyről, már említést tesz azokról a kötelezettségekről, amely a betegjogok területét érintik. Azonban fel kell ismernünk, hogy az abban az időben megjelenő gondolkodás rendkívül paternalisztikus (atyáskodó) jellegű (bár nem is lehetett más). Magán hordozta az ellátó rendszer sajátosságait, annak szokásait és hagyományait.

Az 1980-as években Blasszauer Béla, Kovács József, Bölcös Ágnes, Jurasics Zsolt, Pordán Endre, Sándor Judit publikációiban találjuk meg azokat a gondolatokat, amelyeket az 1997. évi CLIV. egészségügyről szóló törvény tartalmaz. A betegjogok alkotmányos alapját a Magyar Köztársaság Alkotmányában találjuk meg. A polgári jogi szabályozást a Polgári Törvénykönyv 76. és a 76. §-ában találjuk, és természetesen vannak szabályok, amelyek a büntető jogban kerülnek megfogalmazásra.

A bevezetőben már említett dokumentumokon kívül még számos nyilatkozat, szakmai kódex segíti a betegjogok érvényesülését. Létezik egy betegcsoportra vonatkozó állásfoglalás is, például az 1989-ben Leidenben kiadott Charta a kórházban ápoló gyermekről szól, amely segítheti a gyermekbetegek jogainak érvényesülését. Magyarországon a betegjogok érvényesülését az 1977. évi CLIV. törvény az egészségügyről 2. fejezete biztosítja.

A betegek jogai a következők:

- Az egészségügyi ellátáshoz való jog
- Az emberi méltósághoz való jog
- A kapcsolattartás joga
- Az intézmény elhagyásának joga
- A tájékoztatáshoz való jog
- Az önrendelkezéshez való jog
- Az ellátás visszautasításának joga
- Az egészségügyi dokumentáció megismerésének joga
- Az orvosi titoktartáshoz való jog
- Az orvosi kezeléssel, ellátással kapcsolatos panasz kivizsgálásának joga

2.3 A betegjogok érvényesülése az egészségügyi gyakorlatban

Az 1997. évi CLIV. törvény deklarálja a megfelelő egészségügyi ellátáshoz való jogot, amelyet a folyamatos és hozzáférhető rendszer biztosít. Kiemeli a megkülönböztetés nélküli egészségügyi ellátást. A gyakorlatban azonban ennek a betegjognak az érvényesülése konfliktusokhoz vezet. Az egyik ilyen probléma a cigány emberek vonatkozásában jelenik meg, ahogy ezt a következőkben látjuk. Egy szülész-nőgyógyász így vélekedik:

„...az, hogy nem kerülnek az egészségügy közelébe, csak felerészelt az ő hibájuk, a másik fele az, hogy a rendszer túl van bürokratizálva. Én olyanra is gondolnék, hogy ahogy a cigány kisebbséget valamilyen ombudsman képviseli, valami olyan jogosítványt kellene kapniuk, ami a TÁJ kártya nélkül is jogosítaná őket. Vagy valaki, az önkormányzat vagy akár a kisebbségi önkormányzat részéről, elébe menne annak..., tehát neki lenne jogosítványa arra, hogy taszítsa az egészségügy felé ... a cigány lakoságnak elébe kellene menni. És ha meg jönnek, akkor nem elutasítani, hanem elfogadni. Akár egy körlevéllel, egy miniszeri rendelettel kötelezővé lehetne tenni, és én ezt nagyon ajánlanám, hogyha én látom, kifejezetten látom a ruhájáról, a külleméről, hogy az egy hátrányosabb helyzetű cigány, akkor azt köteles legyen TAJ-kártya nélkül is elfogadni az egészségügyi intézmény, vagy legyen egy ideiglenes kártyája, és ezt adja ki a kisebbségi önkormányzat.”

A fájdalom enyhítéséhez és sürgős szükség esetén az egészségügyi ellátáshoz joga van az állampolgárnak. A rendelkezésre álló tárgyi és személyi feltételek függvényében szintén joga a betegnek a szabad orvos- és intézmény-választás. A kórházaknak azonban célszerű erről a betegeket valamilyen formában tájékoztatni, mert például hiába szeretne a beteg egy bizonyos orvoshoz kerülni, ha annak munkahelyén az ellátásához szüksége tárgyi feltételek hiányoznak. Más esetben: a tájékozatlan beteg hiába szeretné, hogy az urológus végezze el a szívműtétet. Sokszor előfordul, hogy az osztályvezető főorvos nem veheti figyelembe a beteg kívánságát, ő maga jelöli ki a tapasztalt szakembert a műtéthez, mert a műtét kockázata így kívánja.

Azért, hogy a megkülönböztetés nélküli egészségügyi ellátás érvényesüljön, a törvény bevezeti a várólista fogalmát, amely elsősorban a szerv és szövetátültetés során gyakorlat. Itt a betegek az Országos Nyilvántartásba kerülnek. (A várólista vezetésével az Országos Transzplantációs Bizottságot bízták meg.) A betegeket részletesen tájékoztatni kell a várólistára történő felkerülés rendjéről, a kiválasztás mikéntjéről, és arról, hogy panasz esetén milyen utat kell a betegnek választania.

Az emberi méltósághoz való jog

„A testi sértésekről készíthető látlelet, így az is megállapítható, hogy hány napon belül gyógyulnak, de ki mondja meg egy szóról, egy hangszólyról, egy vállvonogatásról vagy egy röhögésről, hogy meddig lehet utána életben maradni, s miféle belső vérzésekre hal bele ilyenkor az ember.”

(Ancsel Éva)

Tapasztalatom szerint az egészségügyi ellátás során ez a jog sérül a leggyakrabban. Ezt jól láthatjuk a következő történetben is, amelyet egy ápolónő mesélt el:

„Amputációs sebészeti és rehabilitációs osztályon dolgozom, mint főnővér. A betegek hosszú ideig tartózkodnak osztályunkon és sajnos többször vissza is kerülnek. A betegek között nagy számban vannak hajléktalanok és cigányok. A nővérek közül többen is olyan magatartást tanúsítottak irányukban, mely diszkriminációt fejez ki. E megkülönböztetés nem élőszerű, vagy tettekben került kifejezésre, hanem a „hozzájuk állásban” nyilvánult meg. Ez azonban külön problémát jelentett, hiszen ha szavakba öntve fejezték volna ki véleményüket, akkor lenne miért szólni, meg lehetne a problémát beszélni. Az ápolók által közvetített diszkriminációt a betegársak is érzékelték, átvették, így e probléma idővel felerősödhet, a kezelése nehezebb lesz.” (saját gyűjtés)

A személyiség, az emberi méltóság tisztelgetésében tartása a következő szituációk között hangsúlyosan jelenik meg: Vizsgálatok: Ki ne ismerné a tüdőszűrés alkalmával csoportosan behívott asszonyok esetét, vagy a nőgyógyászati vizsgálatok megszégyenítő körülményét, hiszen a legtöbb szakrendelésen hiányzik a paraván. A törvény szabályozza a vizsgálatnál jelenlevő személyek körét. De mit tegyen a beteg, ha nem szeretné betegségével, állapotával kapcsolatos problémáit az orvossal szemben ülő asszisztens előtt elmesélni. Különösen akkor, ha az még éretlen magatartást is tanúsít.

Az emberi méltóság sérelmét okozza sok esetben az, ahogy és milyen helyzetben a betegek bemutatása történik oktatási szituációkban. E helyzetekre az ismert egészségügyi törvény és az 1997. évi XLVII. az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló törvény vonatkozik. Az esetek sokfélék. Egy pszichiátrian dolgozó betegképviselő elmesélte, hogy a mániás depresszióban szenvedő beteghez nem kevesebb, mint harminc orvostanhallgató volt beosztva. Természetesen a beteg felháborodott, amikor sorban kérdezték állapota felől. Külföldön úgy oldják meg a beteg bemutatás problémáját, hogy videóra veszik a szakorvos és a beteg találkozását, a vizsgálatokat és a beavatkozásokat - természetesen a beteg engedélyével -, majd a filmet a csoport előtt, megfelelő konzultációs lehetőséggel, levetítik. A törvény használja az oktatókórház fogalmát. Amennyiben a beteg ide nyert felvételt, a beteg az ilyen kórházakban már a belépésnél beleegyezik abba, hogy más személy is jelen lehet a vizsgálatoknál, beavatkozásoknál. Személy szerint én úgy vélem, hogy át kell gondolni az egészségügyi adatok védelméről szóló törvény előírásait, és a beteget minden egyes vizsgálat vagy beavatkozás előtt meg kell kérdezni arról, engedélyezi-e azokon más személy jelenlétét.

A vallási meggyőződés tiszteletben tartását jelenti, hogy ma már minden kórházban kifüggesztik az istentiszteletek rendjét, és biztosítják a betegeknek, hogy vallásukat gyakorolhassák. A személyi szabadság korlátozását csak a törvényben előírt módon, és indokolt időtartamig lehet végrehajtani, amelyet orvosnak kell elrendelnie. Ritka esetben, amikor az orvos nincs jelen, szakápoló is elrendelheti a korlátozást, azt azonban az orvosnak 16 órán belül írásban is el kell rendelnie. Súlyos hibát követtek el azok az ápolók, akik az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentéseiben szerepeltek. A pszichiátriai betegellátásban az ellenőrzést végzők azt tapasztalták, hogy büntetés céljából a betegektől elvették saját ruhájukat, illetve „hálós ágyba” fektették őket. Más esetben az idős emberek ellátásában azt tapasztalták, hogy a legyengült embert a karosszékekbe kikötötték.

A korlátozásokra szigorú dokumentációs kötelezettség vonatkozik, illetve ezekben az esetekben folyamatos beteg ellenőrzés szükséges. A korlátozás az előbb említett fizikai korlátozás mellett gyógyszeresen is történhet. Amennyiben ez nem a beteg érdekét, hanem a gyógyítók nyugalmát szolgálja, úgy helytelen. A korlátozott ember fokozott megfigyelést és gondozást igényel. Erre a törvény nem tér ki, pedig ezekben az esetekben az ellátás több ápolót igényel.

A törvény szerint a beteget csak méltányolható okból lehet várakoztatni. Külföldön szigorú előírás tartalmazza, milyen várakozási idő lehetséges egy szakrendelésen, illetve egyes vizsgálat-eljárássokra mennyit kell a betegnek várnia.

A kapcsolattartás joga

„... a betegnek életkérdések sorával kell szembenéznie: épség vagy csonkaság, szenvedés vagy megszabadulás, mit is ér az élet, és mekkora tét a halál -miközben folyik a nagyüzemi munka, szakszerű figyelemmel, a maga tárgyi-asultságával, olykori elidegenedtségével, esetleges embertelenségével. Itt kell megvívni a betegnek a maga csatáját, annak az erőnek a segítségével, amit kívülről hozott, azokkal az emberekkel, akik bármi módon, de itt mellette vannak azért a célért, ami újra kiviheti a falakon túlra...”

(Lósonczy Ágnes)

A beteg a házirendben meghatározott módon kapcsolatot tart hozzátartozóival, amelyet az egészségügyi személyzetnek segítenie kell. A törvény különleges gondot fordít arra, hogy az állandó kapcsolattartáshoz való jogot érvényesítse a következő esetekben:

Kiskorú gyermekeknek joga van törvényes képviselőjét maga mellett tudni a kórházban. Sajnos a magyar egészségügyi gyakorlatban a szülőknek a kórházi ellátásért fizetni kell. A „Charta a kórházban ápolott gyermekekről” c. dokumentum szerint, ennek a lehetőségnek ingyenesnek kellene lennie, éppen azért, hogy a szülő és gyermek kapcsolatát az anyagi feltételek ne akadályozzák. Folyamatos kapcsolattartás lehetséges a súlyos beteg és hozzátartozó, továbbá a szülő nő és nagykorú hozzátartozója között. A szülő nő és az újszülött folyamatos együttlétét ma már a rooming in biztosítja, és a „baba barát” szülészeti ellátás során ezt az előírást betartják. Az egyházak képviselői is folyamatosan felkereshetik betegeket. A hozzátartozók azonban nem zavarhatják a folyamatos betegellátást, más beteg gyógyulását, vagy az osztály működési rendjét. Ezért a kapcsolattartás módját, idejét, az egyes speciális rendelkezéseket (pl. a látogatást az intenzív osztályon ápolott betegeknél) célszerű tájékoztató füzetekben vagy a kórház házirendjében szabályozni.

Az intézmény elhagyásának joga

A betegek a gyógyulásuk után általában otthonukba távoznak. Erről, amennyiben szükséges, a hozzátartozót legalább 24 órával a tervezett hazabocsátás előtt értesíteni kell. Más esetben előfordul, hogy a beteg úgy dönt, hogy még gyógyulása előtt távozik a kórházból. Ezt minden esetben dokumentálni kell. Adódik olyan eset, hogy korlátozottan cselekvőképes beteg távozik, esetleg a gyógyítók tudta nélkül. Ilyenkor a megfelelő dokumentáláson kívül a hozzátartozókat vagy a törvényes képviselőt is értesíteni kell.

A tájékoztatáshoz való jog

A tájékoztatáshoz való jog az egyik legfontosabb jogérvényesítés az egészségügyi gyakorlatban nélküle nem lehetséges az önrendelkezéshez való jog gyakorlása.

A tájékoztatásnak egyénre szabottnak kell lennie, tájékoztatáshoz - életkorának és ismereteinek megfelelően - még a gyermekbetegnek is joga van. Az orvos kötelessége a teljes, valóságos és folyamatos tájékoztatás a betegség diagnózisáról, a prognózisról, a kezeléssel, a várható eredményről. Az ápoló csak az ápolói birodalom területét érintő, az ápolási beavatkozások során felmerülő kérdésekről tájékoztathat, minden más esetben az orvoshoz kell a beteget vagy a hozzátartozót irányítani. A szakirodalom a tájékoztatás különböző standardjait ismerteti:

Szakmai standard: Ennek során az orvos annyit mond el a betegnek, ami a szakmában szokásos tartalom, amit általában az orvosok arról a betegségről, vagy beavatkozásról elmondanak.

Objektív standard: Ebben az esetben az orvos a kockázat előny vonatkozásában mutatja be a beavatkozás fontosságát. Mindent, ami egy racionális döntés meghozatalához szükséges, el kell mondani, de ebben az esetben a teljes szakirodalmat nem ismerteti az orvos.

Szubjektív standard: Az orvos rendkívül részletesen, lépésről-lépésre ismerteti a megoldás útját, a kezelési alternatívákat, de még a hozzátartozókat és családtagokat érintő kérdésekről is tájékoztatja a beteget. Be kell látnunk, hogy pl. a mesterséges megtermékenyítés esetében kívánatos lenne az ilyenfajta tájékoztatás. Hiszen a sorozatos kezelés, hormonterápia a páciens egész életére befolyással lehet, és a kezeléseket az egész családot érintik. Az etikusok ezt a

tájékoztató formát tartják a legjobbnak.

A tájékoztatás történhet szóban és írásban. Gyermekeknél képes tájékoztató füzeteket is használnak. A beteg a tájékoztatást visszautasíthatja, azonban ezt mindig dokumentálni kell. A beteg kijelölheti azt a személyt, aki helyette gyakorolja a tájékoztató jogot, cselekvőképessége, illetve cselekvőképtelensége esetére. Ugyanekkor a beteg meghatározhatja azt is, hogy kit tájékoztathatnak állapotáról, illetve kinek nem adható tájékoztatás.

Az önrendelkezéshez való jog

Az önrendelkezéshez való jog területekre kiterjed az egészségügyi ellátás igénybevételéről szóló döntésre, a beavatkozások elvégzésére, illetve azok visszautasítására. Az önrendelkezést gyakorolhatja a beteg szóban, ráutaló magatartással (pl. önként nyújtja a karját vérvételre), illetve írásbeli formában.

A beavatkozások egy részénél (ezek a nem invazív beavatkozások) elég a szóbeli vagy ráutaló magatartás a beteg részéről. Itt általában a tájékoztatás is csak szóbeli. Az invazív beavatkozások esetében a törvény írásbeli dokumentálást ír elő. Abioetika fogalomrendszerében ismert a "tájékozott beleegyezés" fogalma, ami lényegében egy folyamat, mely során a beavatkozást végző orvos a szabályok szerint tájékoztatja a beteget, válaszol annak kérdéseire, és ezt dokumentálja. A dokumentációt mindkettő aláírják, és ez a beteg kórházi dokumentációjának részét képezi. Az invazív beavatkozások körébe tartoznak a műtétek, vagy műtétnek minősülő beavatkozások (pl. gerinc, vagy endosco-pos vizsgálat). Az önrendelkezést - a törvényben meghatározott módon - gyakorolhatja a beteg saját maga, vagy akinek ezt a jogot átadta, illetve cselekvőképtelen beteg esetében az, akinek a törvény ezt a jogot megadja.

Az önrendelkezés joga gyakorlásának tárgyalásakor nem lehet megkerülni, hogy ki a kompetens beteg? Kompetens az a beteg, aki megérti a szituációt, amibe került, képes megítélni, hogy melyik választást preferálja, képes a kockázat-előny vonatkozásában dönteni, vagy képes megérteni egy hasonló szituációt, és képes ésszerű megokolást adni választására. Amennyiben ezek a kritériumok nem lelhetők fel, nem tekinthető kompetensnek a beteg. A szakirodalom ma már igen bő terjedelemben foglalkozik a korlátozott cselekvőképesség problémájával. A Fundamentum 2000. számában Dósa Ágnes, Kovács József, Schiffer András foglalkozik a témával. Ebben az ügyben törvényi változás is elképzelhető, mivel az Országgyűlés illetékességi körében újra tárgyalják a vonatkozó törvényi szabályozást.

Az ellátás visszautasításának joga.

Kizárólag cselekvőképés személy gyakorolhatja a kezelés vagy beavatkozás visszautasításának jogát. Cselekvőképés személy dönthet úgy is, hogy későbbi cselekvőképtelensége estére közokiratban rendelkezik a visszautasítás jogával kapcsolatosan (ehhez 2 évig hatályos pszichiátriai szakvélemény szükséges). Más esetben szintén csak a cselekvőképés személy rendelkezhet a felől, ki lesz az, aki az ő cselekvőképtelensége esetében kompetens a kezelés visszautasítását illetően.

Az egészségügyi törvény a cselekvőképesség fogalmát kiemelten kezeli. A betegek jogai között az önrendelkezéshez való jog mellett, ehhez szorosan kapcsolódva, az ellátás visszautasításának jogát is deklarálja. Az egészségügyi törvény a gyógykezelésbe történő beleegyezés, illetve annak visszautasítása jogát csak a cselekvőképés beteg számára biztosítja. A korlátozottan cselekvőképés és a cselekvőképtelen beteg jognyilatkozási képességgel nem rendelkezik, helyette a törvényes képviselő jár el.

A cselekvőképés beteg a beavatkozás előtt gyakorolhatja a kezelés visszautasításának jogát, közokiratban rendelkezhet későbbi cselekvőképtelensége esetére (két évig hatályos pszichiátriai vélemény szükséges). Ezt a jogot a törvény csupán életfennartó, életmentő kezelések esetében köti feltételhez - a gyógyíthatatlan, súlyos betegségben szenved. A beteg nem utasíthatja vissza a kezelést, ha terhes és várhatóan képes kihordani a gyermeket.

A cselekvőképtelen és korlátozottan cselekvőképés beteg az ellátást nem utasíthatja vissza. Ebben a helyzetben a problémák sorát csak növeli, ha a hozzátartozó, akinek a törvényes lehetősége megvan a kezelés beleegyezésébe, valamilyen okból nem a beteg érdekeit veszi figyelembe. Követelmény ezért, hogy a törvényes képviselő vagy hozzátartozó döntése a beteg egészségi állapotát nem érintheti hátrányosan, általa nem utasítható vissza olyan kezelés, amelynek elmaradása következtében a beteg maradandó károsodást szenved.

Az egészségügyben számos problémát vet fel a szabályozás: például a 14-18 éves korosztály betegeit akkor is megoperálhatják, ha a beteg nem egyezik bele a műtétbe, és számít-e valamit a pszichiátriai beteg akarata, ha életminőségét a beavatkozás megváltoztatja. Az etikai kérdésekkel foglalkozó szakirodalom úgy foglal állást, hogy minél inkább érinti a döntés a korlátozottan cselekvőképés ember életét, annál inkább helyes a kezelésről, beavatkozásról szóló döntésbe magát a beteget is bevonni. Az Európa Tanács is kiemelten kezeli ezt a kérdést és ajánlásaiban egyértelműen „beleegyezési képességhez” köti a beleegyezés érvényességét. Ehhez kapcsolódóan az Országgyűlés a Polgári Törvénykönyv és az egészségügyi törvény módosítását tervezi.

Az egészségügyi dokumentáció megismerésének joga

*„Amit nem értesz, az nem is a tied.”
(Goethe)*

A beteg saját adataiba a kórházi tartózkodása során minden korlátozás nélkül betekinthez, azokban változtatást kezdeményezhet, ha tévedést tapasztal. Ezekről másolatot kérhet (az ezzel kapcsolatban esetlegesen felmerülő költségeket a betegnek felszámolhatják). Az egészségügyi dokumentáció megismerésének jogával a hozzátartozó is élhet, a beteg felhatalmazása alapján. A problémát elsősorban az jelenti, hogy a betegnek vagy hozzátartozójának fogalma sincs arról, milyen dokumentumokat használnak a kórházban. Segítségét a kórházi betegjogi képviselő adhat.

Az orvosi titoktartáshoz való jog

Ez a legismertebb, legősibb szabály az egészségügyi ellátásban, amelyet ma már kiegészít az adatvédelem a betegellátásban. A betegnek joga van arra, hogy betegségével, személyes életével kapcsolatos történéseit az egészségügyi személyzet titokként kezelje, és ezeket illetéktelen személytől megőrizze.

Az egészségügyi adatvédelem célja annak biztosítása, hogy személyes adataival mindenki maga rendelkezzen. Ezt az 1997. évi az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló XLVII. törvény részletesen tárgyalja.

Személyes adatokról akkor beszélünk, amikor az adat meghatározott természetes személlyel hozható kapcsolatba, és ebből az adatból az érintettre vonatkozó következtetés levonható. Különleges adatok azok, amelyek fajra, nemre, nemzetiségre, etnikai hovatartozásra vallásos meggyőződésre vonatkoznak. Az egészségügyben használatos különleges adatok azok, amelyek az egészségi állapotra, kóros szenvedélyre, szexuális életre vonatkoznak. A különleges adat kezeléséhez az érintettnek hozzá kell járulnia. Az egészségügyi törvény meghatározza azokat az eseteket is, amelyek során a beteg beleegyezése nélkül is közölhetők ezen adatok.

Napjainkban tapasztalható, hogy eltűnnek a kórteremből a lázlapok, mert sokan úgy gondolják, hogy annak a nővérszobában van a legjobb helye, esetleg elzárva, mivel akkor biztosan nem olvassa el senki. Ez sok esetben akadályozza a munkát, különösen a beteg azonosítását. A külföldi gyakorlatban a leletek, vizsgálati eredmények nem a betegek mellett vannak elhelyezve, az ellátásra vonatkozó dokumentáció pedig összezárván a betegágyon elhelyezett tartóban (mappa) található. Ebbe a beteg bármikor belenézhet, a kíváncsiskodók pedig nem. A betegeknek maguknak is tisztában kell lenni a titoktartás fontosságával. Előfordulhat például, hogy a beteg az által a viziten hallottak, vagy a kórteremben látottak a titok hatálya alá esnek, így ha azokat a beteg a folyosón elmeséli, a Polgári Törvénykönyvben megfogalmazottakat sérti meg.

Elgondolkoztató az is, hogy milyen úton kerülnek a kereskedelmi adók képernyőire az egészségügyben történő események. A kórházi személyzetnek komoly erőfeszítést kell tennie annak érdekében, hogy a jelenlegi nyilvántartási rendszerek kerüljenek az adatvédelemnek megfelelően átalakításra. Emlékeztet Fűnk doktor története, ahol a számítógépben tárolt (személyes és különösen érzékeny) adatok a nyomozók számára hozzáférhetőek voltak, és betekintést engedett a rendszer sok-sok ember adataiba. Franciaországban olyan intelligens chip-kártyák vannak a betegeknek, akik az egészségügyben történő jelentkezésnél egy kóddal biztosítják a rendszerbe való belépést, a másik kulcs a beteg kezelőorvosánál van. Ez teszi lehetővé, hogy a beteg azonosítása a mentővel való szállításig, az intenzív osztályon való ellátásig adott, és a számítógépen lévő adataival bárhol, bármikor összehasonlítható.

Az orvosi kezeléssel, ellátással kapcsolatos panasz kivizsgálásának joga

Panasz benyújtásának lehetőségéről a beteget a felvételnél tájékoztatni kell. A szolgáltató köteles a panaszt kivizsgálni és 10 napon belül a vizsgálat eredményéről a beteget értesíteni. A betegek érdekvédelmét a betegjogi képviselő látja el. Erről a következő fejezetben lesz szó. Az alábbiakban olyan más közvetítő fórumok feladatait ismertetem, mint a közvetítő tanács, a civil képviselő és a kórházi etikai bizottság.

A betegek érdekvédelme

A betegek elsősorban saját érdekcsoportjaik segítségével tudják jogaikat biztosítani, egészségkárosodásuk mértékétől függően azonban kerülhetnek olyan helyzetbe, amikor képtelenek saját érdekeik érvényesítésére. A beteg gyermekek, az idős emberek, a szellemi fogyatékosok, az eszméletlen betegek, vagy az elmebetegek a kiszolgáltatottak csoportjába tartoznak.

Az egészségügyi ellátás kapcsán a beteg számára előre nem látható problémát jelent az információ hiánya, melynek következtében nem tudja, milyen betegséggel hová fordulhat. Ezen túl az egészségügy szervezete is nehezen „megszólítható” számára: nincs tisztában azzal, kinél tehet panaszt, ha valamivel nincs megelégedve?

A betegjogi érdekvédelem legfontosabb feltétele olyan rendszer kialakítása, amely biztosítja, hogy a panaszaival élő beteg, vagy hozzátartozója megfelelő eljárásban részesüljön a panaszok kivizsgálása során.

Sajnos a másság elfogadása sem jellemző még társadalmunkra.

Ezt bizonyítja, hogy vannak nálunk olyan betegségekben szenvedők, akikkel szemben ellenézés alakult ki, például a HIV-fertőzöttek, a sérült emberek, a pszichiátriai betegségekben szenvedők. Néhányan úgy gondolják, hogy őket elkülönítve, egy biztos helyre be kell zárni.

3.1 Ombudsman a kórházakban

A betegek képviselőjét sokféle elnevezéssel illetik, így: betegképviselő, betegjogi képviselő, vagy - idegen nyelven - patient's right advocate, patient's representative, ombudsman, stb.

Nyugaton az ombudsman feladata a betegek támogatása abban, hogy megfelelő egészségügyi ellátásban részesüljenek. Magyarországon először - nemzetközi tapasztalatokra hivatkozva - dr. Blasszauer Béla határozta meg a betegjogi képviselő funkcióját, mely szerint a képviselőnek jogában áll:

1. betekinteni a kórlapokba,
2. konzíliumot összehívni,
3. bizonyos kórházi bizottságok ülésein részt venni,
4. panaszt tenni a kórház vezető testületénél,
5. s biztosítani minden olyan szolgáltatást, amely a betegek érdekvédelmét szolgálja."

(Blasszauer, B.)

Fentiek alapján tehát a betegjogi képviselő az a személy, aki a kórházban segíti a beteget abban, hogy jogait megismerje és érvényesítse.

Finnországban, Ausztriában, Izraelben, Norvégiában jól működik a betegek érdekvédelmét ellátó személy. Az ombudsman működésének legfontosabb kritériuma a kórháztól/intézettől való függetlenség. Elsőrendű feladata a betegek tájékoztatása törvény adta jogairól és panaszuk orvoslásának lehetőségeiről. Munkája során tájékoztatást kér, bejelentést tesz, kórházi és más ellenőrző szervezetekhez fordul egy ügy kivizsgálása céljából, vagy ügyvédi segítséget ajánl. Önálló döntéshozói felelőssége nincs.

3.2 A betegjogi képviselők Magyarországon

Az 1997. évi CLIV törvény az egészségügyről 2000-től bevezeti a betegjogi képviselő intézményét a kórházakban. A törvényt idézve:

„A betegjogi képviselő ellátja a betegek e törvényben meghatározott jogainak védelmét és segíti őket ezen jogaik megismerésében és érvényesítésében.”

(II. fejezet 30. §)

Magyarországon 1997-ben kísérleti program indult az emberi jogok érvényesítésére a hazai egészségügyben. Ennek keretében a „Szószóló Alapítvány” - előzetes tanulmányok alapján és a „Soros Alapítvány” anyagi támogatásával -

elindította a betegjogi képviselői intézmény kipróbálását három vidéki és egy budapesti kórházban. A modellkísérlet tapasztalatait és eredményeit az új intézmény-rendszer bevezetésében kívánják felhasználni. Az Alapítvány munkájában 1997. május 1-jétől 2000. január 1-éig magam is részt vettem.

A külföldi és hazai tapasztalatok szerint a betegjogi képviselőket a következők jellemzik:

- A betegjogi képviselő független a kórháztól.
- Munkája bizalmas természetű és nagy tapintatot, ügyességet igényel.
- A betegjogi képviselői hivattól mindenki kaphat segítséget. Elsősorban a beteg, a hozzátartozó, de bármely érdeklődő személy, így az orvos, az ápoló vagy a kórházi személyzet tagja is.
- A betegjogi képviselő - működése során - betekinthez a beteg egészségügyi dokumentációjába, illetve hozzásegíti a beteget a reá vonatkozó információk, dokumentumok megismeréséhez.
- A betegjogi képviselő tevékenységi körébe tartozik tervet készíteni működését illetően és meghatározni a tevékenysége során felmerülő intézkedések prioritását.

A betegjogi képviselő

- segíti a beteget vagy a hozzátartozót a panasz megfogalmazásában. Ha azt észleli, hogy a beteg nem képes a jogait képviselni, akkor helyette és érdekében eljár;
 - segít abban, hogy a beteg panaszát a leggyorsabban orvosolják. Felkutatja azokat a személyeket a kórházban, akik a különböző panaszok intézésénél a leghatékonyabban tudnak segíteni;
 - azonnal, vagy időszakosan beszámol a kórház igazgatójának a betegpanaszok jelentkezéséről és azok elintézési módjáról, kiemelve azokat a problémákat, amelyeket nem tudott megoldani, vagy a megoldásukban segíteni; bizonyos idő elteltével működéséről, tapasztalatairól jelentést készít. Ezt a kórház különböző szintjein ismerteti (pl.: főorvosi értekezlet, főnővéri értekezlet, kórház vezetősége);
 - oktatási feladatokat lát el a kórházi személyzet körében, a betegjogok érvényesítését illetően.
- Ennek az érdekképviseleti rendszernek az az előnye, hogy segíti a megfelelő szinten rendezni a panaszokat. Az illetékes személyekhez a betegjogi képviselő juttatja el a problémás ügyeket, azok mielőbbi megoldása érdekében. A képviselő egyes esetekben meg tudja előzni a peres ügyeket is, amelyek mind a kórház, mind a beteg számára hosszadalmas tórtúrával járhatnak.

Alapvetően fontos, hogy a kórház és a betegjogi képviselő kapcsolata a kölcsönös tiszteleten alapuljon és - a maga sajátos eszközeivel - a betegellátás minőségének javítását szolgálja.

A betegjogi képviselő segítheti a kórházi etikai bizottságok tevékenységét. A betegpanaszok további intézésének színtere az ún. „közvetítő tanács”, amelynek működése arra irányul, hogy egyes panaszoknál segítse a peren kívüli megegyezést a kórház és a beteg, vagy hozzátartozója között.

A betegjogi képviselők 2000. májusában kezdték meg hivatalosan, a törvény előírásai szerint működésüket.

Tevékenységüket az Egészségügyi Törvény 30. és 33. §-ának és a 77/1999. (XII.29.) Eü.M. rendelet szabályozza. Az ÁNTSZ keretein belül a Betegjogi Koordinátori Tanácson keresztül indult meg a munka, a fekvőbetegeket ellátó intézményekben.

3.3 Szószólói szerep az ápolói gyakorlatban

A szószólói felelősséget a beteg emberrel szembeni lojalitás - mint morális koncepció - jelenti. Más megfogalmazásban a szájalom, a humánus és az emberi méltóság tisztelete a legfontosabb az ápolási gyakorlatban.

Ha áttekinjtjük az ápolók számára készült etikai kódexek morális standardjait, akkor azt tapasztaljuk, hogy a fogalomrendszeren belül a pártfogás, a felelősség és a lojalitás speciálisan kitüntetett helyet foglalnak el.

„Az ápolónő megfelelő cselekedethez folyamodik, hogy megvédje az egyént, amikor gondozása veszélyeztetve van akár egy munkatárs, vagy bárki más személy által.”

„Az ápolónő osztozik más állampolgárokkal abban a felelősségben, hogy olyan cselekvést kezdeményezzen és támogasson, amely az ember egészségi és társadalmi igényeinek kielégítését szolgálja.”

„Az ápolónő elsődleges kötelessége azon emberek iránt áll fenn, akik ápolást, gondozást igényelnek.”

(Ápolói Kódex, 1973.)

A nyugati társadalmakban a pártfogást gyakran valamely nagyon fontos ügy aktív támogatásaként definiálják.

Sokan azt is feltételezik az ápolóról - s ez néhány esetben így is van -, hogy ha a beteg beszámol sérelmeiről, ő azonnal aktív segítséget tud adni. Ehhez azonban a kórházakban egy olyan rendszert kell kialakítani, amelyben az ápoló hatékonyan tud eljárni a betegek ügyében. Az azonnali segítségnyújtásnak korlátai is vannak. Az ápolónak nincs módja és lehetősége a hibát orvosolni akkor, amikor a betegek érdeksérelme az ellátórendszer hibájából keletkezik, sokszor pedig maga az egészségügyi dolgozó a jogsértés okozója. Utóbbi esetben célszerű egy független személynek a panaszt kivizsgálni.

Az ápolói tevékenységben a szószólói szerep alkalmas arra, hogy a beteg számára lehetővé tegyen minden olyan információhoz való hozzájutást, amely segíti őt a sorsát érintő döntés meghozatalában. A nővérnek nem célszerű - paternalista szemlélet alapján - a döntést a beteg helyett meghozni.

Az ápoló, mint a beteg önrendelkezési jogának érvényesítője

Az ápoló szószólói szerepe kiterjed a személy tiszteletben tartásának, autonómiájának, önrendelkezése figyelembevételének elfogadtatására. Az ápoló ezekben az esetekben messzemenően figyelembe veszi a páciens által képviselt értékeket.

Az ápoló, mint érdekképviseelő jelenik meg azokban az esetekben, amikor a beteg nem képes az önrendelkezésre (pl. gyermekek, eszméletlen betegek, elmebetegek). Hivatása etikai normái kötelezik arra, hogy megfelelően védje a kiszolgáltatott helyzetben lévő beteg jólétét.

3.4 Kórházi etikai bizottságok a betegek védelméért

1989-ig a tradicionális orvosi etikai bizottságok rendkívül egyoldalú képviseléssel (csak orvosok alkották tagságát) működtek. Tevékenységüket párt, állami és szakszervezeti szervek befolyásolták.

Az 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről meghatározza, a 14/1998. (XII.I.) Eü.M. rendelet 1999. március 1-jétől előírja az új típusú etikai bizottságok működését az egészségügyi intézményekben.

Az új típusú kórházi/intézeti etikai bizottságok feladatai

Az etikai bizottságok azonban nem csupán a terápiás beavatkozások etikai kérdéseivel foglalkoznak. Működésük kiterjedhet az egész kórházra, és kapcsolatot tartanak más, speciális témákkal foglalkozó bizottságokkal, így: kidolgozzák a kórház működésének etikai elveit;

összegyűjtik azon információkat, amelyek a bizottság működését lehetővé teszik;

biztosítják, hogy az információk a kórház dolgozóihoz, a betegekhez és azok hozzátartozóihoz eljussanak;

vitás esetekben állást foglalnak abban, hogy valóban etikai, vagy pedig szakmai, esetleg jogi problémáról van szó, illetve az ügy az etikai, vagy más kórházi bizottság hatáskörébe tartozik-e;

javaslatokat tesznek a felmerült probléma megoldására;

vitás esetben tovább, esetleg bíróság elé viszik az ügyet;

döntenek minden olyan esetben, amelyben felhatalmazással bírnak, pl.: a kórházi személyzet és a beteg közötti vitában, ellátva a betegek képviselőjét, vagy - véleménykülönbség esetén - a nővérek és az orvosok közötti szakmai-, erkölcsi kérdésben.

A kórházi/intézeti etikai bizottságok összetétele

A legfontosabb kérdés, hogy a bizottság tud-e és milyen hatásfokkal segíteni? Erre jó néhány országban igen a válasz, de ehhez szükséges a megfelelő személyi összetétel. Követelmény, hogy legyen a bizottság hozzáférhető a betegek és az egészségügyi dolgozók számára. Tagjai képviseljék szaktekintélyt és erőt. Ezen elvek alapján kerültek be az ápolók, reprezentálva a teljes szakdolgozói képviseletet. Sok helyen a bizottság kiegészül morálteológussal, etikai kérdésekben jártas szakemberrel.

Az etikai bizottságok tagjaival szembeni követelmények:

„1. erkölcsileg feddhetetlenek,

2. valóban hajlandók ilyen munkában részt venni,

3. időt és energiát is tudnak erre szentelni,

4. bátran véleményt mernek nyilvánítani, még akkor is, ha az ellenkezik pl. a bizottság egyik főorvos tagjának véleményével (akinek az erkölcsi támogatása nélkül viszont aligha válhat a bizottság hatékonyá),

5. hajlandók releváns irodalmat olvasni, a medicina morális gondjait figyelemmel kísérni,

6. véleményük - ha nem is a társadalom egybehangzó véleményét, de - tükrözze azt, ami általában elfogadott.”

(Blasszner, B.)

Az ilyen módon szerveződő bizottság nagyon erős, hiszen olyan külső emberek vannak reprezentálva, akik biztosítják, hogy a döntés semmi esetre se legyen részrehajló.

3.5. A civil társadalom és a szószólói szerep

Angliában a civil szószólói intézmény dinamikusan fejlődik. A polgári szószólóknak minden érdek-összefonódástól mentesnek kell lenniük, és úgy kell képviselniük a betegek érdekeit, mint a sajátjukat. Egy ilyen esetet ismertetett a Nursing Times:

„Egy 85 éves asszonyt otthon elszenvedett szívrohama és súlyos elesése után kórházba szállítottak. A kórteremben riadtnak és magányosnak látszott, képtelen volt közölni érzéseit. Egy ismerőse felkért egy társadalmi szervezetet, hogy biztosítson számára önkéntes szószólót, aki támogatást nyújthat a súlyos betegnek. A szószóló számára eleinte nem volt könnyű elfogadtatni önmagát, mert az ápolók gyanakvóan tekintettek rá, úgy mint egy olyan „jőtevőre”, aki csak zavarhatja a munkájukat. De néhány látogatást követően a szószóló képes volt oldani az idős asszony magányát, jelentős mértékben megkönnyítve ezzel a közte és az ápolók, illetve az orvosok közti kommunikációt.”

(Cohen, P.)

1995-ben egy idősekkel foglalkozó kormányzati szerv - a Centre for Policy on Ageing - új működési szabályzatot fogalmazott meg. E szerint a polgári szószóló a tevékenységét olyan partneri viszony keretei között végzi, amelyben a jogait gyakorolni nem képes, idős, beteg ember vele egyenlő félként szerepel. A szabályozás a civil szószólótól az idős emberek igényének megfelelő tájékoztatást és az esetleges diszkriminációk elleni védelmet várta el. A dokumentumban meghatározott standardok segítséget jelentenek a kiszolgáltatott emberek hatékony érdekképviseletéhez. Az elveket a szószólók kódexében fogalmazták meg.

A szószólók kódexe

A szószóló olyan kompetens önkéntes, aki egy, a maga nevében felszólalni képtelen egyén érdekeit képviseli. A fogalmak tisztázása érdekében a szószóló támogatására szoruló egyén megjelölése ebben a kódexben „a partner”.

1. A szószólói kapcsolat addig tart, ameddig mind a szószóló, mind a partner fenn kívánja ezt tartani.

2. A szószóló olyan gyakran lép kapcsolatba a partnerrel, ahogyan megígéri.

3. A szószólónak joga van bármely kérdés felvetésére, amelyről a partner úgy érzi, hogy szükség van annak felvetésére. Ebbe beletartoznak az egészséggel, a szociális ellátással, a képzéssel, az oktatással, a munkaviszonnyal, a lakóhellyel, a közlekedéssel, a hozzáféréssel, a diszkriminációval és a pénzügyi vonatkozásokkal kapcsolatos kérdések valamint a törvényes jogok.

4. A szószólónak nem kell azonos véleményen lennie a partnerrel, csak tiszteletben kell tartania ügyfele álláspontját, és olyan módon kell ezt előterjesztenie, ahogyan a partner kívánja.

5. Lehetséges, hogy egy partner nem képes szóban közölni kívánságait, mindazonáltal a szószólónak módot kell találnia arra, hogy rájőjön a partner érzéseire és preferenciáira.

6. A szószólónak csak akkor szabad egy kérdést felvetnie, ha a partner egyértelműen világossá tette, hogy ezt kívánja. Aszószólónak sohasem szabad olyan dolgot felvetnie, amit a partner nem akar, hogy szóba kerüljön.

7. A szószóló nem végez olyan tevékenységet, amely valaki másnak a fizetett munkája.
8. A szószóló mindig tiszteletben tartja, és soha nem felejt el a partner személyiséghez fűződő és bizalmas ügykezeléssel kapcsolatos jogait. A szószólónak a partner hozzájárulása nélkül nem szabad semmilyen, a partnerrel kapcsolatos információt kiadni semmilyen harmadik félnek, legyen az hivatali szerv vagy egyén.
9. A szószóló az általa képviselt partner esélyegyenlősége biztosítását segíti elő. Valamennyien egyenlő jogokkal rendelkező és egyforma emberek vagyunk, tekintet nélkül arra, milyen társadalmi osztályba tartozunk, milyen a bőrszínünk, etnikai eredetünk, nemi hovatartozásunk, vallási meggyőző désünk, szexuális orientációnk, életkorunk, vagy van-e bármiféle testi fogyatékoságunk.
10. A szószóló elsősorban mindig a partnernek tartozik felelősséggel és nem a szószólói csoportnak, a gondozóknak, a családnak vagy a szolgáltatásokat nyújtó embereknek. Másrésztől viszont, amikor a szószólónak szembe kell szállni emberek véleményével, vagy a partner panaszának közvetítését kell segítenie, soha nem támadhatja az egészségügyi szak személyzetet, a gondozókat vagy a családot személyes vagy emocionális módon.
11. A szószólónak arra kell bátorítaniuk a partnereket, hogy amikor csak lehetséges, maguk álljanak ki érdekeik védelmében. Ha valaki önmagát akarja képviselni, a szószóló segítséget fog neki ebben nyújtani. 12. A szószólónak fel kell készülni arra, hogy az ezen szabályzatban lefektetettek szerint részesüljön képzésben és végezze munkáját. (A szószólók kódexe) (Cohen, P.)

3.6 Szószólói szerep a szociális ellátásban

A különösen kiszolgáltatott emberek ellátásában segítők a következő etikai megfontolások szerint járnak el:

A szociális munka etikai kódexe (részlet)

Célkitűzések

1. A szociális munka szakmai tevékenység. Gyakorlatában implicit etikai elvek vannak, amelyek előírják a szociális munkás szakmai felelősségét. Az etikai kódex fő célkitűzése, hogy a szociális munka alanyainak védelmében az implicit elveket explicitte tegye.

Előszó (Preambulum)

2. Valamely szakmához való tartozás bizonyos kötelezettségeket von maga után, a rendes állampolgári kötelezettségeken túlmenően. A szakmai etikai kódex ezeket a különleges kötelezettségeket nagy vonalakban fekteti le, majd pedig részletezi a belőlük következő egyes tennivalókat.
3. A szakma képviselőinek kötelezettségeik vannak a rájuk bízottak, munka adóik, egymás és a más szakmában dolgozó kollégáik, valamint a társadalom iránt.
4. E kötelezettségeinek teljesítése érdekében a szakma képviselőjének bizonyos „pótlólagos jogai” vannak, amelyeket tiszteletben kell tartani, hogy munkáját hatékonyan végezhesse.
5. Amennyire lehetséges, minden szakmai egyesületnek gondoskodnia kell arról, hogy tagjai teljesíthessék szakmai kötelezettségeiket, és hogy a tagok teljes egészében részesülhessenek a szükséges szakmai jogokban.

Elvek, megállapítások

6. A szociális munka alapja minden ember értékének és méltóságának elismerése, származásra, társadalmi helyzetre, nemre, szexuális orientációra, korra, meggyőződésre vagy a társadalmi hozzájárulás mértékére való tekintet nélkül. A szakma magára vállalja, hogy bátorítja és megkönnyíti az egyén számára az autonómiát, az önmegvalósítást, tekintetbe véve ugyanakkor mások érdekeit is.
7. A szociális munka fontos szempontja az emberi jólét. Ezért arra törekszik, hogy enyhítse, illetve megakadályozza a nélkülözést és a szenvedést, így a szociális munkások feladata, hogy egyéneknek, családoknak, csoportoknak és közösségeknek segítséget nyújtsanak a megfelelő szolgáltatások biztosítása, illetve működtetése révén, továbbá a szociális tervezéshez és tevékenységhez való hozzájárulásukkal. A szociális munka olyan gyakorlati módszereket fejlesztett ki, amelyek gyarapodó rendszeres tudásanyagot és tapasztalatot alapulnak.
8. A szociális munkás kötelezettsége, hogy e célokat feddhetetlenül és szakértelemmel szolgálja. Tudatában van annak, hogy nemcsak saját tudását és szakértelmét kell gyarapítania, hanem a szakma egészének tudásanyagát is. Ez magában foglalja a különféle módszerek és elvi állásfoglalások folya matos értékelését a változó szükségletek szerint. A szociális munkás felismeri saját szakmája illetékességi korlátait, továbbá hogy az alany érdekei megkívánják, hogy akik szakmai felelősséget viselnek jólétéért, egymással együttműködjenek.
9. A közvetlenül egyes családoknak, illetve csoportoknak nyújtott segítség nem minden esetben meríti ki teljes egészében a szociális munkások feladatait a nélkülözés és szenvedés enyhítésében, illetve megakadályozásában. Joguk és kötelességük, hogy a hatalmon lévők és a nagyközönség tudomására hozzák: miként okozzák, illetve mivel járulnak hozzá a kormány, a társadalom vagy a különféle szervezetek a nélkülözésekhez és a szenvedésekhez, továbbá hogyan akadályozzák meg azok enyhítését. A szociális munkások gyakran hatalmi szervezetek és a viszonylag hatalom nélküli szolgáltatásokért folyamodók „érintkezési pont”-jainál foglalnak helyet. Természetesen elszámolással tartoznak azoknak, akiknek fennhatósága alatt dolgoznak. Felelősek szakmai feladatait megfelelő teljesítéséért, valamint szervezetük anyagi forrásainak kezeléséért. Tekintettel arra, hogy a folyamodó nem rendelkezik hatalommal, a szociális munkás különleges felelőssége, hogy ez utóbbi jogainak minél teljesebb körű biztosításáról, valamint szükségleteinek kielégítéséről gondoskodjék.

A bioetikai alapelvek elméleti megjelenésétől hosszú út vezetett azok gyakorlati megvalósulásáig. Remélhetőleg a törvény betűje és gondolata megtalálja az utat a kiszolgáltatott embercsoportok segítéséhez. Az etikai háló védő szerepe így érvényesülhet az egészségügyi ellátásban. (1. sz. függelék)

Felhasznált irodalom

Ápolói Kódex 1973. ICN
 in: Benjámin, M. - Curtis, J.: Etika az ápolásban.
 (ford.: ifj. Bokor Nándor)

Népjóléti Minisztérium, Budapest 1991.

A szociális munka etikai kódexe
Szociális Munkások Brit Szövetsége
Edinburgh 1975.

Blasszauer, B.: Orvosi-egészségügyi etika. (Egységes jegyzet)
Tankönyvkiadó, Budapest 1990.

Cohen, P.: Betegjogok - Főlszólalni másokért.
Nővér, 1995., 8.évf./5.sz. 32-33.0.

Kovács József: A modern orvosi etika alapjai.
Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest 1986.

Losonczy Ágnes: A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben.
Magvető Kiadó, Budapest 1997.

Neményi Mária: Cigány anyák az egészségügyben.
Nemzeti és Etikai Kisebbségi Hivatal

WHO: Betegjogi Deklaráció (1994.)
in: Vittay Pál: A betegek jogai és az ombudsman rendszer.
Iskolapolgár Alapítvány Medinfo, Budapest 1993.

1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről
Magyar Közlöny, 1997., 119.sz. 9503-9558.O.

1997. évi XLVII. törvény az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről
Magyar Közlöny, 1997., 49.sz. 3518-3528.O.

Szirtest Zoltán:

LEHETSÉGES KONFLIKUSFORRÁSOK ROMÁK ÉS EGÉSZSÉGÜGYI DOLGOZÓK KÖZÖTT

*(Tanulmány és előadásrészletek
a Széchenyi István főiskola Interetnikus Speciális
Kollégiumáról 2000. április 28-29, Győr)*

A félelem, a meg nem értés és az indokolatlan elmarasztaló előítélet, mindmind a nem ismerésből származik. Erre a következtetésre jutottam, amikor évekkkel ezelőtt elgondolkodtam azon, hogy mi lehet az oka annak, hogy velünk, cigányokkal szemben a társadalom számottevő rétege túlzott óvatossággal, ellenszenvvel vagy korlátozó gátépítéssel reagál érvényesülési, közeledési szándékunkra.

Az elmúlt századok alatt az ismeretlenségbe való maradásunknak nem csak a környező nem cigányok ellenszenvje és érdektelensége volt az oka, hanem a mi titkolódásunk is.

Népcsoportunk úgy gondolkodott, ha nem ismerik szokásainkat, örömeinket, bánatainkat és nyelvünket, akkor kevésbé tudnak ártani nekünk. Ezt a hitünket megcáfolták az elmúlt történelmi események ellenünk történő kirohanásai. A közeledési szándékaink is eddig legtöbbször kudarcot vallottak. Erre akkor jöttünk rá, amikor elkecseregett rétegeink asszimilációs szándékát a környezet visszautasította.

Tetszik vagy nem tetszik, de azt a tényt tudomásul kell venni cigányoknak és nem cigányoknak egyaránt, hogy közös hazában élünk, és mindenki érdekében el kell tudni egymást elviselni, majd elfogadni. Ennek a lépcsősorozatnak első foka a megismerés. Ehhez a megismeréshez szeretnénk segítséget nyújtani.

Mivel orvos vagyok, az ismereteimet elsősorban azokkal szeretném megosztani, akik az egészségügyben dolgoznak, illetve mindenkivel, aki jó szándékkal segíteni akar. Ha a cigányok és az egészségügyi dolgozók, segítők között a konfliktushelyzetek kialakulását sikerül megszüntetni, illetve minimálisra csökkenteni, akkor elmondhatjuk, hogy mi már tettünk valamit.

Nagyon fontosnak tartom népcsoportunk tagozódásának megismerését, mert a cigányság nem homogén népcsoport, hanem eléggé heterogén. A különböző csoportoknak nem egyforma a karaktere, külső jegyei és különböző betegségekre való hajlama, melyek testi adottságuknak tudható be.

A különbségeket azért kell tudni, mert a cigányságon -belül a különböző megbetegedések nem egyforma súlyossággal és gyakorisággal jelennek meg. Ha viszont az egész cigányság egészségi állapotát hasonlítjuk össze a magyarországi nem cigány lakosságéval, akkor az derül ki, hogy a cigányság egészségi állapota (főleg az elmaradott rétegeknél) annyira rosszabb, hogy 10-15 évvel hamarabb halnak. Ha a nyugat-európai népcsoportokkal hasonlítjuk össze, akkor az elhalálozás! arányszám még nagyobb.

Mielőtt rátérnék a rétegződésre, néhány mondatban a cigány családról tartom szükségesnek szólni.

A törzseken belül a nemzeti hovatartozást a cigányok a mai napig is tudják, őrzik és tiszteletben tartják. Ez az alapja a nagycsaládok összetartozásának.

A nemzetség négy generáció leszármazottait fogja össze, ezért több száz főből is állhat. E nagy család tagjai mind testvérnek számítanak. Megjegyzendő, hogy a testvér szót a cigány ember előszeretettel használja még kedves, bizalmas

megszóltásként is.

A nagycsaládon belül természetesen tartják az európai értelemben vett családi köteleket is (apa-anya-gyermek). A cigány férfi, ha másként nem tudja megmagyarázni ezt a családi hovatartozást, gyakran használja azt a kifejezést, hogy a kiscsaládom.

A családi kötődés a cigányoknál nagyon erős, főleg a kiscsaládon belül. Ez és a gyermekszerepet példamutató lehet. A család külső ügyeit a férfi intézi. A családon belül viszont az idősebb nő szava a döntő, akit nagy tiszteletben tartanak. Ezért is helyes, hogy ha valamit el szeretnének érni egy cigány családnál, az ügy érdekében először az anyát próbáljuk megnyerni.

Sokszor látni, hogy egész fiatal lánynak már gyermeke van. Egyesek megszólják, holott ezt nem tennék, ha tudnák, hogy a cigány lányok nemileg kb. 3-4 évvel korábban érnek, mint a nem cigányok. Ha a cigány lány teherbe esik és gyermeket szül, ettől kezdve a férfi férjnek tekintendő hivatalos esküvő nélkül is. A továbbiakban az egymáshoz tartozással a nagy család tagjaivá válnak.

A cigányoknál nagy és őszinte a befogadó képesség. Ha egy nem cigányt befogadnak, akkor ő a törzs, réteg, nemzetség, család teljes jogú tagja lesz. A továbbiakban nem érzetik vele a származását, viszont elvárják a cigány szokások megismerését és betartását. A befogadott minden védelmet és szeretetet megkap a többiekől, hiszen ő már cigány.

Mint már említettem, a cigányság nem egységes, hanem eléggé heterogén összetételű...

Itt kell megemlítenem azt, hogy akik a cigány lakossággal törődnek, főleg az egészségügyi dolgozók, azoknak tudniuk kell, hogy milyen betegségekre hajlamosabb a ez a népcsoport. A beszélgetés közben elmondott panaszaik alapján felfigyelhetnek az egyes kórképekre, és megfelelő segítséget tudnak nyújtani. Ha figyelnek és cselekednek, akkor nem érheti a gondoskodókat az a vád, hogy mi szoltunk neki, de nem reagált rá. A cigányok erre nagyon odafigyelnek és kissé érelyesebben kérhetik számon.

A következő megbetegedések gyakrabban alakulnak ki a cigányság között, mint a nem cigányoknál, amire gondolni kell, és fel kell figyelni: a szem betegségei közül a kötőhártya-gyulladás és a trachoma. A fül-orr-gégészeti megbetegedések közül az orr-furunkulusra, nátha, külső hallójárat gyulladás, középfül-gyulladás és az orr-melléküreges gyulladás (arcüreg és homloküreg gyulladás) a gyakori.

A légúti megbetegedések közül külön említendő a gége-gyulladás, légcsőgyulladás, hörghurut, tüdő-asztma, tüdőgyulladás, hörgőtágulat.

A gyomor és bél betegségei közül első helyen szerepel a nyálkahártya-gyulladás és a fekélybetegség.

A következő kórképek külön odafigyelést igényelnek, mert súlyos következményekkel járhatnak. Ezek a következők: magas vérnyomás betegség, szív-és egyéb érbetegség, vesemedence gyulladása, hólyaggyulladás, vesekövesség és a polycystás vese.

A többi kórképekről, amelyek ugyanolyan gyakorisággal alakulnak ki, mint a nem cigányoknál, azt kell elmondani, hogy a cigányság hátrányosabb rétegeinél súlyosabb képet mutatnak a rosszabb körülmények miatt. A magyarországi cigányság nagy többségének a civilizációs szintje megegyezik a környező, ugyanolyan szinten élő, nem cigány lakosságával. A különbség csak abban van, hogy a cigányok a szokásaikhoz, hagyományaikhoz jobban ragaszkodnak és más temperamentummal bírnak. A legelmaradottabb rétegünkél a különböző problémák halmozottan jelennek meg.

Az egészségügy különböző területein dolgozók és segítők csak akkor fogják megérteni a cigányokat, és a munkájuk is csak akkor lesz eredményes, ha próbálják megérteni őket. Ne feledjük el, hogy egy konfliktushelyzet kialakulásáért mindig a műveltebb egyén a felelősebb. Javasolom a türelmet és az állandó odafigyelést. *Próbáljanak szeretetet sugározni magukból, és akkor majd érezni fogják, hogy viszonzásként Önök is szeretetet kapnak.*

Konfliktushelyzet az élet bármely területén, bármilyen szituációban és bármikor kialakulhat a legjobb szándék mellett is. Az viszont nem mindegy, hogy a konfliktushelyzetből konfliktus lesz-e és mi lesz a következménye. Ez már rajtunk múlik, egészségügyi dolgozókon, segítőkön, hogy hogyan tudjuk levezetni. Mivel rengeteg nézeteltérés alakulhat ki különböző variációkkal, ezért segítségként az előzőek elmondása után, csak a azokat a legfontosabb tulajdonságokat, szituációkat említem meg, amelyekkel munkájuk során naprólnapra találkozhatnak.

Ha a cigány közösségben beteg van (telepen), vagy ha valaki hirtelen rossz-szül lesz, és ha a többiek úgy döntenek, hogy orvost kell hívni, akkor 2-5 személyt küldenek a rendelőbe, akik kerékpárral vagy gyalog, futva indulnak el. Az ajtón nagyon sokszor nem kopognak, hanem inkább dörömbölnek. Ezt a dörömbölést nem támadó szándékuk kell felfogni, hanem inkább annak, hogy súlyos a beteg állapota és sürgős a segítségkérés. Legtöbbször egyszerre többen beszélnek, állítják, hogy már meg is halt a beteg. Ezt úgy kell érteni, hogy annyira súlyos, hogy belehalhat. Javasolom, hogy a lehangosabban beszélő, illetve hadonászóhoz kell halkán szólni, mert akkor ő is megnyugszik és a bajt jobban tudja elmondani. A telep szélénél már halljuk a zajt, ugyanis a rokonok a házak előtt állnak és a beteg állapotáról vitatkoznak. A lakásban a beteg körül annyian tolonganak, amennyien csak beférnek a lakásba. Ilyenkor, ha van vajda, akkor annak, ha nincs, akkor valamelyik idősebb személynek kell szólni, hogy küldjön ki a szobából a legközelebbi hozzátartozókon kívül mindenkit. A beteg vizsgálata és sürgős ellátása után kétféle döntés lehet: vagy az, hogy a beteg otthon marad és gyógyszert kell felírni az orvosnak, vagy kórházba szállíttatja.

Itt említem meg előre, hogy ha a kórházi kijövetelkor az van írva a zárójelentésre, hogy idő előtt önkényesen távozott, akkor a beteget nem kell ezért mindjárt számon kérni, mert bármikor előfordulhat az a helyzet, hogy a nem lelkiismeretes orvos megkérdezi, hogy ugye jó lenne már hazamenni? Ez alatt a beteg azt érti, hogy jó lenne már annyira jól lennem, hogy hazamehessek. Az igen válasz elhangzása után a kolléga megkérdezi a nővérektől, hogy ugye hallották, hogy a beteg haza szeretne menni. Ezek után hazaküldik.

A kitérő után térünk vissza a beteg lakásába. Az orvos még mindig ott van, a beteget már ellátta. A környezet lecsendesedett és hálásan néz az orvosra (megjegyzem, hogy soha nem szabad félni, mert az egészségügy minden dolgozóját tiszteletben tartják). Valaki megfőzte a kávé és felkínálja az egyetlen csészeben. Kérem Önöket, lehetőleg

fogadják el, mert a cigányoknál az étel és ital visszautasítása komoly sértés. Azt mondják, hogy lenéz bennünket. Ha olyan a körülmény, hogy mégsem fogadnák el, akkor arra kell hivatkozni, hogy fáj a gyomruk, ezt méltányolják. Kezdő kollégáknak javasolom, hogy ha elindulnak a telepről és a telep széléig kísérik (legalább egy tucatnyian), akkor ezt vegyék jó néven, mert ez olyan, mintha a nem cigányoknál a kapuig kísérnék ki. A telepekre a különböző egészségügyi dolgozók is ugyanolyan bátran kimehetnek, mint az orvos, hiszen ők is segítséget visznek.

A szociális munkások és különböző segítők mielőtt megkezdnék tevékenységüket, akkor beszéljék meg a vajdával vagy a legtekintélyesebb személlyel, hogy nyújtson segítséget ahhoz, hogy a közösségben eredményesen tudjon tevékenykedni.

A cigányoknak az érzelmi kitöréseik erősebbek és ezért ha a családban haláleset történik otthon, vagy ha a kórházból hírt kapnak, akkor többen egyszerre jajveszéknek, hangosan zokognak, a nők sokszor megtépi ruhájukat, a férfiak késsel megvagdalthatják alkarjukat, a hasukat, mellkasukat. Ezek láttán nem szabad megbotránkozni, vagy akár megszólítani őket, mert végzetes következményei lehetnek. Ilyen esetben nyugodtan, higgadtan kell viselkedni, és a csendesebben reagálókkal kell szóba elegyedni, elmondani, hogy mennyire sajnálják, az elhunytat és rábírní őket, hogy próbálják megnyugtítani a többieket, hogy nehogy kárt tegyenek magukban.

A cigányoknál szigorú törvény a virrasztás. Addig virrasztanak, amíg az elhunytat el nem temetik. Természetesen másnap fáradtak lesznek, lehet, hogy enyhe pálinka-szag is érződik rajtuk, mert a virrasztáson megkínálták. Ha az ilyen fáradt, kimerült ember nem bírt elmenni a munkába, akkor nagyon kérem az egészségügy dolgozóit, hogy meg ne dorgálják őket, mert ilyenkor az érzelmviláguk túlfűtött. Javasolom a megértést és a kimerültségük miatti segítségnyújtást.

Ha a beteg olyan állapotban van, hogy bír járni, akkor a rendelőbe elkísérik, természetesen többen. Már az utcán zajosabbak, ezért a járókelők is felfigyelnek a felvonulásra. A rendelőbe érve a váróban nem tudnak csendben maradni. Beszélgetnek, mint a többi beteg, csak hangosabban. A kisgyermekes anya viszi magával a gyermekét is. Az is zajong, esetleg sír. Rövid idő múlva bekopognak a rendelő ajtaján, mert nem bírnak várni. Túlságosan aggódnak a beteg hozzátartozójukért. Javasolom a türelmet. Ki lehet menni a váróba és megnyugtítani őket, hogy hamarosan sorra kerülnek, csak előbb a korábban jövő többi beteget kell ellátni. Természetesen, ha ránézéssel úgy állapítjuk meg, hogy súlyos a beteg állapota, akkor soron kívül be kell hívni, még akkor is, ha más beteg ezért esetleg szól.

Saját tapasztalatomból tudom, hogy meg lehet szoktatni a betegeket arra, hogy mindenki várjon a saját sorára, és a váróban rend lesz és béke a betegek között.

A nem cigány lakta körzetem része egy tekintélyes létszámú cigánytelep is. Ezt azért említem, hogy nekem is voltak kezdetben nehézségeim, míg a két népcsoportot egymással kibékítettem. Az utóbbi években nem egyszer előfordult már, hogy ha nem figyeltem eléggé a váróban a betegekre, akkor egy cigány kopogott be azzal, hogy engedjem be soron kívül azt a magyar beteget, mert úgy látja, hogy rosszul van. Elmondhatom, hogy fordított eset is előfordult már. A rendelőben a beteg sokszor azzal kezdi a panaszát, hogy doktor úr, tüdőgyulladásom van, vagy légcsőhurutom, gyomorfekélyem kialakult stb. (nem a tüneteket említi). Javasolom, hogy addig, amíg meg nem gyógyódték az ellenkezőjéről, fogadják el, és a vizsgálatot irányítsák a kérdéses diagnózis irányába is. Meglátják, hogy sokszor igaza lesz a betegnek. A vizsgálatkor figyelemmel kell lenni arra, hogy a cigány nők többsége nagyon szemérmes és vonakodva vetkőzik. Megjegyzést ilyenkor sem szabad tenni, hanem nyugtassák meg, hogy orvosnál van és nem kell szégyenlősködni.

Felhívom a figyelmet egy szokatlan megjegyzésre, amit a cigányok mondhatnak egy ellenőrző vizsgálat alkalmával: doktor úr, a gyógyszer nem ártott. Ezt nehogy félreértsék. Ez alatt a kijelentés alatt a cigány ember azt érti, hogy a betegségnek nem ártott, mert nem javult az egészsége.

A vizsgálat befejezésekor a gyógyszer írásánál oda kell figyelni, hogy a gyógyszer kiváltása ne váljék lehetetlenné a drágasága miatt. Ha lehet, az alacsonyabb árú készítményekhez nyúljanak. Előfordulhat az, hogy a beteg nem gyógyul, és csak később derül ki, hogy nem váltotta ki, de szégyellt erről beszélni.

Tapasztalatom alapján javasolom, hogy tudatosítsák a betegek között, hogy a fel nem használt, megmaradt tablettás gyógyszereket ne dobják ki, hanem vigyék be a rendelőbe átnézésre Önökhöz, és ha biztonsággal felhasználható, akkor gyűjtsék össze és a rászorulóknak adjanak belőle. A különböző szakrendeléseket, ambulanciákat azért nem említem, mert a különböző szituációk kialakulásának ugyanolyan esélyei, lehetőségei vannak, mint a háziorvosi rendelőben.

Külön kell beszélünk a védőnői tevékenység során felmerülő problémákról. Mindig vegyék figyelembe, hogy ha a cigánytelepre mennek ki, akkor a szokottnál szegényebb emberek közé kerülnek. Olyanokat ne javasoljanak, amit a szülő biztosan nem tud megvásárolni, hogy szegénységi szomorúságukat ne fokozzák. Vigyázzanak, tanácsadásnál, főleg, ha a fogamzásgátlóról akarnak beszélni. Meg ne kérdezzék a házasság intím eseményeit, mert erről a cigányok nem beszélnek. A kérdést szigorúan visszautasítják. A gyógyszeres fogamzásgátláson kívül másmilyen módszert ne forszírozzanak. Az előbbit is csak többször szült nőknél.

Köztudott, hogy a cigány nők többször szoptatnak, mint a nem cigányok. Ebben ne korlátozzák őket tűrhető ideig, mert kiderült, hogy jó is, ha néhány hónappal tovább szoptatnak. Kérem a védőnőket, hogy figyeljenek oda a csecsemők táplálására. Ugyanis egyes helyeken még mindig szokás a „csócsálás”. Az anya, de legtöbbször a nagymama valamilyen szilárd ételt összerág, és azt a csecsemő szájába köpi. Meg kell magyarázni, hogy ez milyen fertőzésveszéllyel járhat. Mindezek után külön óvok mindenkit attól, hogy a telepi szinten megtanult, megfigyelt tulajdonságokat, civilizációs szintet ráruházzák a cigányság minden rétegére, mert a legnagyobb konfliktushelyzetet ez váltaná ki. Gondolom, hogy ez nem fordul elő, ha sikerült megismerni a fejlettebb rétegeinket is, akik talán még zárkózottabbak és nehezebb a családi életükbe belesni. A fejlettebb rétegeinknél is megfigyelhető a cigányság kultúrájának, hagyományainak és hiedelmvilágának őrzése, csak jobban szelektálják ezeket.

Az egészségügy dolgozói, szociális munkások, segítők a munkájuk során találkozni fognak nem kevés létszámban olyan cigányokkal, akik görcsösen ragaszkodnak az ősi babonáikhoz és hiedelmvilágukhoz. Ezek a cigányok a hagyományokat nagyon tiszteletben tartják, és többségükben gyakorolják is. Kérem Önöket, hogy ezeket a hagyományokat ne nevéssék ki, és főleg ne szé-gyenítsék meg őket érte. Ez nagy hiba volna, mert olyan ellenszenvet váltana ki a cigányokban, amelyet nagyon nehéz lenne korigálni. Javasolom, hogy ha ilyet látnak, akkor türelmesen nézzék végig, vagy ha mesélnék róla, akkor hallgassák meg. Meg fogják látni, hogy a többségük ártalmatlan, sőt, van olyan népi beavatkozás, amelynek jótékony

hatását meg lehet figyelni. Ha viszont olyanokkal találkozunk, amelyeket úgy ítélnék meg, hogy károsak, akkor meg kell próbálni leszoktatni róla őket...

Szuhay Péter:

A TÖBBSÉGI TÁRSADALOM CIGÁNYSÁGKÉPE ÉS A CIGÁNYSÁG KÉPE ÖNMAGÁRÓL

I. rész

Nem tudom pontosan János miről beszélt, lehet, hogy én a János cáfolata leszek, de lehet, hogy csak részben leszek a János cáfolata. Nem azért, mert amit mondott az ne lett volna megfontolt és figyelemreméltó, hanem mert én azt gondolom, hogy a magyarországi cigányokról, romákról annyi előadást lehet tartani, ahány ezzel foglalkozó ember vállalkozik egy ilyen előadásra. Az a lényege az egész szövegnek, hogy tulajdonképpen konstruált cigány képek lesznek, és ebből következően más-más elvek és szempontok alapján konstruálódik ez a kép, amit egyfelől a többség fogalmaz meg, és másképpen konst-ruálódik az a kép, amit maguk a cigányok fogalmaznak meg. A mai előadásban azt próbálnám meg végigkövetni, hogy mi az a kép, amit a többség, és mi az, amit a cigányok fogalmaznak meg önmagukról. Mondhatom úgy is, hogy előbb azt vizsgáljuk meg, hogy az azokról szóló kép, akit cigánynak mondanak, hogyan áll össze, hogyan értékelhetjük és értelmezhetjük ezt, pontosabban ezeket a képeket. Az előadás másik része vagy tárgya, hogy akik magukat cigánynak mondják, azok hogyan fogalmazzák meg az önmagukról szóló képet. Értelemeszerű, hogy a két minőség között történeti szakadékok hozódnak, vagyis a forrásaink, amikor nem cigányok írnak cigányokról elég régre nyúlnak vissza, tehát évszázados forrásokról van szó. Ezzel szemben a romák önmagukról kialakított képe néhány évtizedes múltra tekinthet csak vissza.

Ez azt is jelenti természetesen, - áttételesen, mondjuk azt, hogy vannak olyan tudományok, amelyek kevésbé konstruálnak, hiszen inkább követő technikákat alkalmaznak, inkább dekonstruálnak, mint konstruálnak. Vagyis azokat a cigányokról szóló tudományos közmegítélési konstrukciót próbálják szétszabdalni, és a társadalmat, a cigányoknak mondott emberek társadalmát próbálja meg az antropológia - újabban egy-két szociológiai megfigyelést szétbombázní. Eszerint helyi társadalmakról, lokális közösségekről, nemzetségekről lehet kijelentéseket tenni, amelyek azokra a konkrét csoportokra jellemzőek, akiket kutatnak, és nem lehet általánosítani a cigánynak mondott népesség egészére. Ezekből a megfontolásokból és technikákból természetes módon valamilyen szinten vissza lehet következtetni arra, amit mi a romák önképének tekinthetünk.

Elárulom, az előadás végén, ki fog derülni, hogy a romákról szóló, nem romák által megfogalmazott kép és a romák önmagukról megfogalmazott képe között lényeges eltérések és lényeges szakadékok lesznek. Jóllehet, az, hogy a romák önmagukról mit gondolnak, önmagukat hogyan interpretálják, önmagukat hogyan reprezentálják, ez nem mentes és nem függetleníthető attól, amit a többség a romákról gondol, vagy mond. A többség etnikai kijelölése -tehát az, hogy én mondom meg, a többség tagja, vagy valamelyik intézmény vezetője -, hogy ki és miért roma, ez egy etnikus kijelölő magatartás, vagy álláspont, amelyik bizonyos érelemben visszahat a romák saját önképére, arra, hogy önmagukról hogyan gondolkoznak, önmagukról hogyan fogalmaznak és hogyan vélekednek. Megint csak megelőlegezem a roma önkép, szerintem két lényegesen szélsőséges álláspontját, illetve különbözőségét. Az egyik esetben a roma önképben - és éppen itt lehet látni a többség romákra vonatkozó megjegyzéseinek a hatását -, a roma kultúra az majdhogynem a szegénység kultúrájával azonosítható, míg egy másik roma kultúra önképben éppen ennek a megtagadása, a meghaladása, a ki az ember gondolat érvényesítése, egyfajta társadalmi függetlenség, egyfajta társadalmi egyenlőség kiharcolása, a roma kultúra intézményrendszerének a reprezentációja a lényege. Jóllehet, bizonyos értelemben mind a két kulturális törekvés gyakorlatilag konzerválja azt a fajta társadalmi szegregációt, amelyben a cigánynak nevezett embereket a társadalom hosszú idő óta belezárta és belekényszerítette, és kevésbé tűnik úgy, hogy ebből a szegregációból, ebből az etnikai kulturális gettóból olyan könnyű kitorési technikákat lehetne a romák esetében kidolgozni.

Gyakorlatilag azt is mondanom kell rögtön az elején, hogy miközben van a baloldalon nem cigányok „cigányok - minősítése”, a cigány kultúra, illetve cigány társadalom megkonstruálásának folyamata, jobboldalon van a cigánykultúra, illetve cigány társadalom önmagáról való megfogalmazása és konstruálása. Vannak olyan kategóriák a két oszlop között, amelyekről érdemes közbülsőleg szólni. Ilyenek: az etnikai kijelölés hatása az etnikai választásra, a cigányság, mint konstrukció, a népi kultúra osztály vagy etnikus kultúra, ami természetesen nem függetleníthető magának a kultúra megkonstruálásának XIX. századi közép-európai folyamatától sem. Vagyis attól, hogy kezdetben a néptudományok, mondjuk az etnográfia, a folklórisztika nem etnikus alakzatokat keresett és talált föl pl. a parasztságban, hanem osztálykultúra hordozóiként kezelte őket. Viszonylag hamar, a nemzetét válás folyamatában azonban etnicizálódnak a tudományok és az etnikus népi kultúra (mint a nemzeti kultúra része) megkonstruálására törekednek, így egészen másképpen értelmeződik az etnikus kultúra. A népi kultúrák vizsgálata tulajdonképpen a romantikától, de már a felvilágosodástól kezdve is, a reformkornak a törekvésait lehet dokumentálni, amelyek arról szólnak, hogy a népi kultúrában lehet feltalálni az egykor volt egységes nemzeti kultúra elemeit. Vagyis miközben az uralkodó osztály évszázadok alatt elvesztette az egykori nemzeti kultúra egységét, a népi kultúra hordozói ezeket megtartották, és ezekből, az egyenként fellelhető elemekből lehet megszerkeszteni azt az egykor volt egységes nemzeti kultúrát. Na most ez az elgondolás értelemeszerűen nagyon fontos lesz abban a gondolatkörben, amely a jobboldalra vonatkozik, tehát a cigány etnikus kultúra, a cigány önkép reprezentációjának megfogalmazásában. Az én fixa ideám évek óta, hogy bizonyos szűk, értelmiségi roma csoportokban egy jó másfél évtizede megfogalmazódott, részben áttételesen, részben burkoltan, illetve egyre erőteljesebben a roma nemzeti kultúra megkonstruálásának a szükséglete, amelyik ugyanakkor értelemeszerűen hasonló mintákra szerveződik, hasonló technikákat alkalmaz, mint a XIX. századi magyar nemzeti vagy szlovák, vagy valamilyen környékbeli nemzeti kultúra megkonstruálásának folyamata.

Ezek mellett van még néhány olyan kategória: asszimiláció, akulturáció, az etnikus kultúra, az identitás, amelyek elemzésre érdemes közbülső kategóriáknak számítanak. Nézzük meg, hogy a baloldali oszlopban, akit cigánynak mondanak, vagy neveznek oszlopban, tulajdonképpen miről szeretnék beszélni.

Tehát az első tétel az, hogy a magyar társadalom cigányképe tulajdonképpen hosszú idő óta a sztereotipizálás és homogenizálás technikáit alkalmazva konstruálja meg a maga cigányképét. Mik azok az intézmények illetve mik azok a területek, ahol ezt a kérdést valamilyen módon érdemes vizsgálni? Egy zárójeles közbülső megjegyzés: hogy a mi magunkban kialakult, kialakított cigánykép, romakép, azért túl azon, hogy egy konstruált kép, egy több évszázados szemléletmódnak, intézmények technikáinak a végeredménye. Tehát ugye a szociálpszichológusok el szokták mondani, hogy egyes etnikai csoportokat tulajdonképpen a könnyebb elrendezhetőség kedvéért bizonyos értelemben sztereotípiákba rendeznek, sztereotípiá-sorokba helyeznek. És hát vannak ilyen vizsgálatok, erről nem érdemes beszélni, hogy mondjuk a franciák hogyan jellemzik az angolokat, a németeket, a magyarokat, de ugyanezt oda-vissza fordítva lehet játszani, tehát kiderül, hogy hát elég konzekvens képek alakulnak ki egyik társadalomban más társadalmakról. Tehát az az állítás, hogy a mi magunk cigányképe természetesen tele van előítéletekkel, tele van intoleráns elemekkel, tele van romantikus, érzelmes elemekkel, azokat természetesen nem genetikusan, hanem a szocializáció, a társadalmi neveltetésünk útján kapjuk kézhez. Tehát bizonyos értelemben kész sémákkal gazdálkodunk, kész sémákkal dolgozunk. A kérdésem az lesz, illetve azt próbálom végigvezetni, hogy mik azok a területek, amelyeken nyomon és tetten érhetőek ezek a bizonyos sztereotipizálási folyamatok, illetve a kulturális örökség. Végeredményeképpen mihez juthatunk hozzá, mik azok, amik hatnak a mi tudásunkra, amikről természetesen azt gondolom, hogy ezeket a tudásokat, népi tudásokat, vélt tudásokat, vagy a tudományok tudásait sokszor érdemes felülvizsgálni, sokszor érdemes újra gondolni, és azt a bölcsességet mondhatom, hogy a saját személyes tapasztalataink révén érdemes revízió alá venni, megkérdőjelezni.

E területek, amelyeken megpróbálok végigfutni kutyafuttában, amik arra is jók természetesen, hogy bizonyos vélt ismereteket közvetítsenek a cigányok különböző időbeli állapotáról, pontosabban arról, hogy akkor mit gondoltak, mit tartottak, hogyan értelmezték, és hogyan írták le őket.

Ezek a területek: jog és közigazgatás, politika, a művészetek, ezen belül képzőművészet, amely eljön egészen a népszerű tömegművészetig, irodalom, népszínművek, tulajdonképpen az operettek világáig, fotó- és filmművészet, karikatúra és vicc világa, a média cigányképe, a tudományok, mondjuk az egyszerűség kedvéért az etnográfia, amely a cigány kultúrában úgy látja az etnikus kultúra tolmácsolóját, interpretálóját, hogy a cigányokra mondott ismereteket, illetve a cigányokról leírt kulturális jellemzőket egyfajta tudatos választás eredményének tekinti. Ezzel szemben például a szociológia, -megint sarkítok -, hosszú időn keresztül a cigány kultúránál alapvetően a szegény és szegénység kultúráját tekintette, és a cigányok helyzetét egyfajta társadalmi „terméknek” értelmezte, tehát a társadalmi viszonyoknak, az előítéletek, a különböző intézményeknek a cigányokkal szembeni magatartása eredményeként értelmezte a cigányok társadalmi helyzetét. Az oktatás, az egészségügy és talán a szociálpolitika cigányképe talán a mai napig is a leginkább a cigányok helyzetét meghatározó és gettóba záró képek füzéréként értelmezhető.

Mindezek után azt a kérdést kell föltennem, hogy kikről szólnak ezek a konstruált cigányképek? Bizonyos válaszlehetőségeket gondolok: a cigányokról, vagy magáról a többségről? Tehát hogy világosan fogalmazzak, és majd fogok példákat mondani, az, hogy mi milyennek gondoljuk a cigányokat, az lehet, hogy nem is a cigányokról fog szólni, hanem arról, hogy mi egy bizonyos problémáról hogyan gondolkozunk, tehát a cigányságról szóló gondolkodás története önmagában nem a cigányokról, hanem a mi magunk gondolkodástörténetéről szól.

A romák esetében arról próbálok majd beszélni, hogy a cigányok romaképe hogyan konstruálódik meg. Két fontos elemet próbálok megkülönböztetni, számon tartani: egyfelől a csoportok egymáshoz fűződő viszonyát, egymásról alkotott képét, ami valójában leírható a vetélkedésben, az autentikusságért folyó küzdelemben, és sok esetben pedig a másik csoporttól való elhatárolódásban, illetve az attól való megkülönböztetésben. A cigányok cigányképeének módszertani problémáiról fogok elmélkedni, ahol egyik esetben vannak a roma kultúra reprezentálói a roma kultúra megkonstruálói, amiről azt mondtam, hogy ez az elmúlt évtizedek fejleménye - és ebben az esetben a roma kép megfogalmazása hosszú lemaradásban van a nem cigányok cigányképétől. Az egyik oldalon a cigányokról szóló cigánykép módszertani problémáiról, a másik oldalon a követő nem konstruáló tudományok eredményeiről szólok, amiről ugye azt mondtam, hogy dekonstruáló a helyi társadalmat tekinti a kutatásban az interpretáció alapegységének.

A roma reprezentáción belül fogok beszélni az egyes cigánycsoportok csoporton belüli kulturális integrációjáról, majd a cigány kultúra lényegéről, mi a cigány kultúra. Ennek utáni az előbb annak a kettősségére, hogy egyrészt a szegény kultúra etnicizálása történik, másfelől a speciális etnikus kultúráként elképzelt rendszer fogalmazódik meg, amelyben a „ki az ember” gondolat reprezentálása kap centrális szerepet. Egyik esetben a szegénység kultúra esetében a társadalmi egyenlőtlenség elfogadásáról, a másik esetben a társadalmi egyenlőség kiharcolásáról van szerintem szó. És mind a két kulturális mozgalom valójában a társadalmi szegregáció belső legitimálását szolgálja. Az egyik gyakorlatilag elfogadja a status quot, a másik pedig szeretne felülkerekedni ebben a többség-kisebbség közötti vetélkedésben. Legvégül pedig a cigány nemzeti kultúra megkonstruálásának előbb jelzett technikájáról próbálok beszélni, amely analógiája értelemszerűen tehát a nem roma csoportok nemzeti kultúra megfogalmazásának.

Jog és közigazgatás és politika.

Világos, hogy nem lehet intézményekről anélkül beszélni, hogy valamelyest a magyarországi cigányoknak mondott emberek előtörténetéről ne szóljunk valamit. Én nem Indiánál akarom kezdeni, de közép-európai megjelenéséről annyit kéne mondani, hogy a XV. század elején valószínűsíthetően - bizonyos történeti források szerint - jelentek meg először. Nem egyszerre érkeztek a cigánynak mondott csoportok, hanem gyakorlatilag a XIX. század végéig. Ha most a történeti Magyarország területét tekintjük, volt egy több hullámban folyó folyamatos bevándorlás.

Kezdetben - és azt hiszem erről is bizonyos mítikus elképzeléseink lehetnek, hiszen maga az a forráskritikai megközelítés, hogy tudniillik miről készülnek források, már azt mondatja velünk, hogy ismerve, hogy bizonyos peres ügyek, bizonyos fegyelmezések és fenytések, bizonyos korlátozások hamarabb kapnak írásbeliséget, mint mondjuk a békés egymás mellett élésnek a dokumentumai, így valójában több történész, - Nagy Pál vagy Tóth Péter nevével fogunk találkozni - gyakorlatilag a cigányok későközépkori történetét azt valójában valamiféle kriminalisztikai problémaként értelmezik. Illetve arra hivatkoznak, hogy a történeti források arra hivatkoznak, hogy a cigányok hol, mikor, mit loptak el, hol, mikor, ki és miért üldözte őket ezért, és azt a képet fogalmazzák meg, hogy a cigányok akkori társadalmá, és tesznek egy zárójeles megjegyzést, hogy gyakorlatilag így van ez máig is, arra rendezkedett be, hogy a többségből éljen. (A gádzsó kifejezést használják ma, értelemszerűen, azután abban az időben nem tudjuk, hogy használták-e a cigányok e kifejezést, tehát nincsenek arról forrásaink, hogy a XVII. vagy a XVIII. században a cigányok a nem cigányokat pontosabban - és ez is oláh

cigányokra jellemző adat a nem cigányokat gádzsóznak. De visszavetítik ezt a terminológiát vagy kifejezést a korábbi évszázadokba.) Hogy a lényegét mondom tehát, a történelmi forrásoknak azt a képét általánosítják, melyben a cigányokról szóló leírások sok esetben valamiféle lopáshoz, rabláshoz, mások javainak elvételéhez kapcsolódnak. Vagy szélhámoság-történetekről szólnak, amelyekben azt lehetne látni, hogy a cigányok arra rendezkednek be, hogy a hiszékeny, nem cigány társadalmat átverjék, és bizonyos javakat szerezzenek meg tőlük, és ez biztosítja az ő megélhetésüket.

Na most ez a kép, amelyet az elmúlt évtizedekben fogalmaztak meg nem roma, tehát nem cigány történészek, azok jobbra ezt a képet próbálják meg sugallni. Itt az a baj, hogy már a XVIII. századi magyarországi társadalomban sem egy homogén cigányképpel találkozhatunk. Az akkori kategória tulajdonképpen kétféle cigány alakját különbözteti meg: - az egyik cigány alakja a letelepedett, a másik a vándorló cigány alakja. Általában a vándorló cigányokban látnak olyan társadalmi konfliktusforrásokat, amelyet egy felvilágosult abszolutizmusnak kötelessége korlátozni, illetve kötelessége megszüntetni. Mária Terézia sok-sok dologban hozott rendeletet, egészségügyben, oktatásügyben, de emellett a cigány ügyben is próbált rendelkezéseket hozni, amelyek II. József alatt folytatódtak. Mária Teréziának köszönhetően vannak elképzeléseink és ismereteink erről, hiszen az 1770-es években több évben hol tavasszal, hol ősszel megyei szinten, illetve községi szinten összeírták a cigányokat. Ebből az derül ki, hogy nagyon sok településen huzamosabb ideje letelepedett, tehát kiterjedt nemzetségekről kompakt, a helyi társadalmi rendszerekbe beilleszkedett cigányokról lehet beszélni. Sőt, hogyha hozzáveszünk olyan térképeket, mondjuk Makó 1792-es térképét, ahol lehet látni, hogy Makó Apátfalva felé eső városszélén több száz házból álló cigánytelepet regisztrálnak, hozzáfűződő névsorokkal, és azonosítani lehet a családokat a pár évtizeddel korábban készült összeírásokkal is, akkor azt lehet látni, hogy a cigányok letelepedtek, de csak a település szélén élnek viszonylagos sze-gregáltságban vagy elkülönültségében. Az összeírások a foglalkozásokra nézve is adnak fogódzókat, így például: nagyon sok embert írnak össze kovácsként, sármunkásként, és a XVIII. század vége felé egyre inkább muzsikusként is feltüntetnek. Úgy írják, hogy kovács, vagy muzsikos, vagy úgy írják, hogy télen muzsikos, nyáron sármunkás. Itt nem tehetem meg, hogy ne vonjak egy párhuzamot, amikor majd a romák által konstruált cigányképről, kultúráról beszélünk, akkor lehet majd látni, hogy vannak olyan roma szerzők, akik a mesterségek leírása során használják az ősi mesterségek kategóriát. Ősi mesterségnek azt tartják általában, amelyet szerintük Indiáig visszavezethetően kimondottan cigány mesterségnek lehet nevezni, így az egyik ősi mesterségben a zenélést látják, azt mondják, hogy már a Pandzsáv állam nem tudom melyik király udvarában volt 3000 muzsikos, azok cigányok, ím hát a bizonyíték, hogy a mostani muzsikusként és azok a muzsikusként között szerves és közös kapcsolat van. Ezt én nem merem állítani, én azt tudom, és több foglalkozás esetében - s ez bizonyítható -, hogy az adott történelmi helyzetből következő munkamegosztási és megélhetési stratégiákról van szó. Tehát valószínűsíthető, hogy a cigányok egy része a XVIII. század második felében kezd nagyszámban muzsikálásból élni, és olyan muzsikát játszva, amely egyrészt nem cigány folklór - zene, hanem a többség zenéje. Bizonyos műfajok: a verbunkos, a népies műdal, a magyar nóta kialakulásával - a későbbi nemzeti kultúra fogódzópontját jelentő - zenei stílusok jelennek meg, melyek zenei kísérletet igényelnek. Az első cigány zenekarokról az 1770-es évekből tudunk. És onnan vannak az első források, hogy leírják ennek a klasszikussá vált cigányzenekarnak az összetételét. A lényeg tehát az, - ez az én cigány történelmi képem - hogy a mindenkor munkamegosztásban való részvétel lehetősége, az ebben való mobilitás, a foglalkozásváltás technikája határozza meg bizonyos roma csoportok megélhetését.

A korszak másik cigány alakja a vándorló cigányé. Őket a Mária Terézia-féle összeírás nem regisztrálja, hiszen a helyi közigazgatás csak azokat az embereket írta és vette számba, akik a saját településén éltek. Nem tudjuk az akkori vándorcigányoknak a számát. El kell tennie jó egy évszázadnak, amikor majd ezt megtudhatjuk egy olyan tudományos vizsgálatból, amelyet egy politikai, jogi érdek motivált, illetve rendelt meg. A felvilágosult abszolutizmus úgy fogalmaz, és úgy gondolkodik, hogy egyfelől a társadalmi intézményekből való kimaradás azt is jelenti, hogy nem adóznak, nem lehet őket katonának vinni, és amúgy ezzel a nem regisztrálhatóságukkal, a közigazgatásból való kicsúszásukkal egy folyamatos veszélyforrást jelentenek. Másfelől, mint ahogy majd egy jó két évszázaddal később a 61-es pártitározat is, valamilyen hasonlóképpen gondolkodik, az akkori társadalmi viszonyoknak nem konform, nem megfelelő, elmaradott, polgárosítására szoruló társadalmi csoportot látnak a vándorló cigányokban. Ezért olyan törvények fogalmazódnak meg, amelyek a cigányok letelepítésére vonatkoznak, lovak-szekerek elvételére vonatkoznak, illetve a cigány nyelv elhagyására, a cigányosnak mondott vagy gondolt öltözetek elhagyására és ott, ahol a szülők nem teljesítik ezeket a feltételeket, ott a gyermeket a törvények szerint a szülőktől el lehet venni és nem cigány családokhoz lehet költöztetni. Vagyis ez a polgárosítás gondolata. Ettől függetlenül is bizonyos vándorló csoportok letelepedtek, hiszen az az általam konstruált történelmi tapasztalat, hogy hosszú időn keresztül, adott területen belül nem lehet megélni vándorlásból. Jóllehet a vándorlás is mást jelent a kor közigazgatásában. Tudniillik én azt gondolom, hogy a vándorlás alapvetően a megélhetésnek, a vándoriparosság keretei között zajlik, olyan mesterségek betöltéséről van szó, amelyeket letelepedett népesség kevésbé űz. A vándorlás maga arra alkalmas és arra jó, ott, ahol bizonyos szolgáltatásokból, bizonyos termékekből hiány van, ott érvényesülni lehessen. A megélhetés egyik előfeltétele és egyik alapfeladata a vándorlás, mint életmód, gyakorlatilag alapvetően a vándoriparos tevékenységet szolgálja. De világos, hogy hossz-szű távon ezek a csoportok is integrálódnak, illetve letelepednek. Igen ám, de ebben a történelmi konstrukcióban a történészeket is hosszú időn keresztül jobban érdekelte a vándorló cigányok története, mint a letelepedett cigányok története. Mindig jön egy kompánia, amely letelepedik, jönnek újabb csoportok, akik nem azonosak az előző csoportokkal, ám őket azonosítják az előzővel, mint mondjuk a honfoglaló magyarokat az egykori kalandozó hunokkal, és ilyen formán folyamatos történetnek képzik el a különböző cigány csoportok megjelenését.

Egy másodpercig arról kell beszélnem, hogy a XVII-XVIII. században letelepedett cigányokban látják a későbbi etnográfiai, nyelvészeti irodalomban a romungrokat, a magyar cigányokat. Vagyis amikor arról beszél Erdős Kamill 1959-ben és 60-ban, hogy hogyan lehet osztályozni a magyarországi cigány csoportokat, akkor egy nyelvi osztályozásban azt mondja, hogy vannak cigányul beszélők és nem cigányul beszélők. A cigányul beszélők nyelve lehet oláh cigány, lehet kárpáti cigány, és lehet szintő. A kárpáti cigányok egyébként már akkorra elveszítették önálló nyelvi identitásukat. A nem cigányul beszélőket két csoportra osztja: magyarul beszélőkre és románul beszélőkre. Ma már másképpen mondjuk, a románul beszélő beás cigányokat is cigány nyelvűnek tekinti a tudomány.

Tehát a XIX. században is érkeznek újabb bevándorlók. Az első bevándorlók egy más útvonalon érkeztek, és amennyire a kárpáti cigány nyelvet lehetett rekonstruálni, az derül ki belőle, hogy kevésbé tartalmaz román jövevényszavakat, míg az oláh cigánynak mondott törzsek nyelve, amit romani nyelvnek mondanak, ez sokkal több román kifejezést tartalmaz. Ebből arra következtetnek, hogy a kárpáti cigányok a balkánon keresztül érkeztek, míg az oláh cigánynak mondott törzsek a XIX.

században egy Románia-felőli útvonalon kerültek Erdélybe, utána Magyarországra.

Említettem, hogy 1893-ban összeírták a magyarországi cigányokat. Megint csak arról folyik a szó, hogy a közbiztonságot rongják a vándorló cigány csoportok. Maga az összeírás megelőzi az 1916-os belügyminiszteri rendeletet, ennek értelmében két dolog történik. Egyrészt megrendeltek egy összeírást, ezt nevezik az első magyarországi cigány összeírásnak. Cigánynak azt tekintették, akit a társadalom cigánynak mond. Ez nagyon fontos elem. Törekedtek arra, hogy ugyanazon a napon, ugyanabban az időben mindenkit megszámloljanak, mindenkit összeírjanak. Azt mondhatjuk, hogy majdnem megbízható ez az összeírás, bár tudjuk, hogy Budapest hiányzik ebből az összeírásból, és ha jól emlékszem, akkor a sorkatonai szolgálatot teljesítők is hiányoznak. Kettőszázhetvennégy-ezer cigány embert regisztráltak. Ebből, mindösszesen 9000 embert értelmeztek úgy, mint a vándorlás körülményei között élő embereket. Bocsánat előre mentem. Az egyik eleme a statisztikai összeírás volt, a másik eleme egy törvényelőkészítő gondolkodásfolyamat, egy diskurzus, amelyben egy bizonyos Hermann Antal nevezetű etnográfus, nyelvész-professzort bízott meg a Belügyminisztérium, akinek össze kellett gyűjtenie azokat a törvényjavaslatokat, törvénytervezeteket, amelyeket az ország különböző ügybuzgó honpolgárai állítottak össze, hivatalos és hivatásos emberek. Ez a gyönyörű társaság József Attila Egyetem könyvtárában eredeti formájában olvasható.

Visszatérek az 1893-as összeírásra. Ebből az derül ki, hogy jóval kevesebben élnek a vándorlás körülményei között, mind amennyi embert feltételeztek. A teljes cigány népességet az életmód, életforma szerint három csoportra osztották: vannak a vándorlók, ők vannak 9000-en, az időszakos vándorlók, üli. időszakosan letelepedtek, ők 27 ezren vannak, a népesség többi része pedig letelepedett cigánynak minősül. Az összeírásból lehet tudni, hogy milyen mesterséget hányan űznek, milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek, milyen az írni-olvasni tudás, mi az emberek anyanyelve, mi a vallása. Ebből az derül ki, hogy a letelepedett cigányok kevésbé beszélik a cigány nyelvet, vagy két-nyelvűek, az egyik nyelvük az a nyelv, amelyik a környező többségi társadalom nyelve. Vallási megosztásban az alföldi részen főleg reformátusokat, ahol katolikusok laknak ott katolikusok, ahol görögkeletiek ott görögkeletiek a cigányok, tehát nem igaz az, hogy minden cigány katolikus, így még aztán evangélikus cigányokat is mondanak az összeírások.

Tehát az életmód alapján különböztetnek meg három csoportot. Azt még mondhatom, hogy feltételezhetjük, hogy az időszakosan vándorló csoportokban vagy 27 ezer cigányban, a ma beásnak mondott cigányok elődeit láthatjuk, akik a hagyományos munkamegosztásban teknővájással, különféle fa-munkákkal foglalkoztak.

Itt tennem kell egy kitérőt: ma Magyarországon 450-500 ezer ember tartanak cigányként számon. Ez az 1992-93-as Kemény István, Havas Gábor, Kertesi Gábor által vezetett szociológiai felvételekre alapozódik. A nyelvi megosztást tekintve ez változik ahhoz képest, amit az 1971-es cigányfelvétel során állapítottak meg. Én a 71-es adatait mondanám: az akkori 320 ezres népesség 71 %-át tekintették magyar cigánynak, szerintem ők alapvetően magukat muzsikus cigányoknak mondják. Őket mondja az oláh cigány nyelv romungróknak, ami még cigány, de már nem cigány embert jelez.

21 % anyanyelve a romani nyelv, ahogy akkor mondták az oláh cigányt. A dél-dunántúli köznyelv oláh cigány alatt a teknővájókat, a románul beszélő beás cigányokat értette. A köznyelv, a tudomány által oláh cigánynak mondott embereket pedig kolompárokknak mondta. Azért mondom tehát, hogy itt a köznyelv és a jelenlegi tudományos nyelv között van egy olyan átfedés, mely két különböző csoportot jelöl. A harmadik csoport, akit 8 %-nak mondhatunk, akit ma a tudomány is és ők magukat is, beásnak mondanak. Jóllehet, mára azt is megkülönböztetik, hogy három nagyobb csoportból argyelán, tincsan és mumcsán csoportból tevődnek össze, de ez már belső etnikai kérdés. Ezeket a köröket azért rajzoltam, mert egyfelől ugye az össznépesség arányait akartam jelölni. Arra akartam utalni, hogy amikor a körök egybevágnak, akkor van a különböző cigány csoportok között egyfajta társadalmi, közelebből házassági kapcsolat, ami persze mint látható minimális. Ez azt a tételt igazolja, hogy ezek a csoportok valójában attól cigányok, mert őket a többség cigánynak mondja, nem egy belső elhatárolásról, hanem egy rájuk kényszerített etnikus kijelölésről van szó.

Három csoport van tehát, a magyar cigányok, másképpen romungrók, akik magukat muzsikusnak mondják, a tudomány által oláh cigánynak mondott, önmagukat jobbára romának mondó romani nyelven beszélő csoportok, és vannak a magukat beásnak mondó, nyelvújítás előtti román nyelvet beszélő és használó egykori teknővájó cigányok. E három cigánycsoport között minimális társadalmi és házassági kapcsolat van, ahogy az etnográfusok mondják, ez három endogám házassági kör, vagyis nem házasodnak egymással, sőt, azt is állítják, hogy szívesebben házasodik egy valamelyik cigány csoporthoz tartozó cigány egy nem cigánnyal, mint egy másik cigány csoporthoz tartozóval. Sőt azt is lehet tudni, hogy olyan településeken, ahol egyaránt élnek magyar cigányok és beás cigányok, vagy magyar cigányok és oláh cigányok, a településen belül is van egy elkülönülés a cigánycsoportok között.

A kiindulópont ugye az volt, hogy milyen a munkamegosztás? Itt azt lehet érezni, hogy amit a későbbi tudományok előszeretettel ősi mesterségeknek mondanak, azok felnagyítják azoknak a foglalkozásoknak a jelentőségét, melyet ők ősi mesterségnek vélnék. Ezzel szemben én azt gondolom a statisztikai adatokból, hogy a cigánynak mondott népesség nagyobbik fele él agrár-proletári státuszban, mint valamiféle hagyományos mesterség keretei között, a legtöbbben - ha volt is valamilyen mesterségük - azt mondták a megkérdezés során, hogy napszámos munkából, idénymunkából tartják fenn magukat.

A két háború között, a harmincas években vannak olyan írások, politikai elképzelések, amelyek a cigányok likvidálására, gettóba, majd megsemmisítő táborokba való zárására tesznek javaslatot. Nem akarok belemenni abba a vitába, hogy Magyarországon a holocaust, egyáltalán a deportálás hány ezer cigány embert ért, épp csak jelzem, hogy itt Kársai László és Bársony János, Daróczi Ágnes között van egy számháború, ami 5000 illetve 60 ezer főben állapítja meg az elhurcolt cigányok számát.

A kérdés igazán az, hogy a cigányok deportálása milyen módon hatott és hat a cigányok későbbi történetére, illetve hogyan hat ma a cigányok által konstruált cigány történelemre. Azt lehet látni, hogy tulajdonképpen a 80-as évek végéig nem nagyon volt szó a cigányok holocaustjáról. Olyannyira, hogy maguk a cigány emberek sem beszéltek saját zárt csoportjaikban erről a dologról. A deportálás az ország nyugati felét érintette. A keleti részokről munkatáborokba vittek cigányokat, ezek nem azonosak a kivégzőtáborokkal. A 90-es évek elejétől hogyan lesz a holocaust a cigány öntudat, a történelemtudat, egyfajta szenvedéstörténetet konstruáló történet

részévé, hogyan lesz egy valóban szimbolikus és egy társadalmat összefogó elemévé?

Visszatérve. A következő lépés valójában a 61-es párthatározat, amelyik a cigányokról való gondolkodásban fontos új fordulópontot hoz. Az 1893-as ösz-szeírás ugye a korabeli terminológiát használta, amelyekben az életmód szerint hogyan különböztethető meg, hogyan véltek megkülönböztetni cigány csoportokat. Az történik, hogy a 40-es évek végén, a parasztság likvidálásával, az ingadozó középparasztok megszüntetésével (a tagosítás, Tsz-szervezés, beszolgáltatás, extenzív iparosítás, sok-sok mindent lehet mondani) gyakorlatilag a korábban hagyományosnak mondott parasztzülemek is megszűnnek. A cigányok munkanélkülivé válnak. A cigánynak mondott emberek széles tömegei szegényebb és nyomorultabb körülmények között éltek, mint mondjuk a 30-as években. Azt gondolom, hogy az 56-ban szovjet mintára létrejött Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének, mint nemzetiségi szervezetnek egyik hivatása az volt, hogy nemzetiségként kell értelmezni ül. egy nemzetiségi státuszt kell adni a cigányoknak. Másfelől pedig a cigányok szociális helyzetének javításáért alakult meg ez a szövetség. Ez a szövetség helyszíni vizsgálatokat végzett, különböző helyeken és különböző családoknál. Lényegében ez azt a szálát és fonalat erősítette, ami felmérési munkát Munkaügyi és Egészségügyi Minisztérium munkatársai vagy megbízottjai végeztek.

Ebben az időben rendszeres volt a cigányok körében a különféle egészségügyinek álcázott beavatkozás, úgy, mint a fertőtlenítés, a tetvetlenítés, a közösség tagjai hajának teljes lenyírása. Lényegében azt lehet mondani, hogy a cigányok széles tömegei elszegényedtek, és az akkori rendszer a saját legitimitását látta megkérdőjelezve, és úgy értékelte, hogy tulajdonképpen maga a cigánynak mondott emberek látható szegénysége kérdőjelezi meg azokat az értékeket, amelyeket kifejezetten igyekszik ez a rendszer. Ezért elhatározták, hogy a cigányok életkörülményein változtatnak. A cigányokban nem egy etnikus alakulatot láttak, hanem alapvetően a szegénység körülményei között élő sajátos népréteget véltek felfedezni a csoportjaikban. Hármaskategóriában gondolkodtak a cigányokról: nem foglalkoztak azzal, hogy milyen nyelven beszélnek, milyen nagyobb csoporthoz tartoznak, mi a belső kapcsolatrendszer a cigánynak mondott emberek között, hanem azt mondták, hogy háromféle cigány alakot ismerünk: vannak a beilleszkedett cigányok, a beilleszkedés útjára lépő cigányok és a nem beilleszkedő cigányok. Az első esetben azt mondják, hogy a beilleszkedettek, azok tulajdonképpen olyan rendesek, hogy már nem is cigányok. Vagyis látjuk, hogy tulajdonképpen ilyen pejoráló, negatív kifejezésről van szó, tehát a deviáns a nem alkalmazkodó, a szegény és ilyen módon a munkátlan emberek igyekeztek használni a cigány kifejezést. Azt mondták, hogy ha magát a szegénységet számoljuk fel, akkor megszűnik maga a cigány-kérdés is. Az 1961-es párthatározat a szegénység megszüntetését három területen képzelte el: úgy gondolták, hogy a három terület párhuzamos javítása automatikusan felszámolja a cigányok látható szegénységét. Mi a három terület: foglalkoztatás, az iskoláztatás, és a lakáskörülmények megváltoztatása.

Kemény István 1971-es vizsgálatában azt lehet látni, hogy 10 év alatt - miközben 61-ben még azt mondta a párthatározat, hogy munkába kell őket állítani - azt lehet látni, hogy 10 év után a cigány férfiak körében a foglalkoztatottság majdnem azonos arányú volt a nem cigány férfiak körében mutatott foglalkoztatási adatokkal.

Az iskola esetében azt lehet látni, hogy jóllehet a cigányok bekerülnek az iskolába, sőt nagyobb számban kerülnek be az iskolába, mint azt megelőzően, és a helyi közigazgatásnak is jobban oda kell figyelnie arra, hogy bekerüljenek, de az iskolai előmenetelben ne könyveljenek el valódi sikereket. - Ennek a legszebb példája Schiffer Pálnak a „Mit csinálnak a cigánygyerekek” c. dokumentumfilmje, ami azt gondolom, hogy ebből a Kemény és társai-féle kutatásból nőtt ki, és azt hiszem Hajdúhadházon, Boldván és a Nyírségben folytatódik. Lényegében azt nézi végig ez a film, hogy járnak-e a cigánygyerekek iskolába. Ebből a filmből azt lehet látni, más forrásokból azt lehet tudni, hogy vannak iskolák, vannak helyek, ahol az iskola nem elősegíti a gyerekek előmenetelét, hanem azért küzd, hogy hogyan tudja leválasztani az iskoláról a cigánygyerekeket, hogyan tudja elválasztani egymástól a nem cigány és a cigánygyerekeket. A 60-as éveknek a terméke az a nagy vita, hogy a cigány gyerekeket külön kell tanítani, vagy együtt kell tanítani a nem cigány gyerekekkel. Mind a kettőre természetesen vannak példák. Létrejönnek a 60-as években cigány iskolák, létrejönnek kisegítő iskolák, vannak iskolák, ahol direkt cigány osztályokat alakítanak ki. Ilyen ma is a Tiszavasvári-történet, erről szól a különballagtatás - a tetvetlenítés. Emlékezetes Rapcsák Annamária ámokfutása a hajdúhadházi iskolában, ami arról szól, hogy ez egy cigány iskolában történik. De hát nemcsak ez a fontos ebben a történetben, az is fontos, hogy késsel egy tanító gyerekeket, de ez az úgy hívta fel a figyelmet a közvélemény előtt is, meg bizonyos jogi intézmények előtt is, hogy vannak ma is olyan iskolák, ahol kifejezetten cigányok vannak, tehát él egy cigány szegregáció az iskolában.

Zárójelben jegyzem meg, hogy Kemény István, Havas Gábor és Liskó Ilona tavaly októberben ül. novemberben „a cigánygyerekek szegregációja” című kutatás során arra voltak kíváncsiak, hogy a magyar iskolák valójában szegregárik-e, és milyen mértékben szegregálják a cigánygyerekeket. Vagyis, a cigánygyerekek sikere és sikertelensége nagymértékben függvénye annak a viszonyulásnak, ahogy maga az iskola, az óvodától kezdve, a közoktatáson át bánt a cigányokkal. A foglalkoztatásról még muszáj elmondani, hogy kiderül az 1971-es felvételtől, hogy a foglalkoztatottak nagy része segéd- illetve betanított munkás, és csak töredékük szakmunkás. Ami azt jelenti, hogy a munkaerőpiacon gyakorlatilag a romák jelentették a leginkább mobilizálható csoportot. Általában ezek az emberek ingázó munkások voltak, munkásszálláson éltek, a kohászat, bányászat építőipar, útépítés, vasútépítés segédmunkásai voltak. Ez azt is jelenti, hogyha összevetem az iskolát és a foglalkoztatást, akkor nagyon furcsák mechanizmus alakul ki. Tulajdonképpen a munkaerőpiacnak egy hosszú távú érdeke volt, hogy hosszú időn keresztül egy szakképzetlen tömeget tartson fenn, hiszen mindig van nehezen elvégezhető munkákra egy olyan társadalmi csoport, amelyik könnyebben mozgósítható.

Ha megnézzük a nyugat-európai példákat, azt lehet látni, hogy vannak olyan munkák egy adott társadalmi munkamegosztásban, amiket a „bennszülöttek” már nem végeznek el. Valószínűleg azért van, hogy Németországban török, jugoszláv vendégmunkások hada jelenik meg, hasonlóan Hollandiában, Franciaországban stb. Magyarországon jóllehet nem volt piacgazdaság, de mégiscsak voltak olyan alvett munkák és ezekre olyan munkaerő-tartalék, amit nem kellett idegen, külső munkásokkal elvégeztetni. Azt is tudjuk, hogy az iskolai végzettség és a foglalkozás között van egy rendkívül szoros szociológiai összefüggés: az iskolázatlan emberek nagyobb valószínűséggel lesznek betanított és segédmunkások, mint magasabb státuszú, akárcsak szakmunkások is.

Mindez a 80-as évek közepéig úgy tűnt, hogy egy viszonylag stabil munkaerőpiacot jelent, és a cigánynak mondott munkavállalók e korlátozott feltételek között is, megtalálják számításait. A 80-as évek közepétől - Ózdon 86-ban kezdik bezárni a gyárat, - gyakorlatilag azt lehet mondani, hogy az egykori extenzív szocialista ipari övezetekben egyszer csak van egy krach a gazdaság rendszerváltozása során, előbb a segéd- és betanított munkásokat küldi el, majd bezárják a gazdaságtalan üzemeket. Mára ez azt jelenti, hogy már 75 %-ra teszik a munkaképes korú cigány férfiak körében a

munkanélküliséget. Itt van egy szoros összefüggés. Ez azt is jelenti, hogy kizuhánva ebből a szférából, a cigánynak mondott közösségeknek más gazdasági aktivitást, más gazdasági stratégiát muszáj kényszerű módon kidolgozni. Véleményem szerint bizonyos övezetekben, régiókban van egy utóparasztosodó tendencia, amelyben részben korábbi ipari, részben mezőgazdasági munkavállalók vesznek részt, akik szintén kikerülhettek a Tsz-ek, állami gazdaságok alkalmazottai közül. Van egy lehetséges, nagyon elemi szintű megélhetési lehetőség a mezőgazdaságban. Emellett számtalan olyan korábbi megélhetési mód aktivizálódik vagy reaktivizálódik, ami mondjuk az ipari munkavállalás korszaka előtt volt jellemző a cigányokra. Ez a napszámba-járás, alkalmi munkák végzése, a gyűjtőgető tevékenység. Vannak területek, ahol az egykori bányák, kohászatok segéd munkásainak megélhetésének (ha még beszámítom a szoc.pol. segélyeket is) a gyógynövények gyűjtőgetése, a guberálás, fémgyűjtés adhatja ki a jövedelem felét. Különböző megélhetési stratégiák alakulnak ki a 80-as évek vége, 90-es évek eleje óta. Azt gondolom, hogy ez egy folyamata ennek a munkaerő-piaci státuszának.

Az iskolai kudarcok konzerválják ezt a helyzetet, hiszen ha nem is kell a 8 általánost elvégezni és nem is kell továbbtanulni. A korábbi időszakban sem volt más lehetőség, mint az a bizonyos segéd munkási státusz. Akik pedig szakképzettséget szerettek, azok elvesztették mára munkájukat, így a tanulás számukra elvesztette az iskolai mobilitást.

A harmadik terhet - azt mondtam -, a telepek, a lakóházak kérdése. Jóllehet csak 1966-ban volt egy kiegészítő rendelkezése a korábbi párttörvénynek, amelyik tulajdonképpen konkrétan rendelkezik a telepekről. Itt az történik, hogy a cigánytelepeknek mondott településrészek jelentős részét erőnek erejével felszámolják. Erről az akkori „hurrá optimizmus” beszámolt, hogy a buldózerék hogyan döntenek szét nyomornegyedeket. Létrejön egy olyan konstrukció, amelyben az 1 éves munkavisztonnyal rendelkező munkavállalók kedvezményes feltételekkel kölcsönt kapnak, létrejönnek az úgynevezett „cs” házak, a csökkentett értékű háza, telepek. Az érdekes az, hogy általában maga a párt nem arról rendelkezik, hogy hol kell az új házakat megépíteni, hogy hol kell - egyáltalán kell-e új telepeket kijelölni -, hanem ez mindig a végrehajtás szintjén, adott települések belső döntése eredményeként jön létre. Hogy hol jelölnek ki új negyedeket. Már a korábbi cigánytelepek is a települések alulértékelt területein, a település széléin, természetlennek ítélt területeken, vályogvető gödrök szélén, legelőkön, vízenyős területeken alakultak ki.

Az érdekes, hogy az újra telepeket - tehát eleve telepeket - jelölnek ki a cigányok számára, ahol a cigányok építhetnek, vagy ahol a cigányok számára tanácsi bérlakásokat építenek, ami aztán a tulajdonukba kerülhet. A lényeg tehát az, hogy egy szegregált cigánytelep megszűnik és egy másik, minőségében nem sokkal különböző, új szegregált cigánytelep jön létre. A „cs” azt is jelenti, hogy ezek szoba-konyhás épületek lévén ritkán haladják meg alapterületükben a 40 m²-t, és víz sincsen általában ezekben a házakban. Ez annyiban különbözik az előzőektől, hogy téglából épültek, alapozást kapnak, és cseréptető van rajtuk, de a vizet nem vezetik be. A villany benne van, de a víz nincs.

Általában közutakról oldják meg a vízellátást. Azt is lehet mondani, hogy a legtöbb településen a helyi hatóságok, a tanácsok megakadályozzák a cigányok falun belüli televásárlásának törekvéseit.

Csak ott, és azokon a településeken tapasztalunk romákat, vagy románok mondott embereket a település belső övezeteiben, ahol a település a stagnálás állapotában van már, vagy leépülő, lakosságában fogyatkozó a település. (Cigány falvak kialakulásának példája, Csenyőte vagy Alsószentmárton.) Vannak olyan övezetek, ahol az egykori paraszt népesség beköltözik az ipartelepekhez közelebbi területekre, és a távolabbi falvak elértéktelenednek, a házak a romák, mint legkézenfekvőbb megoldásként odaköltöznek, ahol még számukra megfizethető telkek és házak vannak. És ezt ott tehetik meg, ahol beengedik őket. Ott engedik be, ahol tulajdonképpen nincsen már másfajta kereslet.

Az a dolog lényege, hogy ez egy másfajta szegregáció lesz, a romák sze-gregálódnak oda, ahol még befogadják őket, vagy ahol még házat vehetnek, illetve a nem romák pedig elköltöznek onnan, ahova nagyszámban költöznek be romák.

Újfajta szegregáció az, amikor a cigánynak gondolt emberek számára lakóhelyet jelöl ki az önkormányzat. Említettem Tisza vasvárit. Innen folytathatjuk a sort, a szoc.pol.-osnak mondott lakásépítés rendszerében. A 90-es években létrejött az a konstrukció, ahol x gyermek után y mértékű támogatást lehet kapni. Ennek az az előfeltétele, hogy 1/3-a értékét, pénzt, vagy már fennálló épületrészt kell előállítani ahhoz, hogy a támogatást a családok megkapják. Sok helyen nincs meg ez a kiindulópont, ezért az a konstrukció alakul ki, -mondjuk vállalkozók beiktatásával -, hogy az önkormányzat (természetesen szegregált helyen) jelöl ki rossz telkeket, ahol a cigányok építhetnek. A vállalkozó felépíti az épület egyharmadát, majd ő maga felveszi a szoc.pol. támogatást. Egy ördögi kör alakul ki. Lényege az, hogy bizonyos embereket azért hajtanak bele a lakásépítésbe, hogy a vállalkozók munkához és jövedelemhez jussanak. Akik építtetnek, azok vagy belerokkannak, vagy olyan épületek épülnek fel, amelyekből esetleg kilopnak bizonyos anyagokat, vagy ha meg is épül a ház tisztességesen, a lakások nagyobbak lesznek az előírásoknak megfelelően, mint amekkorát ténylegesen fenn tudnának tartani a munkanélküli, jövedelemmel nem rendelkező családok. Lényegében létrejön egy olyan új lakásállomány, olyan szegregált, korábbi telepek szélén, amelyek megint csak kirekesztett emberek zárványa, sajátos településrésze lesz.

Miközben úgy tűnik a 60-as évek közepétől, hogy sikeresen lerombolnak házakat, átadnak új épületeket, és ez úgy jelenik meg, mint az akkori társadalmi rendszer sikeres vívmánya, a romák házzal, lakással való megajándékozása valójában a társadalom kirekesztettségét erősíti.

Mindezek persze azt a kérdést vetik fel, hogy vannak-e olyan folyamatok, lépések, amelyek tulajdonképpen a cigányság, mint etnikai osztály létrejöttét segítik elő. Vagyis hogy a cigányok megítélése hogyan tematizálódik, hogyan alakul ki a cigánykérdés, hogyan merevedik meg. Vagyis itt összemosódik a kulturális kérdésekről való gondolkodás bizonyos szociális kérdésekről való gondolkodással. Az erről való beszéd mód maga etnicizálhatja a cigányproblémát és a cigány kultúrát a szegénységgel azonosíthatja. Vagyis, a szegények cigányok lesznek, ebből következően a szegénység etnicizálódik. Tudniillik úgy tartják, hogy aki szegény, az cigány és fordítva.

Azt gondolom, hogy egy olyan folyamat is létezik, amelyben az eredendően nem szegény embereket is cigánynak tekintheti, és cigánynak nevezheti a társadalom. Ez a legutolsó, előbb említett iskolakutatás világított rá arra, hogy bizonyos iskolák - tudjuk, hogy etnikai fejkvótát kapnak, ha etnikai oktatást folytatnak, illetve felzárkóztató fejkvótát kapnak, hogyha gyerekeket felzárkóztatásban részesítenek. Az etnikai fejkvóta esetében elméletileg a szülőket meg kell kérdezni, a szülőknél nyilatkozniuk kell, hogy ők németek, vagy cigányok. A másik esetben - ha jól tudom - nem kell megkérdezni, hogy akarják-e a gyereket felzárkóztatóra járni vagy nem. A felzárkóztatandó és az etnikum az azonos a cigánynál.

Gondolom ez így van az egészségügyben és nemcsak az iskolában. Az etnikum azt jelenti, hogy megjöttek a romák. Az iskola ebben a törekvésében minden felzárkóztatásra ítélt embert egyrészt cigánynak tekint, és nem is tudja világosan, hogy ez most etnikai vagy felzárkóztató fejkvóta, de érdeke egyrésztől minél több cigánygyereket mondani, mert ez növeli az iskola kiegészítő fejkvóta-támogatását, illetve több felzárkóztató gyereket megnevezni, ahol nem kell megkérdezni az etnikus hovatarozást, de mindenkit, akit felzárkóztatónak tekint, azt tulajdonképpen szegénynek is tekint. Tehát maga a kérdés ugye itt is megjelenik és gyakorlatilag a cigány táborba sorolja azokat is, akiket valóban cigány eredetűnek vél, és

azokat is, akik szerinte életmódjában olyanok, mint a cigányok. Természetesen egy lefelé csúsztatásról van szó - és noha a párthatározat azt mondta még 30 évvel ezelőtt, hogy a beilleszkedők olyan rendesek, hogy nem is cigányok, ehhez képest a népnyelv is, az intézmények is azt mondják, hogy az a cigány, akinek az életvitele olyan. Az az elítélő álláspont alakul ki, hogy „ha nincs a pástornak, akkor azért nincs, mert elkorhelykedta, ha van, akkor azért van, mert lopta”.

Jelzem, hogy nem beszéltem a média, a tudományok, a művészetek az oktatás, egészségügy, szociálpolitika cigányképeiről. Belátom, hogy ezek tényleg annyira hosszú, egy-egy önálló fejezetek, hogy ezeket a későbbiekben mondom el inkább.

Egy kérdés kapcsán hadd szóljak néhány szót a cigány emberek létszámáról, statisztikai adatairól.

Az 1893-as első cigány összeírás az akkori Magyarország területén 274 ezer cigánynak tartott embert írt össze. Ha ezt a mai Magyarország területére vetítjük, egyes számítások 70, mások 90 ezerre teszik, hogy a mai Magyarország területén akkor mennyi cigánynak mondott ember volt. 1971-ben becslések szerint 320 ezer cigánynak mondott élt.

84 és 87 között a cigány koordinációs bizottság helyi szinten végzett becsléseket, 90-ben egy országos népszámláláskor nemzetiségként is és anyanyelvenként is mondhatták magukat az emberek cigánynak. Ekkor 144 ezren vallották magukat cigánynak.

92-ben az iskolák megadták, hogy hány cigánynak minősített tanulójuk van. Azt tartom fontosnak, ha összevetjük a 90-es népszámlálást akár a 92-es becsléssel, azt lehet látni, hogy 2 alaptípusa van ezeknek az egymáshoz viszonyított számok rendszerének. Az egyik esetben megközelíti a 90-es népszámlálás adata az előtte és utána becsült adatot, másik esetben egy olyan radikális eltérés van, hogy adott településen - miközben 450 embert tartanak egyik-másik forrás alapján cigánynak - két ember mondja magát mindössze cigánynak. Ami azt jelenti - erről próbáltam az elején beszélni -, hogy ezek a kutatások az iskola minősítése, lehet hogy az egészségügyé, a szociálpolitikáé - embereket besorol valahova, olyan embereket is, akik magukat nem cigányként definiálják. Ebből az a probléma következik aztán, - most legutóbb voltunk Hidvégárdón, ez számomra szimbolikus példa erre nézvést -, ahol maga a helyi önkormányzat rögtön jó pozíciót állít fel. Az iskola alá tartozik Bódvalenke is, meg Hidvégárdó is, tehát közös fenntartású iskola van. Boldvalekén megtalálták a rossz cigányokat, tulajdonképpen minden cigányellenes érzelmeiket ottan ki lehet élni, azok piszkosak, tetvesek, nem szeretnek iskolába járni, nem szeretnek dolgozni, eddig Hidvégárdón laknak a rendes cigányok, az úri cigányok, a szorgosak és dolgosak. Akik, amint fogalmazott a párthatározat, olyan rendesek, hogy már nem is cigányok. Igen ám, csak az iskola ettől függetlenül azt mondja, hogy ennyi hidvégárdói cigány van. Az önkormányzat bemondja, hogy ennyi hidvégárdói cigány van, miközben ők nem csinálnak cigány kisebbségi önkormányzatot. Valójában ők arról beszélnek, hogy amíg a bányába jártak, Ormosra, meg Fekete völgybe, addig a nem cigányokkal egyfajta testvéri kapcsolatuk volt, mert a bánya mélye embert-emberrel egyenlővé tette, és nem cigány és nem nyagiar volt, hanem bányászok voltak benne. Tehát minden törekvésük az, (a házasodásban is, hogy ne csak cigányokkal házasodjanak) hogy magukat magyarként definiálják, és mégis, mind a mai becslések és a számontartás is egy ellenkező dologról szól. És ezért mondom, hogy nagyon gonosz dolognak tartom, amikor azt mondják, hogy a cigány csoportok asszimilálódnak. Vagyis hozzátársítják a cigány kultúra lényegéhez, hogy legyen leszakadt, nyomorult, szegény, küszködőn hiánnyal, mert ez az autentikus cigány kultúra, és aki nem leszakadt, nem nyomorult és nem szegény, az tulajdonképpen asszimilálódott, illetve elvesztette a cigány kultúra jellemzőit. Azt gondolom, hogy ez a mi magunk gondolkodásában is nagyon benne van. És ez a gondolkodásmód az, ami a mi felelősségünk, hogy mi hogyan teremtünk a cigánynak mondott emberekből valóságos etnikai osztályt.

II. rész

Hölgyeim és uraim, ez az előadás a második része annak, amit májusban tartottam. Ezért egy pár mondatban utalok arra a vázlatra, vagy arra a szerkezetre, amit akkor fölvezoltam, illetve aminek az első részét el is mondtam. Tehát arról beszéltem, hogy van egy bal oldali oszlop és van egy jobb oldali oszlop. A bal oldali oszlopban azt rajzoltuk fel, hogy hogyan ábrázolják, és hogyan interpretálják a magyarországi cigányok történetét, etnográfiaját, szociológiáját. Vagyis azt a képet, ahogy a többség évszázadok óta gondolkodik a cigányokról. Melynek természetesen vannak bizonyos értelemben objektív oldalai, objektív és hihető részei. Viszont ennek a nagy része olyan konstrukció, amit a tudomány, a művészetek a cigányokról konstruálnak. Ami nem szükségszerűen azonos azzal, hogy maguk a romák, a cigányok milyenek. A jobb oldali oszlopba azt rajzoltuk föl, hogy a romák (az elmúlt évtizedek eredménye ez) önmagukat hogyan fogalmazzák meg, önmagukat hogyan ábrázolják és ennek során, hogyan fogalmazódik meg a törekvésük, hogy a cigány, roma nemzeti kultúrát megkonstruálják, megszerkesszék. Ami bizonyos értelemben annak ellenében történik, amit a nem cigányok a cigányokról gondolnak és mondanak, másfelől azonban nagyon sokféle elem használódik ebben a konstrukcióban, amit a nem cigányok mondtak annak idején, vagy mondanak a cigányokról. Vagy is azt mondtam, hogy az etnikai kijelölés, nem is magatartás ez, hanem kijelölés, tehát a többség mondja meg, hogy kik a cigányok, milyenek a cigányok és ez hat valamilyen módon vissza a cigányok öntudatára, saját reprezentációjukra, önmaguk ábrázolására.

A múltkorai alkalommal részben a nemzetné válás folyamatáról, részben pedig - nagyon elvont formában - a cigányok jelenleg tartó történetéről beszéltem. Nem beszéltem akkor arról, ami még a baloldalihoz tartozik, hogy a művészetek és az etnográfia hogyan ábrázolták, ábrázolják a cigányokat. Tehát röviden erről fogok beszélni és aztán arról, hogy magát a cigány önreprezentációt milyen területeken, milyen műfajokban, műnemekben érhetjük tetten, illetve maga ez a nemzeti kultúra megkonstruálás valójában hogyan és milyen folyamatokban zajlik. Tehát akkor onnan kezdjük, hogy a különböző művészetekben a cigányokat, a romákat, hogyan ábrázolják. Nem gondolom, hogy az ősz-szes művészeteken végig kellene szaladnunk, elég néhányat kiragadnunk annak érdekében, pontosan illusztráljuk azt. Hiszen más rendszerek is hasonló struktúrában, és hasonlóképpen gondolkoznak a cigányokról, és hasonlóképpen ábrázolják, illetve jellemzik őket.

Vegyük az egyszerűség kedvéért a vizuális művészeteket, tehát a képzőművészetet, a filmművészetet és a fotóművészetet. Az irodalomról most kevésbé beszéljünk. Talán mindenkinek vannak abból is élményei. Az első ábrázolások a XVIII. század második felében még a Habsburg Birodalom kebelében készültek, és elsősorban német, osztrák rajzolóknak készítették Magyarországon, vagy a Habsburg Birodalomban járó emberek. Magyarország népeit úgy rajzolták, hogy az oppozíció az uralkodó osztály, illetve a nemesi polgárság és a pór nép között volt. Vagyis bizonyos távolságtartással ábrázolják ugyanúgy a parasztokat, mint a cigányokat. A cigányok nem válnak el ebben az időben a népiismereti elgondolásoktól: ugyanolyan népe a birodalomnak a cigány is, mint bármelyik más, mint a magyar paraszt, mint a német paraszt, vagy az Erdélyt lakó románok, a Felvidéket lakó szlovákok. A váltás valamikor a XIX. század közepén következik be. Ekkor a cigányokat, és általában azokat a jellemzőnek gondolt mesterségeket, foglalkozásokat, élethelyzeteket rajzolják meg, amelyek természetesen nem mentesek bizonyos romantikus allűröktől. Tehát amennyiben a

parasztoakat is egy ilyen távolságtartó, egzotikus attitűddel ábrázolják, ugyanez történik a cigányokkal is. A XIX. század közepétől azonban valahogy megváltozik ez az ábrázolásmód, egyfelől már nem azok az emberek, nem ugyanolyan státuszú művészek készítenek rajzokat, képeket a cigányokról, hanem gyakorlatilag a bontakozó, vagy izmosodó magyar nemzeti kultúra művészei fogalmazzák meg a cigányokat. A cigányok megfogalmazása már ebben az időben, noha megőrzi a romantikus jegyeket, és megőrzi az egzotikus szemléletmódot, amelyben a cigányok egzotikus, különös szokásokkal rendelkező embereknek, sokszor vadembereknek vannak ábrázolva, ezek azért mégis csak azt a struktúrát vetítik fel, hogy vannak a népet alkotó parasztoak, és vannak, az ezen kívüli cigányok. Vagyis nagyjából azt a hierarchiát, ami az akkori magyarországi társadalomban, mondjuk a parasztoak és a cigányok között fennállt, ezt visszatükrözi valamilyen módon maga a képzőművészet.

Gyakorlatilag kétféle ábrázolás típusra lehet redukálni a XIX. század közepének, második felének alkotásait. A cigányok vagy zenészekként jelennek meg, ahol mi csak **Bihari Sándor**, vagy **Valentin János** képeit említjük. Azért érdekes Bihari Sándor, mert az ő hatalmas méretű festményei olajnyomat formájában, százezres számban keringtek a magyar piacokon, vásárokon, tehát nemcsak a középosztályi, hanem sokszor a parasztpolgári megrendelő vagy vevő réteg is ezeket a képeket használta, ezekkel élt, mint mondjuk a Bíró előtt, az Eltörött a hegedűm stb. című képek. Ahol azt lehet látni, hogy a cigányok zenészek. Am az ő ábrázolásukban, a cigányok szakadt, rongyos ruhás, mezítláb, esetleg mindezek közben pipiskeciő, tollászodó emberek, akik a külcsínre törekszenek, miközben rongyos a fenekükön a nadrág, azoközben sárga csizmát vesznek, vagy zsinóros mentében vannak. Mindenképpen az a fajta: az, hogy szegények, az, hogy nyomorultak, az, hogy tulajdonképpen ők szolgai módon muzsikálnak, ez van ezekben az ábrázolásokban. A másik ábrázolás fajta az, amikor elsősorban vándorcigányokat festenek, vagy rajzolnak meg, ahol a vándorlás körülményei között a lyukas üsttel, edényekkel, szakadt sátrakban, megint csak szakadt ruhás cigányokat ábrázolnak. Gyakorta a tűz körül üldögélnek, táncolnak, énekelnek, tehát megint ugyancsak romantikus kép, amelyik tehát - még azt is merem mondani -, hogy egy kicsit az ez iránt való elvágyódást jelzi. Mindeneképpen erre a két alapképre, a muzsikus cigányra és a vándorló cigányra vonatkoznak a festmények. A vándorcigányok azok, akik elsősorban vademberként vannak ábrázolva, és van egy rövid időszak, amikor valójában a szabadság, a függetlenség szimbólumaként is ábrázolják a cigányokat. Tehát úgy, hogy (különösen mondjuk az 48-49-es forradalom, szabadságharc leverése után) a rabságban szenvedő magyar néppel állítják szembe a cigányokat, akik függetlenek, akik jönnek-mennek, számukra nincsen hatalom, nincsen törvény, a maguk urai, maximum a maguk szolgálói. Gyakorlatilag, ha úgy tetszik, a magas művészetek aztán a XX. században nagyon érintőlegesen foglalkoznak a cigányokkal. Azok az ábrázolások - pl. **Iványi-Grünvald** Béla képei, aki azért festett cigány képeket - nem kerültek be valahogy a mindennapi tudatba és köztudatba, ami ebben a formában a cigányokról alkotott képet erősítette volna.

Ezzel szemben a hétköznapi tömegművészet körébe emelkedtek azok a zsánerképek, amelyek már selyemre festett és hímezett gobelinben megálmodott képek voltak, amelyek megint csak valamilyen módon tipizálják a cigányokat. És érdekes módon a két korábbi ábrázolás-típus mintegy összees, és egy képpárba sűrűsödik az, ami eddig a festményeken jelenetek formájában volt látható. Vagyis festenek egy párt, vagy ábrázolnak egy párt, ahol a férfi muzsikál ugyanabban a természetesen rongyos ruhában, mezítláb esetleg, míg a nő egy üsttel a maga kíséretében kártyát vet. Tehát a nők ugye, az asszonyok, azok kártyát vetnek és az oláh cigányok ábrázolásából, mászik föl ezekre a gobelinekre. Lényegében azt lehet látni, hogy egészen a 70-80-as évekig ennek a köznépi körében élő eleven kulturális cikkek voltak ezek a cigány páros képábrázolások.

A fotóművészet, a fotó, valamikor a XIX. század 70-es, 80-as éveiben kezdi úgymond a cigányokat fölfedezni. Az első nagyobb sorozatok Nagyszében, illetve Szében megyében készülnek. Az ottani Városi Múzeum Erdély népeiről készített gyűjtést, anyagot, kiállítást, még hasonló szemléletmódban, mint annak idején a XVIII. század végi grafikusok dolgoztak, Magyarország népeiről. Itt ebben persze megvan megint csak a cigányoknak a helye, meg van a magyar parasztoak, megvan a német parasztoak, megvan a román parasztoak helye. Tehát valójában a fényképezés egy olyan társadalomképet vetítenek fel, ahol a különböző etnikai csoportokhoz tartozó parasztoak ideáltípusát teremtik meg, ahol egy nagyon hierarchikus viszony alakul ki. Hiszen a különböző ideáltípusba tartozó nemzetiségek, vagy etnikumok, tehát ha most főntől nézem, akkor az százaktól a cigányokig, vagy ha másképpen a cigányoktól a századokig terjed az út. A románok egy kicsit jobban és kedvezőbben vannak ábrázolva, mint a cigányok, a cigányok vannak valójában a legellenszenvesebben ábrázolva. Gyakorlatilag a jellemzőnek gondolt foglalkozásokat, munkafolyamatokat, megélhetésmódokat, élethelyzeteket ábrázolják. De még nem mondható el erre a korszakra, hogy a cigányok ábrázolásában valamilyen nagyon negatív irányú tipizálás következett volna be. Lényegében ezt a századfordulón, megint csak elsősorban Erdély, de valójában aztán Magyarország területén is föllelhető fotókból arra lehet következtetni, hogy ez a cigányok, mint vademberek szemlélete ez még eléggé eleven. Elsősorban a vándorló cigányokat fényképezik, a vándorcigányokat, akikre azt mondtuk, hogy elsősorban az oláh cigányok köréből, illetve a beascigányok köréből kerültek ki. De ezek a képek, megint csak általában, vagy nagy gyakorisággal eléggé elrettentő képek. Ez időben azonban ránk maradtak olyan műtemi felvételek, hivatásos fényképezés anyagai, amelyben azt lehet látni, hogy a korabeli cigányok hasonlóképpen eljárak a műtermekbe, mint mondjuk a más környékbeli parasztoak, német, magyar, akármilyen parasztoak. Vagyis olyan képek sorozatát lehet látni, ahol a cigányok hasonlóképpen rendesen, felöltözött, tartással bíró emberek, méltósággal állnak a fényképezőgép előtt, a család tagjai ugyanúgy bekomponálódnak a képbe. Tehát egyfajta polgári vagy polgári létről szólnak ezek a képek. Tehát látjuk, hogy már ebben a pillanatban a fotóművészet, amikor a maga szórakozására, a maga felfedezésére, tudományos érdeklődésére fényképezi a cigányokat, akkor ezek mindig ilyen szegény, leszakadt, sokszor deviánsnak, marginálisnak, vadnak ábrázolt embereket mutatnak. Míg azok a képek, amit a cigányok maguk készítenek, azokban pedig már-már ilyen polgári emberek és családok néznek ránk. Nyilvánvalóan érdemes egyfajta, a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely szerint is különbséget tenni. Hiszen valószínűleg vannak szegény és marginális helyzetben lévő cigányok, és valószínűleg vannak a társadalmi hierarchia magasabb lépcsőjén elhelyezkedő családok. Az érdekes tehát, hogy a fotóművészet, amikor felfedezi, vagy amikor ábrázolja a cigányokat, akkor, ha úgy tetszik nem az objektív valóság, nem a valódi társadalmi viszonyok érdeklik, hanem egy olyan típus érdekli, aki szegény, aki leszakadt, deviáns, elmaradott és ezt ábrázolja és azzal erősíti azt a képet, hogy lám csak milyenek a cigányok. Valójában az etnográfia, 30-as évekre tehető az az érdeklődés, amikor elkezd a hagyományos mesterségek iránt érdeklődni, ami azonban beleilleszkedik abba a sorba, ami más társadalmi csoportok, vagy más etnikai csoportok hagyományos mesterségei iránti érdeklődéssel egyenértékű. Ebben a megfogalmazásban olyan mesterségeket: csengőöntést, vályogvetést, kosárkötést, tégláégetést, teknővájást stb. fényképeznek, és ezekről készítenek sorozatokat, amelyeket egyfelől régi mesterségeknek, kézműves mesterségeknek, illetve hagyományosan cigány mesterségeknek tekintenek. Ezek természetesen billentenek azon az egyensúlyt vesztett ábrázoláson, amit a korábbi fényképezés, ne adj Isten még az etnográfus fényképezés is, fényképeztek a cigányokról, hiszen a keszthelyi múzeumban etnográfusok nem tollából, hanem fényképezőgépéből előkerült képek sokaságát ismerjük, amelyek hasonlóképpen ábrázolják, mint a nem etnográfus professzionális fényképezés ábrázolták a cigányokat.

Van egy vonulat még a két háború közötti időben, amikor a magyarországi szociofotó nagyon erősen, egyfajta társadalmi probléma érzékenységgel a szegénységet, az agrár szegénységet, proletariátust ábrázolja. Ebben, s ez nagyon fontos, a cigányok ábrázolása nem különbözik a nem cigányok ábrázolásától. A szegénység ilyen értelemben nem etnizálódik. Valóban egy osztályhelyzetről van szó. Minden szegényt, legyen az cigány, vagy nem cigány, legyen az falun élő, vagy városban élő, a nyomornegyed ábrázolása, a szegénység, a kilakoltatottak, hajléktalanok ábrázolása során egyféleképpen, hasonlóképpen ábrázolják a cigányokat is. Később következik be az, (erre szerintem már utaltam) hogy maga a cigány kérdés, illetve a cigány, mint szegény kérdés hivatalosan is, mondjuk a fotóművészetben is, hogyan válik aztán, hogyan etnizálódik. Arra is utaltam, hogy a 40-es, 50-es évek az az időszak, amikor az én olvasatomban talán a legszegényebbek a cigányok nagy csoportjai. Ebben az időben gyakorlatilag megint csak hivatásos fényképészek, mind már ezt afféle marginalitást, a szegénységet, amiben a cigányok élnek ezt, már szándékosan cigány szegénységként, vagy a szegénység cigány jellegeként ábrázolják. Tehát itt azt mondják a fényképek, hogy valójában a szegények, azok már csak cigányok, hogy aki szegény, az cigány. Lényegében arra is utaltam, hogy ez bizonyos értelemben előkészíti a 61-es párthatározatot. Na most az az érdekes, és itt vannak ilyen gyönyörű tanácsi fotóalbumaink, én hoztam akkor egy könyvet, abban van is ebből a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tanácsi fotóalbumból egy szép sorozat, hogy milyen volt a múlt és milyen a jelen. Vagyis amikor a fennálló hatalom a saját legitimálására használja föl a cigányokat. Azt mondja, hogy amíg mi nem jöttünk, a cigányok ilyen szegények és nyomorultak voltak, mi megérkeztünk, megjöttünk és mi megváltottuk a társadalmi viszonyokat. Felszámoltuk a szegénységet, békét, nyugalmat, felemelkedést, stb. hoztunk az emberek életébe. Lényegében a 60-as évekkel kezdődő MTI fotó törekvései, mint hivatásos, vagy hivatalos fotók, ugyanezt próbálják meg sugallni. Vagyis ekkor keletkeznek azok a sokszor beállított, én azt szoktam mondani, hogy **hurrá-optimista** képek, ahol azt lehet látni, hogy a cigány emberek boldogok, dolgoznak, új lakásban laknak, családi melegséget varázsoltak maguk köré. A tágra nyílt szemű gyermekeik tudásra szomjazva ülnek az iskolapadban, tekerik a pénztárgépet, vagy azt a golyós számológépet, a 14 éves kisgyerek a 70 éves nagyapját tanítja írni és olvasni, hiszen a Horthy-korszak analfabetizmust hozott, tartósított a cigányok körében. Itt jön most a lényeg (ez is lényeg volt). A 70-es években és ez a **Kemény** kutatásához kötődik, illetve azzal erősödik föl. A szociológiai felvételt követően Keménnyel együttműködő fényképészek, filmesek egyszer csak felfedezik azt a világot, tehát a cigányok közösségeit, és elkezdnek újból szociofotókat készíteni. Ugye mondtam, hogy a két háború közötti magyarországi szociofotó nem tett különbséget alapvetően még a szegényeken belül cigányok és nem cigányok között. Ez a 70-es évekbeli szociofotó ez valójában egyfelől opponálja volt ennek a bizonyos MTI **hurrá-optimista** ábrázolásmódnak, vagy fotóvilágnak. És pontosan azt próbálták ábrázolni, hogy hiába szép szavak, hiába intézkedések, ezek kevesek, ezeket nem veszik komolyan. És ím itt van a cigányok széles tömege, 10 évvel, 15 évvel a párthatározat után, és lám szegények. Vagyis egy olyan szituációt, egy olyan helyzetet ábrázolnak a fotósok, ahol telepi, ahogy ők mondják, putriban élő cigányokat láthatunk. Meztelen gyermekeket, akik kimaradtak az iskolából, ugyanakkor van bennük valamilyen bájoság, valami kedvesség, valami szépség, valami boldogságra szomjúság. Tehát felmutatják a hatalomnak, hogy állj, bocsánat, nem történt semmi, továbbra is szegények a cigányok. Vagyis ezzel az ábrázolással újfent egy olyan kép merevedik ki, mintha a cigányok csakis kizárólag ilyenek volnának. Tehát konzerválnak, tartósítanak, fölerősítenek egy képet. És innentől kezdve az emberek továbbra is azt fogják gondolni, és azt gondolták, hogy lám ilyenek a cigányok. Na most, hogy a két képtípust, az MTI **hurrá-optimizmusát** és a szociofotókat valamilyen módon egymás mellé állítanánk, és egy patikamérlegre felállítanánk, akkor talán valamiféle kiegyensúlyozás történne, mert azt a nagy közepet gondolom akkor sem nagyon lehetne látni. Tehát azokat a mégiscsak, ahogy ez korábban is így volt, azokat a képeket, azokat a cigány családokat, cigány csoportokat, akik a mindennapi életükben valamit mégiscsak elértek, társadalmi törekvéseik, munkamegosztásban elfoglalt helyük a saját életvitelük, életmódjuk, életformájuk javulása nem ábrázolódik ebben a megközelítésben és ebben a rendszerben. És akkor továbbra is azt mondhatom, hogy a mindennapi élet szervezése, vagy az ünnepek szervezése nagyon ritkán jelenik meg ezeken a képeken. Az MTI képekben is maximum a csatka-i búcsúig vagy a máriapócsi búcsúig jutunk el, amelyek megint csak valamilyen értelemben egzotikus módon ábrázolják a cigányokat, a romákat. Gyakorlatilag a 80-as évek vége, 90-es évek eleje az, amikor jobb híján azt mondhatjuk, hogy antropológiai érdeklődésű fotózás próbál olyan komplex, vizuális leírásokat adni a cigány közösségekről, amelyekben az élet szervezésének minden fontosabbnak gondolt eleme benne van. A munkától, a hétköznapi életvezetéstől az ünnepekig, az emberi kapcsolatokon keresztül. És megjelennek olyan képek, ahol maguk a romák, a cigányok a megrendelők. Ahol ők állnak be, ők hozzák elő lovukat, lovaikat, fogják be a lovak mögé a szekeret, vagy ültetik fel a csecsemőt a lóra. Tehát valamilyen módon úgy fényképeződnek, ahogy ők szeretnék, ahogy ők képzelik el magukat ebben a fényképezésben. Az Amaro Drom, a 90-es évek elején, ez egy a Roma Parlament által alapított havilap volt, illetve most is az, kezdetben színes volt, aztán fekete-fehér, aztán megint színes, aminek egy időben **Horváth N. Judit** volt a főszerkesztője, aki maga is félig cigány, zenész cigány leány, és mint fotóművész, nemrég jelent meg *Más világ* címmel **Stalter Györggyel (Stalter György Juditnak a férje.)** a közös albumuk. Na most az az érdekes, hogy ez az album, gyakorlatilag vagy kizárólag olyan képeket közöl, és már az Amaro Dromban olyan sorozatok és olyan képek jelentek meg, ahol majdnem mindig egyformák voltak a cigányok. Azokat fényképezte le, akik a legszegényebbek voltak, akik a legnyomorultabbak voltak. Ez egy különös élményem volt, amikor Pécsen egy előadásfélén, **Derdák** szervezésében éppen erről a fotóalbumról kellett beszélni, vagy mesélni. Ott főleg roma fiatalok voltak, akik talán az egyházon keresztül szociális munkásnak tanultak, de ez most nem fontos. Ott ült néhány **gilvánfai** fiatalember is. **Gilvánfa** Baranya megyében egy olyan település, amelynek a népessége kicserélődött, és gyakorlatilag ma tisztán beás cigányok által lakott falu. Ez 92-ben lehetett, amikor fényképezett, mert a 93-as könyvben közöltünk képeket. Felsikítanak a gilvánfai gyerekek, hogy jó, ez a Bolond Terka, ez a Húgyos Ferkó. Vagyis kiderült, hogy a közösségen belül is deviánsnak ítélt két családot fényképezett úgy le a fényképész, amelyiket én nem tudhatom ugye, egyiket sem tudhatom, mint a kép nézői, használói, hogy konkrétan két deviáns, vagy két beteg családról van szó. A kép üzenete nem az, hogy két beteg családról van szó, hanem lám a **gilvánfai** cigányok ilyen módon élnek szegények. Tehát annak érdekében, hogy a közvéleményt, az újság nézőit és olvasóit minél jobban fölírassa a fotóművész, a fotóművészek, minél lehetetlenebb helyzetben ábrázolják a cigányokat. Tehát szegénynek, nyomorultnak. Ez nem arra szolgál természetesen, hogy a cigányokról mi megvetően gondolkodjunk. Tehát az ő üzenete nem az, hogy a cigányok olyan magatehetetlen emberek, akik képtelenek a saját sorsukat megváltoztatni. A képek üzenete, ezen közben természetesen az emberi melegség, a szépség, a boldogság utáni vágy fogalmazódik meg, amikor látjuk a maszatos, koszos kisgyerekek csillogó tekintetét, amikor látjuk a munkában megfáradt, lepusztult szoba-konyhában élő idős házaspár fáradtságát, de a tekintetükben a bizakodást, hogy majd talán a gyerekeik, vagy az unokáik. Mindenképpen az az üzenete ezeknek a képeknek, hogy nekünk, cigányoknak nincs más vagyionunk, nekünk a szegénység mellett a melegségünk van, a melegségünk van, az emberi kapcsolataink melegsége van. Ennek érdekében aztán olyan képtelen beállításoknak is tanúi lehetünk, amikor ilyen hatalmas magnóval a félméztelen kedves fiatalember az edelényi (azóta lebontották) dögterén áll egy putrinnal nevezett kis fehérre meszelt kunyhó előtt. Tehát itt a társadalmi elmaradottság, a fizikai környezet lepusztultsága,

illetve a technikai civilizáció vagy a technikai vívmányok használata áll valamiféle ellentétbe egymással. A lényeg mégis csak az, hogy minden jó szándék ellenére, amelyek ugye azt mondja, hogy törődni kell a cigányokkal, meg kell változtatni a cigányok szegénységét, szociális segílyt, munkát, pénzt, meg nem tudom mit kell adni nekik, föl kell őket emelni. Miközben ezek az üzenetek, az olvasó és a néző számára mégis csak azok az üzenetek mennek, és azok az értelmezések erősödnek meg, hogy a cigányokkal továbbra is baj van, koszosak, piszkosak, szegények, képtelenek változtatni a sorsukon, mert nekik így jó, így akarnak élni. Tehát veszélyes feyver ebben az értelemben a fotó.

A filmek esetében, a játékfilmeknél azt lehet látni, miként a népszínművekben is, hogy a cigányok alapvetően szolgai sorban lévő emberek, akik elsősorban muzsikálnak és bármikor, ha kell, akkor a földesúrnak, egy arisztokrata társaságnak, egy vidám sokadalomnak bazseválnak, bármikor muzsikálnak. Őket ki lehet rángatni éjszaka az ágyukból, el lehet vinni ide, oda, amoda, mert ők hűségesen fognak zenélni. A két háború közötti néhány játékfilmben, ahol cigányok ábrázolása, vagy esetleg félig-meddig ilyen főszerepben vannak a cigányok, ott mind azt lehet látni, hogy a cigányok, jó cigányok ábrázolódnak ebben az értelemben. A dokumentumfilmek igazán a 70-es években indulnak. **Schiffer Pál** három dokumentumfilmjét szoktuk említeni, a **Mit csinálnak a cigány gyerekek**, **Falu széli házak**, **Fekete vonat**, majd ez követi egy, ha akarom dokumentumfilmnek, ha akarom játékfilmnek nevezhető alkotás, a **Cséplő Gyuri**. **Schiffer** filmjei még egész pontosan problémákat járnak körül és kevésbé arra törekcsenek, hogy valamilyen módon magát a roma ábrázolást tipizálják és tematizálják. Tehát egy széles társadalmi problémavilágot próbál ábrázolni, ezzel szemben a későbbi dokumentumfilmek, s ha csak a 90-es évek alkotásaira gondolunk, akkor egy dolog nagyon erősen tem-atizálódik: a cigányok szegénysége, a cigányok nyomorult helyzete. Ezekben a filmekben a cigányok koldulnak, guberálnak, szeméttelpről szedik össze a betevő falatot, gyermekeik állami gondozásban vannak. Tehát minden esetben a szegénység-kép ábrázolása folytatódik és erősödik, vagyis megint csak a képeket néző, a filmeket néző nem cigány emberek számára ez a világ erősödik meg. Aztán a 90-es évek második felének, vagy utolsó harmadának van egy új törekvése. Úgy tűnik, hogy ma az RTL Klub és a TV2 azok a műsorok, vagy adók, amelyek folytatják ezt a rossz hagyományt, ahol a másik cigány ábrázolásban a gazdag cigányok ellenszenves ábrázolása látható. Tehát aki már vitte valamire, az csakis kizárólag valamiféle maffiózó tevékenységgel, bűnös úton érhet el ezeket a dolgokat. Bethlen Jánosnak volt két ilyen filmje is, az egyikben azt hiszem pápai, a másikban egy győri családról volt szó. Egyik esetben egy esküvőről, a másik esetben egy születésnapról. De hogyha azt mondom, hogy a csatkaí búcsú ábrázolása, ahol a Jancsótól a Detrén keresztül legalább négyen-öten készítették ilyen filmet, ott is az derül ki, hogy egy ilyen rácsodál-közás történik a cigányokra. Am úgy ábrázolják őket, hogy a néző számára jobbára csak ellenszenvesek lehetnek. Mondok egy példát. Hatalmas aranyláncsal, keresztrel, mindegyik ujján pecsétgyűrűvel, az asszony ekkora fülbevalóval és mindenki rendesen kövér, 120-150 kg között mozog. Ezek az emberek ott letérdelnek, keresztet vetnek, vagy a következőképpen teli szájjal eszik a sült csirkét, amit a lacikonyhán rendelnek. Na most ráadásul ebben az ábrázolásba, ebben a feldolgozásban, mondjuk a **Detre** filmben az operatőr időnként belassít, ráközelít a gyűrűre, ráközelít a teli szájra, ráközelít a keresztre, a kövér ujjakra. Nemcsak, hogy ráközelít, hanem belassít, esetleg megmerevedik a kép rajta. Vagyis ami a filmrendező, filmkészítő számára egy rácsodálkozás, ez jelenik meg képekben. És nem az történik, hogy megfejtjené annak az okát, hogy miért van az, hogy a cigány emberek közül sokan, akik itt a csatkaí búcsún megjelennek, kövérek. Miért van az, hogy sok cigány ember, aki itt megjelenik hatalmas ékszerekkel van felruházva. És persze olyan mítoszok is kialakulnak, hogy a csatkaí búcsú az a leányvásár helyszíne. Amikor a gazdag családok alkuszának, adják-veszik gyermekeiket és partit csinálnak.

Na most én azt gondolom, hogy, és itt ugrok egyet, hiszen itt nagyon nehéz azt mondani, hogy ebben ne adjak etnográfiai, antropológiai értelmezést. Én azt tartom fontosnak ebben, hogy vannak emberek, akik a munkájukkal valamiféle sikert értek el. Jól tudjuk, hogy etnográfiai példák a XIX. századból, mondjuk Magyarországról idézhetek. Hogy a fehér kenyér kultusza hogyan jelenik meg először az Alföld területén, és hogyan válik nemzeti eledelnek gondolt, vagy a nemzeti szimbólumnak is gondolt hatalmas 3, vagy 5 kilósra süttött nagy kenyér, hogyan válik a jólét szimbólumává. Hogyan válik a kövérség a jólét szimbólumává. Vagyis a test, mint társadalmi termék, (vesszük a szót **Burg Györgytől**) hogyan válik tehát egy olyan társadalmi terméké, amelyik üzen az én jólétemről, az én tehetőségemről mesél. És hát láthatjuk azokat az ábrázolásokat, meg a leírásokat is ismerjük, ami a XIX. századi régi magyar parasztról szól, ahol a gazdagságnak, ennek a relatív paraszti gazdagságnak és jólétnek a kifejeződése a kövérség. Azt is mondják, és meg is szólják a soványakat, hogy derék asszony az azt jelenti, hogy egészséges, kicsattan az egészségtől, testes, faros. De ugyanez a férfiakra is igaz, aki sovány azt megszólják. Nyilván ez nem csak azért van, hogy valaki minél teherbíróbb legyen és jobban, és többet tudjon dolgozni, hanem a tekintélyét jelenítse meg a saját teste is. És így van ez nyilvánvalóan az ékszerekkel is, az öltözetekkel is. Megint csak, hogyha előképeket akarok sorolni, akkor ugye tudunk, mondjuk Kalotaszegről, az Erdélyben lévő Kalotaszegről, Mezőkövesdről olyan leírásokat, amelyben a helyi közösség azt találta ki, azt dolgozta ki, hogy az öltözeteikkel fejezik ki a jólétüket. Mondjuk Mezőkövesd esetében, meg a szomszédos falvak esetében (ezt Szabó Zoltántól a Cifra nyomorúságból idézzük), ugye aki azt mondja, hogy „hadd korogjon, csak ragyogjon”. Vagyis a mezőkövesdi summa emberek, ahol ugye egy hatalmasra felduzzadt településről van szó, a népességhez képest szűk határral. Vagyis a paraszti birtok fejlesztése, gyarapítása, lehetetlen vállalkozás. A népesség nagy része, a két világháború között legalábbis így van ez, az Alföldre, illetve a Dunántúlra jár uradalmakra, féléves summás munkára. Ezen a munkán keresett pénzt azt gyakorlatilag mind az öltözetekbe ölik be. Tehát egy valamire való summás leányknak több rend öltözet ruhája van. Ilyen ünnepre ilyen ruha, amolyan ünnepre amolyan ruha. De ez nem csak itt, máshol is elszigetelt, tehát nem mondhatom azt, hogy minden paraszt közösség így gondolkodik. Vannak paraszt közösségek, akik így gondolkoznak, és a ruházattal szeretnék kifejezni az ő társadalmi jólétüket, amely relatív, vagy még nem is relatív, hanem egy hamis jólét. Na most miért ne lehetne az, hogy akkor az (elsősorban oláh cigányokról van szó, akik ebbe a csatkaí búcsúba eljárnak) miért ne lehetne igaz az ő esetükben is, hogy elérték egyfajta jólétet. Ezt a jólétet szeretnék valahogy kifejezésre juttatni, ezt szeretnék megjelenítem aranyakkal, a ruhákkal, a kövérséggel, a testtel. Vagyis egyfelől jelzi azt, hogy mi a korábbi rossz életünkől, vagy szegénységből kikeveredtünk, kereskedés, bármilyen más munkavégzés útján. És itt vagyunk, mondom én, és társadalmi egyenlőséget követelünk. Tehát az az ember, aki a szegénység ellenében fel tud mutatni valamit, és meg tud fogalmazni valamit, akkor az úgy gondolja, hogy ezzel az ékszerekkel, a kövérséggel, egyéb ruháival azt juttatja kifejezésre, hogy ő nem az a szegény cigány, akit a szociofotón a nyomortelepeken csupaszu, meztelenül, soványán ábrázolnak. Hanem ők vitték valamire, ők független lények lettek, Nem szociális segélyre szorulnak, nem kell róluk gondoskodni, mert ők magukról gondoskodtak. Mint tehetősek emberek, megkövetelik azt, hogy a társadalmi viszonyok szimmetrikusak legyenek. Őket innentől kezdve ne tegezzék le, ha bemennek ide, vagy oda, vagy amoda, se az orvos, se a kocsmáros, se a tanító. Tehát mindezek arra szolgálnak, hogy a társadalmi egyenlőséget, az ő emberi megbecsülésüket követelje meg. A „ki az ember „ gondolat értelmében azt hivatott jelezni, hogy lám mi is vittük valamire, mi is rendes emberek vagyunk. Illetve az ember mércéje az, hogy hogyan ünnepel, hogy hogyan jelenik meg, és hogyan mutatja fel

önmagát. Na most ugyanez történik a lagzik esetében is, amikor a lakodalmas filmeket mutogatják. A filmművész vagy a fotóművész számára ezek megint csak olyan kuriozitásnak tűnnek, illetve akként ábrázolt dolgok, ahol azt próbálják megmutatni, hogy milyen fényűző, milyen pazarló és ezen keresztül végül is milyen ellenszenves ez az egzotikus világot megmutató cigány csoport.

Megint csak azt mondhatjuk, hogy semmi nincs önmagáért, talán még új sincs a Nap alatt. **Appor Péter Metamorfózis ...** című könyvecskéjében az egri arisztokraták egykori szokásairól úgy ír, mint ami korunkban már elveszett, most már nem tudunk rendesen élni és ünnepelni. És akkor leírja, hogy hogyan néz ki egy ilyen főúri lakodalom. Na most ha megnézzük, hogy a XIX-XX. század magyar paraszti lakodalmak leírása, hogyan néz ki, akkor láthatjuk, hogy a két lakodalom leírás között nagyon szoros kapcsolat van. Tehát az, hogy végig vonulnak a falun, kiöltözik mindenki szép ruhába, hogy három napig vagy két napig esznek-isznak, a menyasszonyos háznál, a vőlegényes háznál. Ez megint csak magát az eseményt, az aktust hivatott szentesíteni, de ezen túlmenően nyilvánvalóan van egy más jelentése is: hogy mi hogyan élünk, mi erre gyűjtöttünk, mi hogyan tudunk ünnepelni. Ugyanez a szerkezet, miközben a magyar parasztlakodalmak többsége, ma már a kultúrházba, étterembe vonul.

Ezt a régies lakodalmi szokást a cigányok megtartották, illetve most kezdtek saját köreikben kidolgozni. Tehát a korábbi esetleges szegénységük nem tette lehetővé, hogy ilyen nagy lakodalmakat tartsanak. Most viszont először azok, akik sikeresebbek, elkezdik megtartani a nagy lakodalmat, ami azonban természetesen ugyanígy történt a magyarok közegeiben, hogy kezdetben a nemesek, polgárok, majd az őket követő, utánzó parasztlakodalmak hasonló lagzit tartanak. A cigányok esetében is először azok, akik vitték már, mondjuk akár a két háború között valámire, egyfajta sikerességet értek el, veszik át ezeket a parasztlakodalmat, számukra parasztlakodalmat mondott szokásokat, amiket átértelmeznek természetesen. Ma már saját értelmükben úgy jelenik meg, mint a lakodalom egy sajátos cigányos szokás. Ami természetesen hasonló elvek alapján szerveződik, mint a nem cigányok, mint mondjuk más falusi parasztlakodalmak lakodalmak. És miután vagy egy csoporton, vagy a cigányok etnikai csoportján belüli igazodás mintakövetés, kidolgozódik egyszer csak az, hogy hogyan kell cigány módon valamit megünnepelni. Akkor azok is törekedni fognak az ilyen típusú lakodalmak megtartására, akik tehetősége ezt nem indokolná. Tehát akkor kölcsönt vesznek fel, értékesítik esetleg jószágaikat. Hiszen a tisztelet megadása, hiszen a cigány közösséghez való tartozás elgondolt, vagy az elvárás szerinti elgondolása megköveteli, hogy ők is hasonló dolgokat állítsanak ki és hasonló módon ünnepeljenek.

Most már, ha a lakodalomnál és esküvőnél tartunk, itt mint az etnográfiaiban, de gyakorlatilag úgy tűnik, hogy más művészetekben is, vannak ilyen misztikus, vagy romantikus elképzelések. Nevezetesen a leányszöktetésről, nem is arról, hanem, hanem, hiszen csak arról van szó, hogy a cigány családok egy része számára is, a szülői tekintélynek az érvényesítése ilyen formán is realizálódik, hogy esetleg bele akarnak szólni a házasságba. Na most ami van, az valójában a leány szöktetés. Ez elméletileg két esetben fordulhat elő. Az egyik az, és ez a szelídebb változata a történetnek, amikor valójában a szülőknek nincs kifogása a házasság ellen, ám egyik család anyagi ereje sem teszi lehetővé, hogy egy törvényes esküvőt követően ugye lakodalmat rendezzenek. Ha viszont a fiú a leányt megszökteti, akkor ott értelemszerűen nincs esküvő, hiszen a szülők akaratát ellenére tett valamit. Na most itt is az történik, hogy eljátszódik a külvilág felé, akár a cigány közösség más tagjai felé, hogy lám ezt a lányt megszöktették, ezért nem lehet lakodalmat tartani. Van az az eset is természetesen, amikor a szülők kifejezetten tiltják az egyik vagy másik gyerek számára a másik féllel való együttélést, illetve házasságot, akkor a fiú az, aki elszökteti a leányt. Na most ez sem szól természetesen egy életre, mármint az, hogy elszöktette, de abban a pillanatban, amikor az első gyermek megszületik ebben, a immár nem a család által szentesített és törvényesített házasságban, akkor a szülők visszafogadják a gyermeküket, megbocsátanak és azt mondják, lám a jó Isten is egymásnak teremtett benneteket. Mert ha egy éven keresztül már együtt éltetek, és már gyereketek is van, ilyen formán tehát megbocsátanak.

Na most azt gondoljuk a polgári házasságról és az egyházi házasságról, hogy a XIX. században gyakorlatilag, egyrészt ugye 1895-ig csak egyházi anyakönyvezés volt. Ezért minden településen az ott lakóknak valamelyik egyházhoz kellett úgymond tartozni. Tehát 1895-ig, amíg kötelező egyházi anyakönyvezés, esketés stb. voltak, addig valóban megjelent mindenki. Azt mondhatjuk, hogy minden cigány házasság, egyben egyházi házasság, egyházi esküvő is volt. Nem minden cigány közösség számára fontos a házasság egyházi, illetve polgári szentesítése. Tehát a saját normái szerint, az együttélés, az abból származó gyerek ugyanolyan, a házasság betartásának, az együttélés hűségének ugyanolyan szabályait követeli meg, mintha lett volna polgári, vagy lett volna egyházi esküvő. És minden más, a román közösségében is devians viselkedésnek, vagy magatartásnak minősül. Tehát ha valakinek van x gyerekeke és fogja és otthagyja a feleségét és elmegy egy más asz-szonnyal, vagy fordítva, ez nem a szexuális szabadság, hanem egy devians magatartás megnyilvánulása. Azt gondolom, hogy ilyen típusú történetek néni cigányok körében is szép számban, vagy magas arányban előfordulnak. Azt is mondhatom, hogy minden rendes cigány közösségben, bocsánat a rendes szóért, tehát a cigány közösségek többségében mindenkinek van egy, a hivatalos nevén túl egy cigány neve, amit ők cigány névnek mondanak. Tehát kifelé valakit hívhatnak Balogh Gyulának, de mondjuk ő a cigányok közösségében mondjuk Bubi lesz vagy Tutu lesz, vagy bármi. És így szólítják gyakorlatilag. De megint csak mondhatok analógiákat, ahol mint 1983-ban, elment az ember Besenyőtelekre, ahol a falu felét Szabónak hívják. Háromezres település, azt mondja, hogy Szabó Jánost keresem. Az ki? Ha azt mondjuk, hogy Juka Jánost keresem, akkor meg tudják mondani, hogy kit keresel. Annak idején a hodászi anyakönyveket megnéztük, átlapoztuk, néhány családra vonatkozóan az 1900-as évek első három évtizedében kerestünk adatokat. Mondjuk Görög Miska bácsi családját akartuk összehasonlítani és akkor kiderült, hogy neki van 8 testvére, de az egyik Postás néven van anyakönyvezve, a másik gyerek Balogh néven, a harmadik nem tudom milyen néven. Ebből következik, hogy ahol az apasági elismerés nem történik meg, ott az anyja nevére veszik a gyermeket, ahol igen, ott az apa nevére veszik.

Nem azt mondom, hogy a leányszöktetés kizárólag cigány kultúra sajátja. Ellenkezőleg, igyekszem a parasztlakodalmat, meg a magyar előképeket vagy párhuzamokat felmutatni. Azt gondolom, hogy mégis csak a kultúra intézményesülése az volt, hogy általában konszenzus alapján próbálták párt választani. Vannak történetek, amiből tudjuk, már a lakodalmak megkezdtek, de még mondjuk nem mentek el a templomba.

Van egy kollegám, aki pontosan azt elemzi Erdélyi, székeli lakodalmakon keresztül, hogy a templomi esküvőig már elkezdődik az egész fiú-lány összehozása, leánykikérés, leánybúcsúztatás, hosszú menet. Azért van ez a sok „vacakolás”,

hogy egy utolsó esélyt adnak annak a félnek, hogy megszökjön, kilépjen belőle, illetve annak, aki alulmaradt, hogy megszöktesse a leányt, egy utolsó esélyt adnak, hogy megváltoztassa a nézeteit. Na most persze minden faluban van néhány történet erről. De olyan szinten nem intézményesült, azt gondolom, mint volt valamikor, vagy intézményesült valamikor a cigányok körében. Azt is gondolom, hogy muzsikuss cigányok körében kisebb jelentősége van a leányszöktetésnek, mint oláh cigányok esetében. És úgy látom, vagy úgy érzékelem, hogy egyrészt a sikeresebb, tehetősebb, ha úgy tetszik polgáribb életet élő családok esetében ez szinte teljesen elenyészik, és visszaszorul, míg a szegénységgel lesz inkább összefüggő a leányszöktetés. A primer, vagy marxista szemlélet, hogy tudniillik a gazdasági racionalitás határozza meg az ügyet.

Még egy intézményről hadd emlékezzek meg, ami nem tudom mennyire az etnográfia mítosza. De azt írják a gyimesi és moldvai csángókról, hogy a próbaházasság intézménye működik körükben. Vagyis, amikor a leány eléri azt az életkort, amikor számára szexuális élet szabadsága megadatik, akkor a hátsó házban egy, csak maga által lakott szobába megy, ahol fogadhatja a fiúkat és kipróbálhatja, hogy melyikkel tud, melyikkel szeretne együtt élni.

Ha már ilyen etnográfiai vizekre kalandoztunk, akkor hadd tegyek még egy kitérőt. Van néhány olyan képzet a magyar társadalomban, sőt a cigányok körében is, amely nehezen bizonyítható, de valószínűleg mindannyiunk számára ismert, legalábbis az elnevezések szintjén. Van a „cigány törvény”, amit cigány nyelven **Romanikrisznek** mondanak, ami nem azonos Gyöngyösi Bence **Romanikrisz** című filmjében lévő **romanikrisz-szel**. Ebben a romani a cigány, a krisz a törvény. Aztán beszélünk a vajdaságnak gondolt intézményről is, s tulajdonképpen ennek kapcsán megelőlegezem, illetve utalni fogok arra is, hogy a cigányok, romák, értelmiségiek, amikor megpróbálják megfogalmazni a cigány kultúra lényegét ebben a nemzeti kultúrát **konstruáló** folyamatban, hogyan használják, hogyan nyúlnak vissza ezekhez, és hogyan értelmezik ezt. A **romanikrisz** úgy tűnik, minthogyha miidien cigány közösség általános intézménye volna, sőt a mai napig élő intézmény lenne. Talán az Erdős Kamill-féle leírás az a legmegbízhatóbb, aki az 50-es évek második felében terepunkta során írta le, és két konkrét közösségre vonatkoztatta a romanikrisz működését. Valójában nincsenek pontos leírásaink. A múlt század végi mind erről, mind a vajdaságról szóló, főleg **Vuszovszki Henrik** tollából megjelent írások jószerével a romantikus képzeltetés birodalmába tehető. A dolog lényege az volna, hogy a cigányok Erdős Kamill szerint saját közösségükön belül igyekeznek bizonyos, úgymond peres ügyeket elintézni. Tehát, ha nem muszáj, nem visznek törvény elé, legyen ez büntető, legyen ez polgári peres eljárás, nem visznek törvény elé bizonyos, a belső közösség életében konfliktusként jelentkező ügyeket. A **Romanikrisz**, egyes elméletek szerint, kvázi a „vének tanácsa”, ahogy az indián regényekből ismerjük, vagy a „vének tanácsával” volna azonos. A valóságban azonban a dolog úgy működhetett, hogy a férfiember, tehát házasságban, a közösség egyes tagjait érintően megtanácskozták az egy adott ügyet, adott problémát és ítéletet hoztak, vagyis elmondták, hogy ebben a helyzetben hogyan és milyen módon kell, vagy kellene viselkedni. Erdős Kamill két dolgot tekint a **Romanikrisz** elé tartozó ügynek. Az egyik a közösség, illetve egy házassági ügy. Tehát részben a leányszöktetés, részben pedig az együttélés során férfi és nő között keletkezett konfliktusokban való bölcs ítéletozatal, vagy döntés. A másik eset, azok a peres esetek, amikor akár mondjuk egy kereskedés során, egy vásár során két fél között létrejön valami konfliktus. Ki adta el, ki adhatta volna el a lovat, ki előzte meg a másikat, kinek volt már előző megállapodása egy közösségen kívüli emberrel. Tehát ilyen típusú vagyoni, üzleti ügyekben hozhatott a **Romanikrisz** törvényeket. Ez nem azt jelenti természetesen, hogy minden ügyben a cigányok közössége eljár, vagy el akart volna járni, és ne jelentek volna meg a mindenkori törvény előtt. Azt mondhatjuk, hogy ma úgy tüntetik fel a **Romanikriszt**, mint egy ősi cigány, roma intézményt, ami végső soron minden cigány közösségben megvolt. Muzsikuss cigányok körében nem tudunk ilyenről, nincsenek leírásaink a **Romanikrisz** intézményéről. Jóllehet próbálják egyes roma értelmiségiek úgy beállítani a **Romanikriszt**, ami valamikor minden cigány közösségre igaz és jellemző dolog lett volna. Tehát nem tudjuk azt mondani, szemben egyes roma szerzőkkel, akik a **romanikrisz** intézményét Indiából eredeztetik, hogy az egy már Indiában meglévő intézmény lett volna.

Itt megint teszgek egy zárójeles megjegyzést. A cigányok, romák gyakorlatilag ebben az évszázadban kezdték tudni, hogy ők Indiából származnak. Tehát az Indiából való származás tudata egy-egy tudomány által felvázolt, felvetett ismeretként viszonylag későn kerül be a cigány-roma közösségek ismereti rendszerébe. 1770-es években egy Vályi István nevezetű, komáromi illetőségű református lelkész, aki Hollandiában tanulván **malibári** diákokat hallgatott, illetve azok is odajártak az egyetemre, felismerni vélte a **malibári** diákok anyanyelvében azt a hasonlóságot, amely a komáromi cigányul beszélő közösségek nyelve és a **malibári** nyelv között volt. Ő volt az, aki először megfogalmazta és leírta, hogy a cigány nyelv, és ilyen formában a cigányok, Indiából származnak. Az talán tudott, hogy korábban a cigányok egyiptomi származást gondoltak, illetve maga a többségi társadalom ezt az elgondolást erősítette. Hiszen ők magukat a közép-európai nyelvekben a cigány, cigáner szóval illették, amely, ha minden igaz egy, a görög tengerparton mozgó vallási közösség. A nyugat-európai nyelvekben, pl. az egyiptomi szóra vezethető vissza a gipsy stb. elnevezések. Azok a történetek őrződnek vagy öröklődnek - megint csak bizonytalan módon, - amelyek szerint a cigányok vándorló közösségei azt állították volna, hogy ők Egyiptomból érkeztek, a Szent Földre igyekeznek és ez a vallási buzgalom segítette hozzá őket a menlevél megszerzéséhez, s ezekkel a menlevelekkel vándorolhattak. Értelemszerűen a vándoriparosság életkörülményeit, vagy munkafeltételeit biztosítandó ezekkel a menlevelekkel. S állítólag, állandóan ezt hangoztatták magukról, innen terjedt volna el, vagy innen származna az ő elnevezésük. Magyarországon a XIX. századi leírásokban is gyakran úgy írnak róluk, mint Fáraó népéről. A Napkelet és Vasárnapi Újság és egyéb ilyen szép romantikus lapok ezt az elnevezést használják. A másik intézmény a vajdaság intézménye volna. Itt a magyar köztudatban az terjedt el, hogy a cigányoknak mind van vajdájuk és hogyha megnézünk egy televízió híradást, akkor minden esetben a szerencsétlen riportert, vagy a híradást készítő stáb az rögtön A-ról, vagy B-ről, rögtön úgy beszél, mint a cigányok vajdájáról. Mesélek egy egyszerű történetet, mert gondolom mindig legjobban egy-egy konkrét történet képes megvilágítani ezen intézmények létezését, vagy nem létezését. 1992. szeptemberében Kétegyházán - talán többen emlékeznek még erre, a sajtó csak etnikai háborúként emlegette akkor ezt az esetet, - néhány magyar fiatal egy Kamaz típusú harci járművel három cigány család, három csuráz nemzetségbe tartozó család hazái, kerítését rongálta meg, majd molotov koktélokot dobált a házra. Azt akarták elérni, egy korábbi konfliktust mintegy megbosszulandó, hogy a három család menjen el a faluból. Úgy ítélték meg, hogy a cigányok, illetve a csurások teremtenek minden konfliktust és minden bajt a faluban. A rendőrség nem tudott velük mit kezdeni. Ezt a kilenc fiatal, akiket összeszedtek a rendőrök, elvitték, bezárták, vizsgálati fogságba helyezték. A falu népe összefogott, három napon keresztül hideg-meleg étellel felvonultak a kultúrházba, ahol azt követelték, hogy a kilenc magyar fiatal engedjék ki és a három cigány család menjen el a faluból. Ekkor kb. száz rendőr jött-ment ott több napon keresztül a faluban. Az önkormányzat, illetve a polgármester akkor gyorsan vajdát akart kinevezni Faragó Lajos személyében, aki egy tekintélyes kereskedő és állattartó volt a faluban. Őt kinevezték vajdának, mondván, hogy úgy gondolták, a cigányoknak kell, hogy legyen vajdájuk. Itt nem volt vajda, legyen akkor egy vajda, akinek az lesz a kötelessége, hogy a cigányok körében rendet fog tartani. Egyfelől jelenti, hogy milyen probléma van, másfelől pedig ő fogja, mint vajda elérni, hogy a három család valóban takarodjon el a faluból. Az Újtelepen, vagyis az Újfaluban lakott Zsiga nevezetű öccse, aki viszont

úgy gondolta, hogy (ő egy hét gyermekes családfő volt és hét gyermekének is gyermekei voltak tehát lényegében közel 120 ember tartozott közvetlenül az ő leszármazottai és családja körébe) ha itt vajda van, akkor majd ő lesz az Újfalú vajdája. Elképzett úgy viselkedni, mintha vajda lenne. Volt a vajdaságról egy elképzelése. Nyilván az a fajta elképzelése, ami másokban is megfogalmazódott, hogy a vajdának az a dolga, hogy rendet teremtsen, és rendet csináljon a környezetében. Ráadásul ezek az emberek egy hagyományos oláh cigány közösség tagjai voltak. Többségükben **máchról illetve a csurárok** nemzetsége, illetve törzs tagjai. Korábban nem működött körükben a vajdaság intézménye. Nem is működhetett, hiszen nem volt valószínűleg a vajdaságnak ebben az értelemben intézménye. Azok a források, amelyek a XVI. században esetleg egyes embereket vajdaként említettek, azok valószínűleg arról szólnak, hogy volt egy szószólószerű ember, ennek megint bizonytalan a személye. **Mujáronak** mondja Bársony János és Daróczy Ágnes ezt a szószólót, az oláh cigány nyelvből a „beszélő” értelemben. Itt valószínűleg csupán arról van szó, hogy van egy ember, aki a hatalom felé, különböző intézmények felé megjeleníti a cigányokat. Illetve maguk a közigazgatás emberei nem akarnak egyszerre tárgyalni a családfővel, hanem azt mondják, hogy legyen egy ember, akivel mi tárgyalunk. Na most, maga a vajdaság megléte, illetve a vajdaságról való gondolkodás maguk a cigányok körében is eléggé egymásnak ellentmondó. Vannak olyan szerzők, Rostás-Farkas György ilyen például, aki Indiából származtatja a vajdaság intézményét. Itt megint teszek egy zárójeles megjegyzést. Azt hiszem, 1994, vagy 1995 februárjában Kovalcsik Katalin és **Réger Zita** a Kritika hasábjain írt a naiv tudományosságról. Alapvetően Rostás-Farkas György, Kársai Ervin a két szerző (egymásnak sógorai, az utóbbi nem cigány, bár időnként cigánynak definiálja magát, a felesége a Rostás-Farkas Gyuri testvére). Gyakorlatilag a Kovalcsik Katiék azt vették észre, hogy a Cigány Tudományos és Művészeti Társaság intézményén, vagy fórumán keresztül hatalmas pénzek, illetve kiadási lehetőségek fordulnak meg a két szerző körül. Ők, meg egyéb családtagjaik, ilyen Dácsi Ág, Rostás-Farkas Gyurinak a Ruha-Farkas Pál, aki szintén ez a család. Tehát úgy tűnt mások számára mintha a roma irodalomról, történelemről szokásokról, etnográfiairól szóló irodalmat és kiadási lehetőséget mintegy ők birtokolnák. És valószínűleg nem juthat a valódi tudományossághoz más hozzá. Illetve a valódi tudományosságot ezen a fórumon keresztül más nem tudja képviselni. Én ezzel szemben egy cikkben azt próbáltam megnézni, hogy milyen más értelmezési lehetőségei vannak ezeknek az elgondolásoknak, ezeknek az írásoknak, amelyek többek között Rostás-Farkas György és Kársai Ervin fejéből pattannak ki és másznak föl valamilyen nyomdátérmekekre. Azt a hipotézist vetettem föl, hogy tekintsük úgy ezeket a műveket, mint a lehetséges cigány-roma nemzeti kultúra megfogalmazásának állomásait, vagy bizonyos alapvetéseit. Elfogadva azt, hogy ezek a tudományosság mezején nehezen állják meg a helyüket, de egy más értelmezés az, hogy ezeken keresztül lehet a cigányok, romák számára egy olyan kulturális múltat felvázolni, amelyen keresztül a cigányok a saját életüket, a saját társadalmi helyzetüket elviselhetőbbnek élik meg. Vagyis hozzájárulhat-e ez a naiv tudományosság annak az érzésnek az eléréséhez, hogy mégiscsak jó cigánynak lenni, hogy mégiscsak elviselhető cigánynak lenni, van ennek valami értelme, van az öntudatban, a büszkeségben valami. Illetve van valami, ami az öntudatot és a büszkeséget táplálhatja. Hangsúlyozom, hogy valóban elfogadjuk, hogy ezek nem tudományos tételek. Mondok rögtön egy példát. Ugye ez volt maga a vajdaság intézménye, de itt van az ősi mesterségek című történet. Ugye én nem beszéltem a zenészek munkamegosztásában való kialakulásáról májusban? Azt mondják a szerzők, hogy a cigányok elei már Pandzsáb államban is többek között zenélésből éltek, mert valamilyen király lakodalmán, vagy esküvőjén háromezer sípos vagy tárogató muzsikált. És mert ott vannak a források - nem tudom minek mondják őket, - ezért egyenesen következik, hogy a cigány zenészek zenei tudása, a zenével való foglalkozás Indiáig eredeztethető. Ezzel szemben Sárosi Bálint nagyon szépen kimutatja a Cigány zene című könyvében, hogy egy, a XVIII. század második felétől, inkább utolsó harmadától egy olyan zenei új irányzat, stílus, divat, csárdás, verbunk lép be a magyar közkeletbe, amely nagy létszámú együttes játéka követeli meg. Minden bizonnyal az akkor már letelepedett cigány családok közül nagyon sokan választották ezt a foglalkozást. Részben bizonyos mobilitást igényelt ez a foglalkozás, hiszen kezdetben földesurak, középnemesek „tulajdonában” voltak a zenészek, vagyis éves szerződéssel alkalmazták őket. Általában a megfelelő arisztokrata, középnemes, földesúr udvarházában, kastélyában laktak és bármikor kellett muzsikálniuk, hogyha az ő uruk és parancsolójuk ezt így gondolta. A források mind arról szólnak, az első ábrázolások mind ebből az időből származnak, és valószínűleg az 1770-es években alakul ki, illetve véglegesítődik az a klasszikus cigányzenekari felállítás, ami mind a mai napig jellemző erre a cigány zenére. Nem akarok erről többet mondani, csak arra akarok utalni, hogy ezeknek a Rostás-Farkas Gyuri-féle elgondolásoknak valószínűleg egy ilyen történelmi bázis nélküli vagy, érvelés nélküli, mitikus elfogadottsága van.

Hasonló a helyzet a kosárkötéssel is, mint ősi mesterséggel. A kosárkötés a XX. század, XIX.-XX. század fordulóján válik „cigány-roma foglalkozássá”. Tudjuk, hogy a klasszikus rendi társadalom, vagy mondhatom a feudalizmus korában is a parasztagazdaságok, jobbágy-paraszt gazdaságok jobbra önellátóak voltak, ahol még a háziipari tevékenység során a kosarat is előállították. Gyakorlatilag az ártermelő tevékenység előrehaladtával, az intenzív gabonatermesztéssel, kerti kultúrák kiépülésével a módos, illetve a középparaszti háztartások felhagynak a háziipari tevékenységgel. Már nem faragnak szerszámfejet, nem készítenek kosarat. Az agrárproletariátus, a szegény parasztlak körébe megy át a kosárfonás. Majd amikor ők is új foglalkozás, új megélhetés után néznek (például kubikosság, a Tisza szabályozása, a más folyók szabályozásánál), ez a szabad munkaerő is felszívódik, akkor a cigányok veszik át, immár a szegény parasztlaktól, az agrár proletároktól, föld nélküli háziiparosoktól ezt a tevékenységet. Tehát megint nem szólnak arról a források, hogy akár csak a középkorban vagy amikor a cigányok Magyarországra kerülnek, akkor élnek-e egyáltalán ezzel a mesterséggel.

Itt tehát megint bezárom ezt a zárójelét és azt mondom, hogy a vajdaság intézményéből indultunk ki. Más szerzők ebben az időben akkor még úgy gondolták, Daróczy Ágnesnek van erről egy tanulmánya, pontosabban egy előadása, aki úgy érvel a vajdaság intézménye ellen, és ebben erősíti őt férje, Bársony János, hogy a vajdaság, legalábbis a XIX-XX. században gondolt formájában nem más, mint a hatalom és valamilyen cigány egyén közötti alku intézménye, amelyben a vajdának egyfajta besúgó szerepe van. Nem az a dolog lényege, hogy a közösséget vezetné és irányítaná, hanem őt bízzák meg azzal, hogy jelenítse meg a hatalom, a közigazgatás előtt a csoportot és elvárták tőle, hogy folyamatosan jelentést tegyen, hogyha szökött, körözött személy vagy valamilyen konfliktusban, lopásban, bűnbűnben megvádolt személy odakeveredik, vagy valamiről tud, azt jelentse és adja föl. Ezzel szemben azt mondják, hogy a cigányok társadalma egy mellérendelő viszony alapján fölépülő társadalom, illetve közösség, ahol a családok szövetsége jelentette, vagy adta ki végeredményben a kompániát. Ugye a kompánia az a vándorló csoport, aminek a létszáma 15 és 120 fő között mozoghatott, legalábbis az 1893-as összeírásban, minthogyha lenne egy olyan adat, hogy kb. ennyi a vándorló csoportok létszáma. És ebben azt hiszem nincsen nagyobb létszám. Azt nagyjából tudjuk a fotók alapján rekonstruálni, hogy Erdély területén nagyobb csoportok mozognak Adler Artúr fotói mind ilyen 50-60 fős csoportokról szólnak. A Magyarországon készült felvételek, akárcsak a század elején a még éppen vándorló néhány csoport esetében jóval kisebb létszámú csoportot mutatnak. Megint teszek egy kitérőt, mert érdekes a történet. 1893-ban Munkácsy Mihály Miskolcon járt, a „Magyarok bejövetele” hatalmas freskójához vagy pan-nójához keresett eredeti magyar alakokat. Egy **Sabjánszki László** nevű fényképész kísérte el útján, aki miskolci műtermi fényképész volt. Elmentek a piacra, majd elmentek a vásártérre, a piacon klasszikus

parasztoakat fotóztak, akik aztán majd ősmagyar ruhában jelentek meg a Parlament Vadász termében. Feltehetően egy **kelderás** csoporttal találkoztak a vásártéren, akik ott sátoroztak, és ott táboroztak. Munkácsy Mihályt megragadta ez a csoport, és hát belelátta, hogy talán a magyarok is valami hasonlóképpen vándorolhattak és jöhettek-mehettek. Akkor készült néhány felvétel erről a csoportról. Aztán be is vittek egy-két embert a műterembe, akiket ott leültettek és kalapálták az üstöt, a festett háttérfalak előtt. Ez is egy nagyobb létszámú csoport volt, szerintem több mint harmincan vannak a fényképen.

Na már most ezek a kompániák egymással mellérendelt viszonyban lévő családok volnának - mondja Daróczi Ágnes. Én az egyik saját felvételemről tudok, mikor is néhány évvel ezelőtt Erdélyben, annak is a Bihar megyei, pontosabban a partiumi részén egy Sárszeg nevű falu határában egy kilenc sátorból álló vándorló csoporttal találkoztunk, akik Moldvából jöttek át tavasszal, és majd ősszel mentek vissza, amikor beáll a rossz idő. Ez a kompánia, amennyiben kompániának mondhatjuk őket, ez úgy nézett ki, hogy volt egy idős asz-szony, aki egy szem maga család élt, vagy lakott. A kilenc sátorban lakókat tulajdonképpen egy családfának lehetett felrajzolni, ami azt jelentette, hogy volt ez az öregasszony és az ő leszármazottai, illetve azoknak a leszármazottai jelentették ezt a kilenc sátrat. Itt valóban nem volt ez a főnöki intézmény, de azt lehetett látni, hogy valóban rokonsági elv alapján, egymáshoz tartozó emberek jelentettek egy kompániát. Na most visszatérünk Daróczi Ágnesre. Azt mondja Daróczi Ágnes -és ebből később más megállapításokat is tesz, illetve összefüggéseket vezet le -, hogy a cigányok társadalma olyan, hogy mindenkinek egyenlő szava van. Nincsen főnök, és együtt beszélnek meg a dolgokat. Tehát nem túrik egymás között a hierarchiát. Maximum valakinek valamiben való tudása, jártassága teremthet olyan tekintélyt, amelyben őt mások megbecsülik, mások hisznek, adnak a szavára. Daróczi Ágnes -és ezt azt hiszem fontos elmesélnem -, ebben az előadásában megfogalmazza azt is, hogy a cigányok társadalma, vagy szegénysége, hogyan értelmezhető, illetve hogyan van egy folyamatosága mind a mai napig. Azt mondja, hogy a cigányok oly módon élik meg a testvériségüket, hogy ha valakinek van, akkor az ő javait, az ő általa szerzett pénzt, élelmet, bármit azt közösen használja, közösen éli fel a többi cigány emberrel vagy többi cigány családdal. Az osztozkodás elvét tartja legfontosabb elvnek és azt mondja, hogy azért van egyenlőség, mert akinek valamivel több lehetne vagy lenne, mint egy másiknak, másik családnak, az nem arra törekszik, hogy felhalmozzon és kiváljon a közösségből, hanem ő megosztja azokat a javakat amiket ő szerzett a többiekkel. Vagyis a közösség sikeressége vagy sikertelensége mindenkit egyaránt érint, ebből nem lehet sem felfele, sem lefelé mozogni. Egyenlőség lesz, ahogy az ételt vagy az inget, ruhát, mindent megosztanak. Azt mondja továbbá, hogy ez a közösség gyakorlatilag a gyereknevelésre is kiterjed. Vagyis a gyerekek, noha mindenki tudja pontosan, hogy ki az ő vérszerinti apja és anyja, mégis a telep, illetve a kompánia, később a letelepedettek a telepen, közösen nevelik a gyerekeket, minek következtében minden gyerek ebben az értelemben valahogy egyforma lesz. Ha valaki bemegy „A” házba és ott megéhezik, ott esznek és ott automatikusan ő is eszik és ő is ehet. Ez egy olyan értéknek, egy olyan eljárásnak értelmeződik, hogy az ősi, tradicionális cigány kultúra lényege. Ennek felbomlása, ennek megváltozása jelenti áttételesen a hagyományos cigány kultúra felbomlását és megszűnését. Horváth Aladár nem direkt módon és nem közvetlenül, de egy „kerekasztal” beszélgetésen az „ÉS” hasábjain azt mondja, hogy a hagyományos cigány közösségek felbomlottak, mert a magyar társadalom versengő értékrendjét átvették. Megszűnik a testvériség, mert mindenki arra törekszik, hogy más legyen, gazdagabb legyen, sikeresebb legyen, mint a szomszédja. Ebben a folyamatban egyes cigány emberek képesek arra, hogy uzsorakamatot adjanak más, szerencsétlen helyzetben lévő cigány testvéreiknek. Vagyis maga a testvériség intézménye szűnik meg. Az Aladár értelmezésében egy lakodalom, egy családi ünnep sem arról szól már, hogy az emberek együtt legyenek és testvériségüket éljék meg. (Ezt majd **Michael Steward** kapcsán fogom kifejteni.) A dolog már másképpen működik. Az emberek azért tartanak nagy lakodalmat, azért tartanak nagy ünnepeket, hogy hivalkodjanak, a saját gazdagságukat, a saját sikerességüket mutassák meg. Ezen keresztül szégye-nítsenek meg, vagy sodorjanak rossz helyzetbe, vagy hátrányos helyzetbe más családokat, akik ezt nem tudnák megtartani, illetve ezek viszont azt gondolják, hogy nekik lépést kell tartani ezzel a versengéssel. Tehát mindenképpen, és itt hozzáteszem az én elgondolásaimat, hogy egy folyamatosan épülő cigány-roma kultúrával van dolgunk. Ez éppen úgy értelmeződik Aladárnál, hogy ez a hagyományos cigány értékeket szorítja háttérbe, azokat változtatja meg, amiket én úgy értelmezek, hogy az új cigány kultúra kidolgozásának kereteit, illetve tartalmát jelenti. Most visszavonulunk ebből a mellékvágányból, hiszen a vajdaság intézményénél tartottunk a vajdaság intézményére azt mondhatni, - mert nincsenek erről valódi forrásaink, - hogy nem tudjuk igazolni a vajdaság intézményének Indiáig visszavezethető történetét, de a közelmúltig visszavezethető történetét sem. Időnként a hírek tele vannak azzal, hogy itt, meg ott valaki cigány király. Nincsen cigány király. Vannak emberek, akik magukat királyként próbálják meghatározni, de a cigányágnak nincsen királyság intézménye a kelderások körében, akik az egyik legnagyobb cigány törzset jelentik, az oláh-cigány, az egykori vándorló oláh-cigányok közösségén belül, vagy körén belül. Úgy tűnik, hogy az oláh-cigány közösségen belüli etnikai konszolidációnak a kelderások a kiinduló pontja. A kelderások voltak a legsikeresebb emberek és ebből következőleg, relatíve a cigányokon belül a leggazdagabb emberek. Ez a bizonyos, Munkácsy Mihály jóvoltából létrejött felvétel is az embereken azt látjuk, hogy hatalmas ezüst gombok, láncok vannak rajtuk. Tehát a kabátok két sorban húsz-húsz nagy gomb, kis gomb, mellé ilyen pityke gombok. Az a dolog lényege, hogy ez volt a vagyonuk, ez volt a kincsük. Tehát miután folyamatosan vándorlók voltak, gyakorlatilag szekerük és sátruk volt, és mint mondtam, feltehetően egy sátor alatt egy nukleáris család lakott. Tehát tulajdonképpen **tezaurálták**, kincsbe öltötték a vagyonukat, amit bármikor pénzzé lehetett tenni, akár egy másik cigány családnak, csoportnak való eladás formájában. Természetesen nem csak a vajdának voltak ilyen gombjai, hanem minden férfiembernek. A férfiemberek őrizték a család vagyonát. Ez persze bizonyos értelemben ellentmond a Daróczi Ági féle elgondolásnak, az osztozkodás elméletének. Hiszen a képeken látjuk, hogy vannak emberek, akiknek nagyon sok gombjuk van, vannak emberek, akiknek kevesebb gombjuk van a ruhájukon. Valószínűleg nem mindenhol működik így az osztozkodás. Hogy visszatérjek egy mondat erejéig a moldvai Sárszegen megismert közösségre, ők pálinkafőző üstöket és lekvárfőző üstöket gyártottak, készítettek. Teljesen világos, hogy egy család, egy vagy két férfiember nem tudja a munkafolyamatot elejétől a végéig levezényelni. Tehát összefogásra van szükségük ahhoz, hogy egy ilyen üstöt megkovácsoljanak. Gyakorlatilag a tűz iz-zítása, a tűz táplálása egy-egy ember munkáját veszi igénybe. Négyen vannak.

Egy tartja a vasat az állón, és a másik négy pedig felváltva üti a rezet. Vagyis azt lehet látni egy bizonyos pontig, hogy a munkafolyamat kooperációt követel meg. Ebben tehát lehet egyfajta együttműködés. Az van, hogy ma az én üstömet csináljuk meg, holnap a tiédet, holnapután meg a harmadikét. Az az üst, amit nekem csináltunk, azt én adom el. Viszont az érte járó pénzt azt nem osztom el, az az enyém, én osztom be, hogy azon mit veszek. Ha ez lett volna korábban, esetleg vettem volna rajta ezüst gombokat. Itt most beteszik a párnahajba és hazaviszik, mert az otthoni kőházakba építik aztán be az újabb szobák bebútorozásával. Merthogy télen, vagy ősztől tavaszig kőházakban laknak. Tehát bizonyos ponton valóban van együttműködés és testvériség, bizonyos ponton azonban nincsen. Osztozkodás van a közös munkavégzésben, de az értékesítés sikere az egyéni sikerként értelmeződik. Én eladhatom akár száz, vagy húsz, vagy ötvenezer lei-jel akár drágábban is ugyanazt a méretű és nagyságú üstöt, mint a másik. Kinek milyen sikere volt és milyen szerencséje volt egy

adott csere vagy eladás kapcsán.

Visszatérve tehát a fő vonalhoz, a vajdaság intézményére. Tehát nem nagyon sokat tudunk. Van egy a temetés, virrasztás, most már sok dologról beszéltem. Bocsnát, a királyságról beszéltem, ne hagyjam elvágtatlanul. Tehát a kelderások körében vált divattá a királyság intézménye. A 20-as, 30-as évekből, lengyelországi kelderás közösségekről vannak olyan híradások, hogy egyik-másik ember koronával jelenik meg, vagy magát királynak nevezi. Az RTL Klub-ban biztos mindenki látta a nagyszabeni cigány királyról szóló híradást. Jelenthetem, hogy nem csak Nagyszabebenben van cigány király, hanem minden olyan romániai megyében legalább kettő vagy három, ahol kelderá sok élnek. Senki nem gondolja, hogy ők királyok volnának. Ez valószínűleg nem szól másról, mint a közösségen belüli siker elfogadtatásáról, illetve a tekintély elfogadtatásáról. Senki nem nevezi őket felségemnek, nincsenek alatt valók, családi együttműködéssel bizonyos üzleteket működtetnek, rezet vásárolnak fel, öntenek. Korábban rezet munkáltak meg, most inkább fém-gyűjtéssel, alumínium-gyűjtéssel, alumínium tömbök készítésével foglalkoznak, amit majd aztán eladnak vagy továbbadnak. Azok a családok, pontosabban azok az emberek, akik bizonyos anyagi szintet elértek, azok ezt szimbolikusan a királyságukkal fejezik ki. Voltunk

-bán, ami már a Kárpátokon túl van, az úgynevezett Havasalföld részen, ahol egy szeptember eleji, Mária napi búcsún legalább ötven királlyal találkozhattunk. Sőt van egy Király-domb, ahol ezek a sikeres pasik fölállnak és nyilván ezek egymásnak üzletfelei. Másoknál talán annyival többek, hogy sikeresebbek. Volt, aki pénzt veretett és akkor dobálták, és gyorsan összeszedték a pénzeket és visszaadták. A búcsúban úgy jelentek meg a Mercedesekben, hogy kis korona volt kirakva a műszerfalra, vagy korona lógott le. Na most bezabálta ezt az RTL Klub, hogy van ez a király, tehát ilyen királyok, Magyarországon nem ismerjük ezt az intézményt. Kelderások is alig vannak. Tehát, ha arról hallanak, hogy cigány király, akkor ezt azzal a fenntartással tessék elfogadni, hogy mindössze arról van szó, hogy bizonyos emberek sikeressége, tekintélye fejeződik ki ezzel a királysággal, de őt mások nem tekintik, nem nevezik királynak. Na most az a bizonyos **Horincsova**, aki **Joncsova** gyermeke, már itt a papa is királynak mondta magát. Jártunk nála. Ott valóban meg van festve az apja is királyi attribútumokkal. Tehát ül a ló hátán, egy hatalmas fehér lepel lóg le róla, amire ezek a középkori lovagkeresztek vannak ráfestve. Fején korona, egyik kezében jogar, a másik kezében országalma. Tele van festve sormintaként a feje koronával a párkányon. Aztán ő el is mondja magáról ő mióta király, meg az apja királyságát örökölte, de hát ezeket ilyen szinten kell kezelni.

Azt ígértem, hogy beszéljek még egy dologról, még egy intézményről, a temetés és a virrasztás intézményéről. Megint egy lassan klasszikussá váló cigány szerzőre kell utalnom, Choli Daróczi József-re, aki egy előadás, konferencia- szerűségeen hozzászólásában a következőt mondta: Ha majd a régészek 500 év múlva ásatásokat végeznek mondjuk Magyarországon területén, akkor arra fognak rájönni, hogy csak cigányok laktak Magyarországon. Mert csupa olyan sírokat fognak találni, amelyben a koporsó üvegből készült, ércből készült, ki van szőnyegezve, ki van bélelve a sírkamra, és mindenféle sírmellékletek vannak benne. Mondjuk a honfoglaló Árpád vezér idejében, ugye akkor lóval temetkeztek, állítólag mindenféle fegyvereket, pénzeket tettek melléjük. Na most a cigányoknak így kerül oda a csizmájuk, a cigarettájuk, bizonyos pia, ostor. Kinek mi volt az elfoglaltsága, kedvenc szórakozása, mestersége. Az a dologban a lényeg, amit a Choli mond, hogy a cigányok tudnak még temetkezni. Szemben a magyarokkal, akik csak valahogy elkaparják magukat, főleg ha még hamvasztatják is magukat. Semmi nyomot, semmi emléket nem hagynak maguk után. A másik, amit mondanom kell előljáróban erről, hogy több mint tíz éves terepmonka során azt lehet látni, hogy van egy temetési szokás, ami mintha egyre erőteljesebben terjedne különböző cigány-roma közösségekben. Ez nevezetesen az a bizonyos „tisztaszobás” temetkezés elgondolása és intézménye. Legjobb, ha konkrét példáknál beszélek. Kétegyházát már az előbb szóba hoztam. Akkor maradjunk Kétegyházánál és nézzük meg, hogy a kétegyházi temetés gyakorlatilag hogyan néz ki. Előre kell bocsátanom, hogy Kétegyháza eredetileg egy olyan telepített falu, amelyik a török hódoltság után főleg románokkal és részben németekkel lett betelepítve, német telepéseket hoztak. A románok ortodoxok, a németek katolikusok voltak. Gyakorlatilag azon kevés települések egyike, ahol ma is erős román közösség él. A románok körében korábban, mint más parasztok körében is, a virrasztás intézménye ugyanúgy fennállt, mint a cigányok-romák körében. Vagyis a halottat a temetőbe a háztól vitték ki. Részben tudjuk, hogy a kórházi ellátás is még mondjuk egy 50-100 évvel ezelőtt korlátozott volt. A halottkém kijött, azt mondta, hogy meghalt. A háznál ravatalozták fel az illetőt, a háztól vitték ki és temették el. Azt lehet tehát gyakorlatilag mondani, hogy a románok hasonlóképpen virrasztottak egészen az 1970-es évek elejéig, amíg fel nem épült a ravatalozó. Onnan kezdve a fennálló egészségügyi törvények értelmében a halottat, nem tudom hány órán belül, el kell vinni a saját házából. Ha nem kell vinni a kórházba, akkor a ravatalozóba kell vinni, a ravatalozóban pedig kell legyen egy hűtőkamra, ahová a testet bedugják. A románok körében való temetési szokások egy intézményi beavatkozás, rendelet vagy törvény erejénél fogva változnak meg. Vagyis azt lehet látni, hogy a központi intézkedések, a központi regulációk, hogyan befolyásolják és hogyan határozzák meg a mindennapi népi kultúrát. Látható, hogy a román temetési szokások alapvetően attól változnak, mert belép ez az új intézmény, illetve a ravatalozó.

Ha azt nézzük, hogy akárcsak a kétegyházi oláh-cigányok, akár a cigányok temetéséről szóló cigány szerzők mit gondolnak és mit írnak, akkor azt lehet látni, hogy a cigányok temetését egy olyan etnikus specifikumnak, vagy olyan sajátos etnikus kultúrának tekintik, amely csak és kizárólag a cigányokra jellemző. Magát a temetést írják le cigányos jellegként. Azt mondják, hogy a cigányokat megkülönbözteti a nem cigányoktól, és a cigányok összetartozását, együvé tartozását alapvetően a temetésen, a virrasztáson keresztül lehet megragadni. Hangsúlyozom, ezek olyan intézmények, amelyek bizonyos részleteiben korábban megvoltak a nem cigányoknál is, bizonyos részeiben pedig egy olyan, a kultúra saját rendszere szerint kialakított elem, ami ebben az értelemben már nem volt meg más csoportoknál.

Mondom a példát. Kétegyházán meghalt valaki, akkor arra törekedtek, hogy ne kelljen kórházba adni. Ha mégis kórházba vitték el, mert felboncolták, vagy ott halt meg, akkor is arra törekedtek, hogy a ravatalozóba, amikor elviszik hivatalosan, akkor megpróbálják hazavinni a halottat a házhöz, mert úgy gondolják, hogy a háznál el kell töltsön legalább egy éjszakát a halott teste. Illetve azt mondják, hogy amíg a halott nincs eltemetve, addig ott van a lelke a közelükben. Na most, ahogy beáll a halál, az első estétől, amíg el nem temetik a halottat, folyamatosan virrasztanak. A virrasztáson automatikusan megjelenik minden családtag, egykori barát, szomszéd, üzletfél. Gyakorlatilag napokon keresztül, tehát addig, amíg nem temetik el a halottat, virrasztanak. A virrasztás ebben különbözők talán mondjuk ebben a közösségben a korábbi román szokásoktól, hogy itt kifejezetten nagy lakomát készítenek. Minden egyes virrasztási este, ami eltart hajnalig, tehát amíg a világosság meg nem érkezik, addig meleg étellel kínálják a vendégeket. Ezek jobbra pörköltet, vagy sertésből, vagy juhból, vagy marhából. Nagyon fontos elem az ital. Az italt hozzák a vendégek. Elég gyakori, hogy valaki fogadalmat tesz, hogy akkor ő többé nem iszik, egy évig nem iszik, két évig nem iszik. Ezt a fogadalmat automatikusan legyőzi a halál, mert újra kezdődik majdan a fogadalom, de a halott emlékére inni kell, akár ivott, akár nem ivott. Vagyis azt mondhatom, hogy rituális ivászat történik mind a virrasztalóban, mind majd, ahogy azt látni fogjuk, a temetésen. Meg kell jegyezni ezen közben, hogy ha az ember egy normál, békés hétköznapon megy el itt Kétegyházán, bármelyik ismerős családjához, soha sehol nem találkozik azzal, hogy a háznál volna alkohol. Tehát ha én megérkezem, vagy mi megérkezünk, és minket meg akarnak tisztelni, hiszen az alkohol kínálása egyben a tiszteltet jege is, akkor vagy hozzatnak italt, vagy elmegyünk a kocsmába, és a kocsmában iszunk. Arra akarok utalni, hogy az ivás, és nyilvánvalóan a mértékellen ivás, egy rituális

dologként értelmezhető. A hétköznapi életben nem isznak. Ballagáson, búcsúban, névnapon, ha valamiféle ünnep van, akkor isznak és akkor az a dolog lényege, hogy most ígyunk és közben beszélgetünk, énekelünk, ezáltal tiszteljük meg és megvándoroljuk egymást, és megtiszteljük egymást. Gyakorlatilag addig tart a virrasztás, amíg el nem temetik a halottat. Amikor éppen nem virrasztanak, akkor is ott üldögélnék a halott házában udvarán, szinte az összes utcabeli rokon gyermek. Ilyenkor nincs semmiféle etetés-ítatás. Hazamennek esznek, visszajönnek, ott üldögélnék, bóbiskolnak. Azt mondják, itt van az egyik Zsigának, aki meghalt a hét gyereke. Akkor a hét gyerek valamiféle összefogásban beosztották, hogy kinek mi a dolga a temetés és a virrasztás méltó megünneplésében. Az egyik gyerek, aki pár hónappal a halál előtt vette a házát, rendbe hozta, kimeszelte, tapasztotta, azt vállalta föl, hogy ő fog zenészeket hozni a temetésre. Eladta a pár százezer forintot érő házát. A dolog tragédiája, hogy a zenészek nem tudtak eljönni muzsikálni, miközben ő eladta a házát. A másik testvér azt vállalta, hogy ő veszi meg és rendeli meg a koporsót, ércoporsót vett, és hozza el a patológiáról a holttestet, immár az ércoporsóban. A harmadik testvér, a legidősebbik leány, azt vállalta fel, hogy ő készítteti el, ő felügyeli a sírkamra elkészítését, ő fogja berendezni, és ez az ő hozzájárulása. A negyedik gyermek, a harmadik fiúgyermek azt vállalta, hogy a virrasztáson ő felügyeli a főzést, ő hozza a szakácsot, illetve vele fog főzni és ő gondoskodik arról, hogy legyen minden estére vacsora. A felszolgált ételekhez azonban közösen, egyik disznót, a másik nap egy másik adott egy bárányát, a harmadik napon stb. Eljött a péntek, amikor is hazahozták a holttestet, immár az ércoporsóban a patológiáról a faluba. Rögtön a házhoz vitték, és azt akarták, hogy bevigyék. Megbeszélték a halottkísérővel, hogy adják haza a házhoz a halottat. Az bele is egyezett és azt mondja a tanács, illetve az önkormányzati apparátus, hogy ők szemet hunynak felette, mert a cigányok úgy is kiprovokálnák, kikövetelnék ezt. Történt nagyobb szabálytalanság is, hogy legyen béke, inkább elnézik ők ezt. Na most ott történt a nagy dráma, hogy nem fért be a koporsó a lakásba. Olyan szűk volt a bejárati rész, hogy nem tudták befördíteni. Az a lány viszont, a legidősebbik, aki a sírkamrát készíttette, az nem volt otthon. Az ő bejárati aijtája nagyobb volt, ő be tudta volna vinni az apját a házba. Egy pár óráig otthon volt akkor, felrakták a lovaskocsira a koporsót és egy pár óráig ott volt otthon a holttest. Majd elvitték a ravatalozóba, ahol szépen felvirágozták és feldíszítették. Este, az utolsó este éjfélig ott virrasztottak, majd hazamentek a házhoz, és ott folytatták a virrasztást. De amikor a legidősebbik nővér jött meglátta, hogy az apja nincs otthon, mondván, hogy ő neki van háza, nem olyan csóró, nem olyan szegény, hogy el kellene vinni a ravatalozóba, hiszen ez milyen szegény. Akkor egy hatalmas siratást adott le, és támadta az anyját, támadta a testvéreit, akik ezt megengedték, hogy ide a ravatalozóba hozzák ki a holttestet. Azt kell látni, hogy végigment tehát az ivás és végigment az éneklés. Gyakorlatilag az éneklésen keresztül búcsúztak a halottól. Minden alkalommal más-más gyermek búcsúzott az apjától. A többieket háttérbe szorítva, mintha mindig lett volna egy főszereplő a virrasztás estéin, különösen itt ezen. Amikor megérkezünk a legkisebbik fiú, aki fizikai paramétereit tekintve leginkább hasonlított apjához és leginkább ő tudott énekelni, miként az apja, egy híres énekes volt. Gyakorlatilag átvette az apja szerepét és úgy viselkedett, mintha a saját apja volna. Velünk széniben is úgy viselkedett, ahogy az öreg velünk annak idején baráti viszonyban volt. Másnap, szombaton volt a temetés. Hazahozták a házhoz a koporsót, a holttestet. Szépen felvirágozták a lovas kocsit.

Azért mondom, hogy mindig konkrét közösségekről érdemes beszélni és nem azt mondani, hogy a cigányoknál ez így van. Mindjárt mondom akkor a szombati temetést, de egy mondatnál a kriptára hadd térjek vissza. Kiderült, hogy az első ilyen típusú sírt 15 évvel ezelőtt készítették. Azt megelőzően csak egyszerűen ki volt téglázva egy akkora sír, amibe a koporsó éppen befért. De nem volt kiszőnyegezve, nem tettek semmiféle a koporsóba a halottal. Tehát jól nyomon követhető volt ennek a kiszőnyegezett szobának, vagy tisztaszoba jellegű kriptának a létrejötte és kialakulása. Valamint birtokomba került egy 1990-es felvétel, ahol egy 24 éves fiatalember halt meg. Az ő temetése volt az első olyan temetés, amit videóra vettek a családtagok, pesti családtagok. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy inntól kezdve más temetésnél is törekedtek arra, hogy videóra vegyék fel a temetést. A temetéseket időnként visszanézték, időnként visszanézik. Minden temetés befolyásolhatja a következő temetést. Akár úgy, hogy meg is haladja az új temetés a régi temetést. Tehát mintegy megkonstruálódik a temetés ritusa, a kriptá berendezése, maga a szertartás, a videófelvételek segítségével is. Az egyház szerepe fontos a következő temetési történetben. Amíg a románok úgy temettek, szintén a háztól korábban, hogy megjött a pap és akkor otthon volt egy halott megszentelése, ördögűzése, nem tudom mi az egyháziilag pontosan. Onnantól kezdve a menet végig egyházi énekeket énekeltek egészen a temetőig, egészen a sír elhantolásáig. Itt azt történt, hogy kijött a pap a házhoz, elmondta a maga imádságát, majd beültették az autóba és elment haza. Ez volt délelőtt tíz órakor, és megmondták, hogy három órakor leszünk a temetőben, a ravatalozó előtt. A pap tehát elment. Inntól kezdve a falusiak, tehát a cigányok menete kísérte pap nélkül a lovas kocsira feltett, feldíszített a koporsót. Minden olyan háznál, ahol a halott valamilyen keresztgyereke, gyereke, barátja lakott, a kocsma előtt, ahol elesett, ami a halálához járult hozzá, megálltak, ittak, énekeltek. A földre, ahol meghalt, elesett ott a földet meglocsolták. Tulajdonképpen szándékosan, jól látható módon a három fia addig ivott, amíg nem rúgott be és nem rakták autóba, és nem vitték haza egy-két órára, hogy aztán magához térve ismét visszajöjjen. A nem túl nagy távolságot megtették öt óra alatt, majd a temetőben megint jött egy papi ima, ez-az. Majd a pap megint tartalékba vonult, és akkor a ravatalozótól a sírig elvitték lovas kocsin a koporsót. Ahol úgy már elkészült a szép kidíszített, berendezett kriptá, ahol újabb órákat töltöttek. Egy póniló húzta kis kocsit a söröket. Ládaszám álltak a Borsodi világos sörök, jó meleg volt, merthogy ez július végén volt, 35 fokos rekkenő hőségben. Tulajdonképpen az ivás a vendégek számára is egy kötelező, immár rituális elemként működött egészen végig. És ez egy értelemszerű dolog, hogy az első korty pálinkát, az első korty italt azt a földre öntik, hogy „ígyál Zsiga” mondták. Tehát, hogy a halott emlékére, sőt közvetlenül a táplálására is.

Nyilván adós leszek néhány antropológiai értelmezéssel is. Az benne a fontos, hogy valóban egy olyan, most folyamatosan épülő, gazdagodó szokással van dolgunk, amit nem tudunk a korábbi cigány kulturális szokásokból egy az egyben levezetni. Azt mondhatjuk, hogy a cigány kultúra most csinálja meg magát, most csinálják ezt a szokást. Törekszik arra, hogy ebben, legalább ebben, azt mondassa, azt mutathassa meg, hogy mi cigányok különbek vagyunk. Ugyanakkor a temetés egy etnikai büszkeséget ad. Büszkén emlegették az egyik visszajáráskor, hogy már két temetés volt a faluban a románok körében, amelyik átvette a cigányoktól ezt a kriptá-állítási szokást. Természetesen a virrasztást, meg a koporsó illetően kikísérését azt nem, de ezt, hogy tiszta szobát, kriptát építenek ezt igen. Ezt úgy élik meg az emberek, hogy lám mi többet érünk, mint a románok, vagy a parasztok, mert őket követik most már, mert ők tudnak szépen és méltósággal temetkezni.

A cigány közösségeken belül is különböző kulturális szokásokról van szó. Néhány évvel ezelőtt volt, hogy Gödön megölték egy cigány kislányt. A televízió hívatott engem, hogy állítólag a család bosszút esküdött és akkor lesz-e bosszú. Mondom: nem lesz bosszú. Az emberek ezt elmondják, és itt levágják a hajukat és így gyászolnak. Kétegyháznál megövesztik a hajukat és a szakállukat a férfiak és hat hétig nem borotválkoznak. Hat hét után van egy hat hétre való pomána, amikor a távolabbi rokonok levágják a szakállukat és szedik le a szőrt. Van, aki viszont egy évig megtartja, és az egy éves gyászról, gyásztörésről vágja le a haját, vágja le a szakállát, szintén ugyanezen történt. Meg van egy ilyen szimbolikus levetem a gyászt, meggyújtom, táncolok körülötte és akkor eltáposom.

Ebben a kétegyházi oláh-cigány közösségben férfiak nem teszik tisztába a gyereket, nem főznek, nem mosogatnak, ahogy a

régi paraszti világban is megszólták azokat, akik ezt csinálták volna. Ezzel szemben a romungrók úgy beszélnek, hogy ott a férfiak a gyereket sétáltatják, tisztába teszik. Tehát csupa olyan dolgokat csinálnak, például a sarkadi vagy a dobozi 20 km-re lévő romungró cigányok, amiket az oláh cigányok nem csinálnak. Az, hogy valaki hogyan viszonyul a háztartáshoz, a gyerekekhez, ez is kulturálisan is megfogalmazódik, hogy mi oláh cigányok ezt meg ezt nem csináljuk, vagy ezt meg ezt viszont csináljuk. Megint nem merem azt mondani, nem tudom azt mondani, hogy általában ez hogy van. Közösségek szerint változik. Minden bizonnyal egy értelmiségi cigány családban nagyobb valószínűséggel vonódik be - mint egy értelmiségi nem cigány családban is - a férfi ezekbe a házimunkákba. Míg egy hagyományosabb, esetleg ezt kultúra szintjén megfogalmazó közösségben pedig kevésbé. A betegekkel, ahogy ez a parasztknál is volt egykoron, inkább a nők foglalkoznak. Legyen ez feleség, meny és nem a férfiak.

Van egy személyes történet. Az a bizonyos 90-es temetési kazetta. Aki akkor meghalt 24 éves korában, hat fűtestvér közül az egyik testvér volt. Amikor meghalt ez a fiú, akkor egy szem kislánya a szüleihez került, akiknek nem volt lányuk. Az anya mindig egy lány gyerekre vágyott. Ez a görög sorstragédia, hogy a fia elvesztése során kapja meg az élettől azt, amire szülőnk korában egyfolytában vágyott, egy lányra. Úgy ismerkedtünk meg a családdal, hogy első alkalommal ez az ember, akit az önkormányzat vajdának akart kikiáltani, kinevezni, kikiáltott vajda minőségében mentünk hozzá először. Először nem is akart foglalkozni a vajdasággal. Azt mondja, van neki egyéb baja is. És itt van ez a kislány, és megmutatta a Mountain bike kerékpárt, ezt már neki vették, hogy ha majd felnő, akkor legyen neki kerékpárja. Elkezdte mesélni, hogy ő neki volt hat fia, de egyik fiát sem vette kezébe és nem tette őket tisztába. Elkezdett mesélni arról, hogy kislánynak a popsija mennyivel kényesebb, mint egy fiúé. Kiderült, hogy ez a hatvan valahány éves öregember ez „meghülyült”. Tehát felrúgja az összes létező oláh cigány kulturális hagyományt és szokást. Ez pesztrálgatja az unokáját, és kézen fogva sétáltatja, almapempővel eteti. Ennyit az életről és hagyományokról! Köszönöm a figyelmüket.

Zádori Zsolt:

A ROMÁK EGÉSZSÉGÜGYI ÁLLAPOTA

Üdvözlök mindenkit. Én a Beszélő-nek vagyok most a szerkesztője. Tehát, ha úgy tetszik, akkor újságíró vagyok. Már amennyire a „Beszélősök” újságírónak számíthatok. A Világbank felkért bennünket a kollegámmal együtt, Puproka Lajossal, akkor még, mint Roma Sajtóközpontosokat, hogy készítsünk egy összeállítást a Világbank Budapesti Regionális Irodája számára. Gyűjtjük össze azokat az anyagokat, próbáljuk tematizálni azokat a problémákat, amik a romák egészségi állapota tekintetében, felmerült az utóbbi évtizedekben. Próbáljuk meg azokat a pontokat megragadni, amik alapján ennek a populációnak, amit mi cigányoknak, vagy romáknak nevezünk, az egészségi állapotát jellemzik. Ugyanis a Világbank azért kényszerült erre a dologra, mert számos alkalommal, amikor is a Magyarországon folyó egészségi programját elemezték itt, a Magyar Kormány illetékesei, akkor számtalanszor előfordult, hogy igen, ez nagyon jól hasznosul ez a pénz, tényleg javul a magyar lakosság egészségi állapota, de hát itt vannak a cigányok, akik olyan rossz állapotban vannak, hogy minden egészségügyi mutatót lehúznak. Ez nyilvánvalóan fölkelthette a Világbank érdeklődését. Nézzük már meg, hogy ki ez a csoport, akit cigányként definiálnak a hivatalnokok, és akiknek az egészségi állapota annyival rosszabb a többségi egészségi állapottól, hogy ennyire leviszik ezeket a mutatókat. Ennyit arról, hogy hogyan kerültem bele a credo-ba.

El is készítettük a magunk kis irományát. Ezt a „Magyarországi romák egészségügyi állapota” néven megjelentettük. Ami ezek szerint mindenki kezébe került. Akkor én nem ragozom azt a kérdést, hogy ki a cigány, vagy ki a roma. Én egyébként a cigányt fogom használni, mert azt egzaktabbnak érzem, mint a romát. De ha romát használok, akkor általában szinonimaként fogom használni. Tudom, hogy ez nem megfelelő, de nem szeretek sokszor szavakat ismételn, így is fogok persze, eleget. Tehát az, hogy ki a cigány, maradjunk annyiban, hogy az egészségügy szempontjából, az egy nagyon szituatív dolog. Vannak olyan szituációk, ahol a belső definíció alapján fogalmazódik meg valakinek a cigány léte. Vannak helyzetek, ahol a környezet, a külső világ mondja valakire, hogy cigány.

Az egyik ilyen helyzet, ami itt szóba került, amikor a rendőrrel, hatóságokkal szembesül a cigány. Ezzel nagyon paralel az a dolog, amikor a cigány megbetegszik, és kapcsolatba kerül az egészségi intézményi rendszerrel. Vagy nem betegszik meg, de mindenesetre kapcsolatba kerül. Tehát a cigány szemiképp sem, öndefinícióként jelenik meg. Nem egy szabadon választott identitás. Amikor bemegy a rendelőintézetbe, a kórházba, háziorvosához, akkor a háziorvos, az egészségügyi személyzet fogja őt valaminek tartani. Azt gondoljuk, hogy - ez az én feltevésem is, - és ezt elég sok vizsgálat meg is erősítette, hogy nyilvánvalóan így is fognak hozzá viszonyulni az egészségügy szereplői. Ez az egyik dolog. A másik dolog meg az, hogy milyen az egészségi állapota. Tehát itt az egészségügy interakciójából nézzük meg. Hanem valójában az a cigány ember, annak milyen az egészségi állapota. Nem jöhetne az a dilemma, hogy ki a cigány, ki nem cigány. Most csak azokat tekintjük-e cigánynak ebből a szempontból, hogy milyen az egészségi állapota, aki magát cigánynak mondja, vagy akiről a környezete. Én az egyszerűbb utat választottam, amit a Kemények-vizsgálatában is alkalmaztak, illetve amikről vannak igazából komoly adataink, hogy azokat voltam kénytelen cigánynak venni, akiket korábban a kutatók cigánynak neveztek. Általában a jó vizsgálatok, amelyek jól dokumentáltak, gazdagok, azok általában ezek a Kemény- meghatározás alapján, a külső környezet által cigánynak minősített személyeket tartották cigánynak. Tehát, akkor most már tudjuk, hogy ki a cigány. Legalábbis a mi vizsgálatunk szempontjából.

Most az a kérdés, hogy miért kell ezzel foglalkoznia az egészségügy résztvevőinek, szereplőinek, hogy valaki cigány, vagy nem cigány. Magyarországon elméletileg jogegyenlőség van. Mindenkit megillet az egyenlő bánásmód. De valahogy mégis az az ember érzése, hogy úgy is, mint akinek volt kapcsolata nem cigányként is, az egészségüggyel, hogy bizony, sok esetben nem érvényesül ez a joga az állampolgárnak. Felolvasom Levendel Lászlónak 98. decemberében a Valóságban megjelent cikkének a bevezető gondolatait, hogy miért is kell ezzel a dologgal foglalkozni. „Megengedhetem-e magamnak, egy-egy tárgykörben jártasságot, elmerülést megkövetelő orvos létemre, hogy nyilvánosságban szóljak a cigányságról, noha hiányosak, és megbízhatatlanok az ismereteim. Eredetükről, évezredek történetükről, világtársuk, szétszóródásuk, és együtt maradásuk folyamatairól, mindenkor halmozottan hátrányos helyzetükről és fennmaradásuk, számomra sok vonatkozásban rejtélyes csodájában. A logikus, és tisztességes válaszom a magam feltette kérdésre az, hogy nem. Ehhez történelmi, etnológiai, etnográfiai, transzkulturális ismeretekre, és ki tudja még mi mindenre lenne szükségem. Serdülő koromtól izgat, foglalkoztat a szegények, a depriváltak, a betegek, a hátrányos helyzetűek, a pórul jártak, a megvetettek, és megaláztatott helyzete. Hiszen ez az orvoslás értelme, legitimitációja. 50 évi egészségügyi munka után újra felteszem a kérdést: megengedhetem-e magamnak, hogy ne írjak a cigányságról. Társadalmuk eleven, elintézetlen gondjáról, azokról a

annyira sem, mint ezeket a 78-as vizsgálatokat, amik azt mutatták, hogy bizony van eltérés a betegségi okokat illetően a többségi és kisebbségi lakosság között. Lehet, hogy bátor a feltételezés a részemről, de én azt gondolom, hogy most is lehetnek ilyen különbségek.

Egy ilyen szerény érvelő vagyok. Szirtesi Zoltánnak volt egy vizsgálata, mint körzeti orvosnak, egy Szegedhez tartozó rész cigány lakossága körében, akik meglehetősen telepszerű körülmények között élnek. O is kimutatott különbségeket a többségi lakosságtól. Az ő megállapítása szerint a cigány férfiaknál kifejezetten általános a szívkoszorú-ér megbetegedés. Míg a nőknél, a légúti, és vesebetegségek. Egy másik kis vizsgálat, egy Pest megyei településen. A férfiaknál a leggyakoribb a légzőszervi, asztmikus betegség. A különbségek abból is adódhatnak, hogy ez a pest megyei cigányközösség nem telepszerűen élt, hanem szétszórva élt. Munkával rendelkezett. Míg a kiskundorozsmai, az egy klasszikus populáció, tehát nyilvánvalóan más betegségeik lehetnek. De az az igazság, hogy nem tudunk semmit pontosan. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy mi befolyásolja ezeket a megbetegedéseket. Nyilvánvalóan nem csak egészségi okokra lehet ezeket visszavezetni. Hanem ennek finoman szólva társadalmi okai vannak.

Hosszasan taglaljuk a mi kis munkánkban a különböző társadalmi összetevőket. Az iskolázottság, a foglalkoztatottság, és lakhatási körülményeket. Mi is azon az állásponton vagyunk, hogy ezek alapvetően meghatározzák a cigányság egészségi helyzetét. Mindaddig, amíg ezeken nem változtatunk, addig valószínűleg ugyanezekkel az adatokkal találkozna egy vizsgálat, ami ezeket megmérné. Éppen azért, mert azt is lehet tudni, hogy az iskolázottsági adatok relatíve romlottak a többségi lakossághoz. A foglalkoztatási adatok nem csak relatíve romlottak, hanem drasztikusan romlottak. A lakhatást illetően sem lehet nagyon tapasztalni javulást. Vannak olyan jelenségek persze, a szociális lakásépítésnek volt egy olyan felfutó 1-2 éve, amikor a cigányok jobb lakásokhoz jutottak relatíve. De azt lehet mondani, hogy mivel ezek a változók úgy néznek ki, hogy nem javultak, sőt egyesek még romlottak is, könnyen el lehet azt képzelni, hogy romolhatott is a romák egészségi állapota a 80-as évek végéhez képest. Ugye, minden egyes nem cigányokkal foglalkozó egészségügyi szociológiai munka azt is kimutatja, hogy a munkanélküliség, inaktivitás, fokozott egészségügyi rizikó. Tehát, ha valaki munkanélküli, jobban ki van téve a betegségeknek, kevésbé immúnis a betegségekkel szemben. Ennek persze vannak kemény szociológiai dimenziói. Nyilván kevesebb a pénze, rosszabb körülmények között él. Nyilván vannak olyan lelki okai is, amibe nem szeretnék most belemenni.

Nézzünk akkor néhány sztereotipikus gondolatot arra vonatkozóan, hogy milyen speciális vonatkozásai vannak bizonyos megbetegedéseket illetően, vagy témacsoportokat illetően, a cigányok egészségi állapotának. Vegyük először is a terhesség, születés-szabályozás, szülés témakörét. Mivel a mi munkánk egy másodlagos, szekunder munka volt, nyilvánvalóan támaszkodni kellett olyan kutatásokra, amik ebben folytak. Talán a járványügy lett az az ügy, ami a legnagyobb hangsúlyt kapta a romákkal kapcsolatban. Egyrészt persze van ennek egy olyan dimenziója is, hogy nagyon-nagy a félsz, a többségi lakosságban, hogy a cigányok túlszaporodnak, hogy Magyarország cigányszáma lesz, hogy egyre másra szülik a gyerekeket, és azokat majd nekünk kell eltartani. De nézzük ennek a pozitív oldalát is, hogy erre viszonylag figyelemmel volt az egészségügy is. Talán annak is köszönhető még ez a dolog, hogy ha valahol, valamelyest, van valamiféle empátia az egészségügy részéről, akkor ez az a témakör, amiben mutatkozik valami ilyesmi. 1-2 interjút is csináltunk, így pl. az Országos Család- és Gyermekegészségügyi Intézet megbízott vezetőjével, hogy a terhesség, születés szabályozás, szülés körében, mit tart ő a legnagyobb problémának. Ő azt mondta, hogy a legnagyobb probléma még mindig a csecsemőhalandóság. Vagyis az, hogy a cigányok körében sokkal nagyobb a csecsemőhalandóság. Nekik még 1990-ből volt adatuk. Ez még egy viszonylag friss adatnak számít. Nagyon-nagyon csökkent a cigányok körében is a csecsemőhalandóság, ez egy egyszerű dolog. Viszont még mindig magasabb, mint a többségi lakosság körében. Itt látszik, hogy nagyon szépen csökkent a csecsemőhalandóság, de még mindig 30-40%-kal magasabb, mint a többségi lakosság körében. Igen magas a perinatális halandóság mutatója a cigányoknak. Erre vonatkozóan egy spekulatív vizsgálatba mentünk bele, ami egy ökológiai vizsgálat tulajdonképpen. Vagyis azt néztük meg, hogy a sűrűn lakott megyékben, ugyan milyen gyakorisággal fordul elő a perinatális mortalitás. És akkor ez jött ki: 10,009 fölötti, (a 9 ezerrel, az akkori 90-es évek közepén az volt az átlagos 3 megyében volt nagyon-nagyon magas ez a mortalitás, ez pedig Nógrád, Heves, és Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Ahol igen magas, 10% körüli, vagy még annál magasabb a cigányok száma. Minden vizsgálat ezt mutatja. Megnéztük, hogy a csecsemőhalandóság, az hogy alakul. Szintén 95-ös adat. Itt lehet cinikusan azt mondani, hogy akik még nem haltak meg a szülés körül, azok meghalnak abban a 3 megyében, ahol szintén nagyon magas a cigányok aránya. Ez Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, illetve Jász-Nagykun-Szolnok megye. Illetve, a nyugat-magyarországi régióban, egy pozitív dolgot láttunk. A perinatális, az a 0-6 nap, vetélés, más efféle. Ez pedig a csecsemőhalandóság, 1 éves korig. Azt lehet mondani, hogy Magyarországon jellemző betegség típus ez. A perinatális, nagyon korai, illetve gyermek halál, azokban a megyékben, ahol nagyon nagy számban találunk cigányokat. Ez egy indirekt bizonyítása annak, hogy valószínűleg igaz is lehet az intézetnek ebben a dologban.

A másik legnagyobb probléma az, hogy milyen gyerek születik. Tehát, hogy milyen életéséllyel születnek a gyerekek. Ahhoz, hogy egy gyereknek jó életésélei legyenek, egyrészt megfelelő súllyal kellene születni, lehetőleg egészségesen kellene születni, megfelelő testméretben. Erre vonatkozóan vannak adatok, de ezek is aránylag régiek. A 80-as évekből származnak. A 2500 g alatt született gyerekeket ugye, kis súlyú csecsemőknek tekintjük. Általában ezek koraszüléssel jönnek a világra. Egy vizsgálat kimutatta, még a 80-as évek elején, hogy 30%-kal nagyobb volt a cigány nők között a koraszülések aránya, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, mint a megyei átlag. Tehát ez rendkívül magas. Ennek az okát a szülészeti körülményekben látták. Sok abortusz, vagy volt már valami komolyabb, nőgyógyászati probléma. És vannak más rizikófaktorok is. A kissúlyú anyának nagyobb az esélye, hogy kissúlyú gyereke szülessen. Kissúlyúság ugye, több okból is lehet. A másik rizikófaktor volt a dohányzás. A táplálkozás elégtelensége, a higiénés viszonyok rosszasága. A kissúlyra hadd mondjak egy példát. A 80-as évek elején, a cigány szülő nők testsúlya 3,3 kg-mal volt kisebb, mint a nem cigány nőké. A nem dohányzó cigány nőknek pedig 4 kg-mal magasabb volt a testsúlyuk, mint a dohányzóké. És még, hogy tovább fokozzuk, a telepen élő roma nőknek 2,1 kg-mal volt kisebb a testsúlyuk. Ezek ha összeadjuk, akkor kijön majdnem 10 kg testsúly különbség. Egy másik adat erre vonatkozóan: a 52 kg feletti roma nők 20%-nak míg az 52 kg alattiaknak 26,7 % -nak született kissúlyú gyereke. Ez arra bizonyíték, hogy nyilvánvalóan nagyobb az esély arra, hogy kissúlyú gyerek születik. Egy idén készült vizsgálat szerint, ami Kalocsán készült, az jött ki egy általános iskolai felmérésnek, hogy azok a cigány gyerekek akik elvégzik az általános iskolát, eleve tovább járják ezt az általános iskolát. Tehát idősebben végzik el az általános iskolát. Akkor a fele nem alkalmas megerősített munkára. Ami elég durva adat. Tehát olyan fizikális állapotban végzi el az általános iskolát 15-16 éves korában, ami eleve kizárja abból, ami egyébként a cigányok számára, jelenlegi társadalmi helyzetben adott, tehát nehéz, fizikai munkát el tudja végezni, felük már eleve alkalmatlan erre a dologra.

A másik téma, amit említettem is, hogy körül van járva, a fertőzés, járványok témája. Ez is egy ilyen rettegésből adódik. Ugye a cigány telepek, mint a közegészségügyi rizikónak a megjelenései. Szóval egy rettegés, hogy megfertőzik a gyerekeinket, megfertőznek bennünket. Erre vonatkozóan elég meglepő adatokat hallottunk az Országos Epidemiológiai Központ igazgatójától. Nyilvánvalóan, vannak olyan betegségek, amelyek a nem megfelelő higiénés körülményekhez köthetők. Ezek a különböző hepatitis A és B vírus, ami - minden jel arra mutat, - a romák körében nagyobb számban fordul elő, mint a középosztályos körülmények között élő többségi lakosság körében. De még sem lehet azt mondani, hogy ez etnikailag meghatározó, mert a szegény telepeken ugyanolyan arányban fordulnak elő ezek a betegségek. Nem lehet őket népbetegségnek tartani sem a cigányok, sem a nem cigányok körében. Szintén egy Világbank által készített esettanulmány volt, ami Ózdon készült. A 40 olyan anya közül, akin kimutatták a hepatitis B-t, ott 38, az orvos szerint cigány volt. Viszont sokkal veszélyesebbek azok a fertőzések, amikre nem is gondolunk. Amik leginkább a személyeket, magukat a cigányokat, érintik. Amelyek nem vihetők ki többségi környezetbe. Ezek pl. az ételmérgezők, amik igazán sújtják a cigányokat. Ennek több oka van. Nyilvánvalóan inkább az, hogy az ételeket nem tudják megfelelő körülmények között tárolni, tehát nincs hűtő stb. Másrészt, olyan ételekhez is hozzájuthatnak, amelyeknél nagyobb a fertőzés veszélye. Éppen azért, mert feketén, vagy így, vagy úgy szerzik be az ételeket, és mondjuk, nem a boltból.

Még egy dologról beszélnék. Ez a tetvesség. Ez is a cigányokra egy állandó jelző, hogy tetves cigány. Ez sem igazolható. A tetvességnek viszonylag kevés köze van ehhez a dologhoz. A legnagyobb járvány pl. a 70-es években, a Rózsadombon volt. A tetveknek van egy ilyen élettani sajátosságuk, 10-15 évenként nagyon-nagyon megszaporodnak. Egy-két tetveségi adatom van, ezek 97-es adatok. Akik cigány telepeken élnek, - ha igaz 40-60 ezerre teszik a telep, vagy telepszerűen élők számát, - akkor majd minden 2., vagy minden 4-ből 3., veszélyeztetett helyzetben van, tetvességet illetően. Én ezt nem tudom megítélni.

A másik fertőző megbetegedés, amiről nagyon kellene szólni, az a TBC-s megbetegedések. A Gyukits György, aki itt ül körülünkben, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében vizsgálta a cigányok egészségmagatartását, illetve az egészségügy és a cigányok kapcsolatát. Arra a következtetésre jutott, hogy a TBC-s megbetegedések azért olyan veszélyesek a cigányoknál, mert egyrésztől későn jutnak el az orvoshoz. Ha eljutnak az orvoshoz, akkor ezt a hosszadalmas kúrát nem tudják kivárni, családi okokból stb., az intézményrendszerrel szembeni averzióik stb. miatt. Illetve a harmadik, hogy nincsenek tudatában annak, hogy ez mennyire veszélyes. Magukra is természetesen, és magukra még csak-csak, de a környezetükre is. Itt lehetne mondjuk szerepe a védőnőknek is, illetve minden olyan személynek, aki egészségi propagandát tudna csinálni. Ezt tudatosítani kellene, hogy nem csak maguknak ártanak, hogy ha ezt a betegséget nem kezelik megfelelőképpen, hanem az egész családnak is. Egy másik betegségcsoport lenne a rák, és légzőszervi betegség.

Mint mondtam már, egyes vélemények szerint, a légzőszervi betegségek igen gyakran fordulnak elő a romák körében. Az én személyes tapasztalatom szerint, amely nem egy nagyon reprezentatív dolog, ez való igaz. Én még any-nyi asztmás emberrel, meg köhögős, krákogós emberrel, mint a cigánytelepen, hát egyszerűen nem találkoztam még egyéb helyzetben. A különböző rizikók emelik a dolgokat. Pl. a dohányzás egy ilyen. A dohányzás a roma kultúrában ma igen erős, és a szegény kultúrában is persze. A tüdőrákot mutatnám, hogy az, hogy néz ki. Itt is kirajzolódik az a 4-5 megye, ahol ez nagyon jellemző. Szenvedélybetegségek. Ez egy nagyon-nagyon kényes kérdés. Lehet-e azt mondani, anélkül, hogy megbélyegeznénk a cigányokat, hogy mondjuk ők több alkoholt fogyasztanak, mint a többségi lakosság. Én nem merném ezt, de ezt talán a Péter jobban tudja, hogy lehet e azt mondani. Ugye Magyarországon mindenki iszik, tulajdonképpen. Az Egészségnevelés egyik friss számában, a 2001-2002-ben jelent meg a cigány kortárs oktatási, képzési programnak egy WHO által finanszírozott, támogatott egészségügyi program. Ennek volt egy mellékterméke, hogy az ebben résztvevők kitöltötték mindenféle kérdőíveket. Ezek a kérdőívek tartalmaztak alkoholfogyasztásra, illetve cigarettázásra vonatkozó adatokat is. Elég érdekes adatok jöttek ki. Ezek csak cigány fiatalok körében végzett vizsgálatok. Jellemzően 16-17 év körüli volt a vizsgálatba bevont személyeknek az átlagos életkora. Kiderült, hogy 70%-a a 20 év alattiaknak naponta dohányzik, 71%-a a 20 év fölöttieknek is. És, hogy ha még hozzáteszük, hogy a mintában már voltak a 20 év alattiaknál 10%, akik már leszokott, a 20 év fölöttieknél 12%, aki leszokott, akkor azt lehet mondani, hogy igen magas a dohányzók aránya. Tehát 80% körüli. Az átlag dohányos napi 20 szál cigit szívott el. Ehhez képest az egészségtudatosságukat is megnézték. Mit gondolnak, hol jelent rizikót a dohányzás. A tüdőrákot azt ugye, mindenki mondta, a légzőszervi betegségek stb. Viszont nagyon alacsony volt, akik a szívbetegségek, és a dohányzás kapcsolatát ki tudták mutatni. 24%-a volt, a dohányosoknak, akik úgy gondolták, hogy van kapcsolat közöttük. Miközben a terhesek és csecsemők környezetében a dohányzást 90% helytelenítette, 50% bevallotta, hogy ő mégis szokott.

Na most akkor az alkohol. A válaszadók 41%-a fogyasztott alkoholt valamilyen rendszerességgel, naponta, hetente, havonta. Most a férfiaknál mondanám, a nőknél nyilvánvalóan ezek az adatok kisebbek. Naponta fogyasztott alkoholt 13%, hetente többször 8%, havonta többször 25%, és 57% nem fogyasztott alkoholt. Én ezt egy kicsit túlzásnak tartom. Ezek ilyen önadatok, amilyen szeretnék lenni. Viszont ami érdekesség, hogy a válaszadók 74%-a részeg ember látványát azt visszataszítóknak tartotta. Táplálkozás. Erről nem tudok túl sok minden újat elmondani, ahhoz képest, amit egyébként is lehet tudni. Egyrészt szegényeknél, így a romáknál is gyakori az alutápláltság, illetve az egyoldalú táplálkozás. Ha esznek zsír, és szénhidrát tartalmú ételeket esznek, ami nyilvánvalóan, olcsóbb ételek. A táplálkozásnak van egy kulturális vonatkozása, amiről lehet, hogy a Szuhay Péter is beszélt. Ugye, a cigány embereknél az egészség, a jólétnek a jelképe, ha valaki kóvér. Ismét Gyukits György vizsgálatát idézném, aki megkérdezte, hogy milyen az egészséges ember. Kóvér, mint a disznó volt a válasz. Biztos nem olyan, mint én, míg a feké-lyem nem újul kis, és 85 kg-nál többre nem adtam, 95 és 85 között ingadoztam. A gazdag ember, a jóléttel bíró ember, az pohos. Tehát a testében is megmutatkozik ez a dolog. Ez egyébként nem olyan borzasztó, mert mondjuk a háború előtti magyar társadalomban is ugyanezt lehetett mondani. A tekintélyes embernek pocakja volt. Krúdnyak van erről egy zseniális írása, amiben a különböző pocakokat elemzi. Milyen a pocakja egy képviselőnek, milyen a pocakja a bankigazgatónak stb. Nem is lehet csodálkozni, hogy abban a társadalomban, amit mi cigánynak nevezünk, a 60-as évekig teljesen, óriási arányban fordult elő az éhezés. Ha hozzájut az egyszerű, olcsó, de nagy méretű kajához, akkor az eszik. Szóval ezek a kulturális szokások, ezek különösen az étellemmel kapcsolatos szokások, azok nem egyik nemzedékről a másik nemzedékre múlnak el nyomtalanul, hanem ezek hosszú-hosszú nemzedékeken keresztül örökítődnek át. Én is, miközben tudom, mi a korszerű táplálkozás, beledöglének, hogy ha úgy kellene étkezni, ugye. Egyszerűen nem bírnám. Mert az én szüleimnek a nagyszülei sem úgy ettek. Mondok erre egy példát. A finnek alkoholfogyasztási szokásai. Az is olyan abnormalisnak néz ki, hogy fogják a vodkás üveget, és lenyomják a liter vodkát. De ugye, ennek meg van a maga oka. Valamikor az Orosz Birodalom része volt Finnország. A cárnak vodka monopóliuma volt. Mindenféle szeszcsempesztet, meg szeszűzést kökeményen üldözött. Szibériába lehetett ezért jutni, így aztán, ha egy finn hozzájutott az alkoholhoz, akkor nagyon jól tette, ha gyorsan megitta egyik

pillanatról a másikra.

Egy olyan témát érintenék még, amivel viszonylag kevesen foglalkoznak. Ez a környezetszennyezés, és a munkahelyi ártalmak. Ez a két dolog szerintem igen csak érinti a roma lakosságot. Egyrészt olyan lakókörülmények között él, olyan helyein az országnak, ahol bizony nagyon is kell számolni a környezetszennyezés ártalmaival. Elég, ha csak az ózdi példát vesszük. Bár ott már nem működik semmi, viszont egy a szocialista nagyiparnak van ott egy erős lenyomata. Aki mondjuk látta Almásynak a filmjét, a Meddőhányókban bókászó cigányokat stb., az tudja, hogy ez valóban egy reális veszély. A másik reális veszély, ami mondjuk a helyi önkormányzati politikából is fakadhat, hogy melyik az a csoport, amelyek nem képesek mondjuk, egy önkormányzaton belül leginkább az érdekeiket képviselni, pl. egy környezetszennyező beruházást illetően, nyilvánvalóan a cigányság. Szerintem előbb-utóbb, majd az atom temetők is, a teljesen szegregált cigány falvakban lesznek. Mint ahogy most is, Somogyfőménaszónak van egy iker faluja. Az egy somogyi falu, és van mellette egy kis falu, egy teljesen szegregált, 500 fős cigány közösség. A hátukban nyitottak egy agyagbányát. Ott, az udvar mögött. Mindent lep ez az agyagpor, örületes. Ilyet sehol a világban nem engednék meg. Ott meg a kertek alatt dolgoznak a gépek. Senki nem tudja, mert ott senki nem jár. Tehát, én azt gondolom, hogy ez a környezetszennyezés egyre inkább probléma lesz. A munkahelyi ártalmak, pedig, ezt is a Gyukits Gyuri írja le nagyon szépen. Mivel egészségtelen munkahelyeken dolgoznak többnyire, ilyen kiszigerelő munkahelyeken, nagyobb a veszélye annak, hogy megbetegedjenek. Viszont, ha megbetegszene, akkor ezek a munkahelyek ezt nem tolerálják, kikerülnek a munkahelyeikről, és elindul egy ördögi kör. Ugyebár rossz egészségi állapotban vannak, nem tudnak visszakerülni, viszont egyre rosszabb egészségi állapotban lesznek, mert nem tudnak azokhoz a minőségi egészségügyi szolgáltatásokhoz jutni, amihez kellene a pénz. Megvenni a gyógyszereket, ez még egy alapeset. Hálapénzt fizetni az orvosnak, ez már egy kicsit bonyolultabbá teszi a dolgot. De megteremteni, mondjuk otthon, azokat a körülményeket, amelyek mellett jó eséllyel gyógyulhatnának meg, az már szinte lehetetlen.

Ajánlott irodalom

A cigányság helyzete és életkörülményei, KSH, 1993.

Ambrus Péter: A Dzsumbuj, Magvető Kiadó 1988, Lázi Kiadó, 2000.

Ambrus Péter: Szegénykultúra, Tanárképző Főiskola Budapest., 1994. (in: **Jelen kötet**)

Balázs Gusztáv: A nagyecsedői oláh cigányok táncgyománya - cigány néprajzi tanulmányok, (Kiadványszerk: Bódi Zsuzsanna), Magyar Néprajzi Társaság 1995.

Barash, Dávid P: Szociobiológia és viselkedés, Natura Kiadó, 1980.

Bódi Zsuzsanna: Gyermekélet-táplálkozás cigányközösségekben, in: Roma Módszertani Kiadványok 2., Magyar Művelődési Intézet, 1995.

Bürke, Péter: Népi kultúra az újkori Európában, Századvég Kiadó, 1991.

Cigány népi kultúra a Kárpát-Medencében a 18-19. században (Szerk: Barna Gábor, Bódi Zsuzsanna), Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1993.

Cigány néprajzi tanulmányok 1994 (Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Bódi Zsuzsanna), Mikszáth Kiadó, 1994.

Cigánylét (Tanulmány-gyűjtemény. Szerk.: Utasi Ágnes, Mészáros Ágnes), MTA.PTL, 1999.

Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa (Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Prónai Csaba), Új Mandátum Könyvkiadó, 2000.

Csenyéte Antológia (Tanulmány- és fotógyűjtemény. Szerk.: Kereszty Zsuzsa, Pólya Zoltán), Bár Könyvek, 1998.

Dawkins, Richárd: A vak órásmester, Akadémiai Kiadó, 1999. Dawkins, Richárd: Az önző gén, Gondolat Kiadó, 1986.

Fraser, Angus: A cigányok, Osiris Kiadó, 1996.

Gyukits György: A romák egészségügyi ellátásának társadalmi háttere, Aktív Társadalmi Alapítvány Budapest (Megjelenés alatt), (in: **Jelen kötet, kissé rövidítve**)

Havas Gábor-Kemény István: A magyarországi romákról, in: Szociológiai Szemle, 1995./3.

Havas Gábor-Kemény István-Liskó Ilona: Szegregáció a cigánygyerekek oktatásában (Zárótanulmány), 2001.

Horváth M. Judit-Stalter György: Más világ (Fotóalbum), Budapest, 1998.

Kertesi Gábor: Cigánygyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon, in: Közgazdasági Szemle, 1995/1.

Kovács József: A modern orvosi etika alapjai, Medicina Könyvkiadó, 1986.

Ladányi János-Csanádi Gábor: Szelekció az általános iskolában, Magvető Kiadó, 1983.

Losonczy Ágnes: Ártó-védő társadalom, KJK, Budapest

Neményi Mária: Cigány anyák az egészségügyben, in: Esély, 1998/2.

Periférián, Roma szociológiai tanulmányok, (Szerk.: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, Budapest, 1997.

- Póczik Szilveszter: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból, in: Belügyi Szemle 1997/7-8.
- Romák és oktatás, Iskola-Kultúra Könyvek 8., (Tanulmánygyűjtemény), Iskola-Kultúra, Pécs, 2001.
- Rozsos Erzsébet: Ápolásetikai ismeretek, Medicina Könyvkiadó, 2000.
- Rozsos Erzsébet: Egészségügyi etikai példatár, Egészségügyi Főiskolai Kar, Budapest, 1999.
- Stewart, Michael Sinclair: Daltestvérek, T-Twins Kiadó, 1993.
- Szapu Magda: Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984.
- Szirtesi Zoltán: A cigányság egészségügyi állapotának történeti áttekintése, in: „Míg én rólad mindent, te rólam semmit sem tudsz.” (Tanulmánygyűjtemény). Családpolitikai Füzetek, 1994. (in: Jelen kötet, részletek)
- Szuhay Péter: A társadalom peremén. Képek a magyarországi cigányok életéről, Néprajzi Múzeum Budapest, 1989.
- Szuhay Péter-Baráti Andrea (szerk.): Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1993.
- Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása, Osiris Kiadó, 1997.
- Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből (Szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók Kiskönyvtára 9., 1998.
- Tomka Miklós: Vélemények,(elő-)jitételek, társadalom, in: Belügyi Szemle 1997/7-8.